

श्रीनारायणपण्डिताचार्यप्रणीतः
श्रीसुमध्वविजयः

सप्तमसर्गः

व्याख्याचतुष्टयसहितः

सम्पादकः

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीन केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविश्वविद्यालयेन मानितम्

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

वसन्तकुञ्ज- नवदेहली

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला 34

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

(नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनराष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्)

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः-सप्तमसर्गः

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थवरिचि-सुमध्वविजयानुबन्धितररंगिणीसहित

सम्पादकः

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,

वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला- 34

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः -सुमध्वविजयः सप्तमसर्गः- भाग-7

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसप्तमसर्गः- भाग-7

सम्पादकः : सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम् : वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,
वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

© सर्वे अधिकाराः स्वायत्तीकृताः

प्रथममुद्रणम् : 2025

ISBN : 978-81-998716-6-3

पृष्ठसङ्ख्या : 8 + 138

प्रतयः : 250

मूल्यम् : 60 रूप्यकाणि

मुखचित्रविन्यासः: रघुनन्दनः

मुद्रणालयः : वागर्थ. बेङ्गलूरु

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Recognised by Rashtriya Sanskrit Samsthan, Deemed University,
Ministry of H.R.D., Govt. of India, New Delhi)

Sumadhvavijayaḥ

(Saptamasargaḥ – Bhāga-7)

Composed by Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya"

Commentaries of:

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

**Accompanied by the Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of
Śrī Viśvanandana Tīrtha**

Edited by:

C. R. Pradeepa simha acharya, chaturveda.

Published by:

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,
vasant Kunj, New Delhi-110070

2025

IV

Vishvavidyagranthamala -34

Sumadhvavijayaḥ - (saptamamasargaḥ – Bhāga-7)

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of Śrī Viśvanandana Tīrtha

Edited by: C. R. vd. Pradeepa simha achaya, chaturveda.

Published by: Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,

ISBN : 978-81-998716-6-3

Edition: 2025

copies : 250

©: Publishers

Price: 60

pages 8+138

printed by: vagartha.Bangalore

जगद्गुरुश्रीमन्मध्वाचार्यमूलमहासंस्थानम्
पेजावरअधोक्षजमठः, उडुपि
अनुग्रहसन्देशः

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय' महाकाव्यस्य सप्तमे सर्गे श्रीमन्मध्वाचार्याणां साक्षात् भगवता श्रीवेदव्यासेन, श्रीमन्नारायणेन च सह समागमः, भाष्यरचनायै आज्ञाप्राप्तिश्च अतीव हृदयस्पर्धिरूपेण वर्णिता अस्ति । माध्वपरम्परायां अत्यन्तं पवित्रः, वेदान्तसाम्राज्यस्य शिखरायमानश्च अयं सर्गः । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य महाकाव्यस्य 'सप्तम-सर्गः' प्रकाश्यते इति ज्ञात्वा वयं भृशं मोदामहे ।

अस्मिन् सर्गे आचार्याणां उत्तरबदरीप्रवेशः, तत्रत्याः अलौकिकघटनाश्च विस्तरेण निरूपिताः सन्ति । दुर्गममार्गं पारयित्वा आनन्दतीर्थभगवत्पादाः यदा उत्तरबदरीं प्राप्नुवन्ति, तदा तत्र अतीव सुन्दरं, शान्तं, तपोनिधिभिः ऋषिभिः सेवितं 'श्रीवेदव्यासस्य आश्रमं' पश्यन्ति । तत्र साक्षात् ज्ञानस्वरूपस्य, नीलमेघश्यामस्य भगवतः श्रीवेदव्यासस्य दिव्यरूपस्य दर्शनं कृत्वा आचार्याः भक्त्या साष्टाङ्गं प्रणमन्ति । तदा भगवान् वेदव्यासः मध्वाचार्यान् अत्यन्तं वात्सल्येन उत्थाप्य गाढम् आलिङ्गनं करोति । तदनन्तरं वेदव्यासेन सह आचार्याः बदरीनाथक्षेत्रस्य मूलरूपस्य साक्षात् श्रीमन्नारायणस्य दर्शनं कुर्वन्ति इत्येते गम्भीराः, लोकोत्तराः, भक्तिरसपूर्णाः विषयाः अत्र सविस्तरं निरूपिताः सन्ति ।

व्याख्याचतुष्टयसहितस्यैतत्काव्यस्य श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचितसुमध्वविजयाम्बुधितरङ्गिणी- (कन्नड-भाषानुवाद) सहितस्य प्रथमसर्गस्य संस्करणं विद्वान् श्रीप्रदीपसिंहाचार्यः शास्त्रनिष्ठया सुन्दरतया सम्पादितवान् 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानस्य' एषः ज्ञानयज्ञः वस्तुतः श्लाघनीयः ।

अस्य ग्रन्थस्य पठनपारायणश्रवणमननेन सर्वेषां भक्तानां ज्ञानेन्दोः विकासः भवतु । अस्य सम्पादकाय, प्रकाशकाय, अध्येतृभ्यः च अस्मदुपास्यौ श्रीरामविठ्ठलौ मध्ववल्लभश्रीकृष्णश्च ज्ञान-भक्ति-वैराग्य-सम्पदं, सन्मङ्गलं च ददातु इति वयं श्रीमन्नारायणं प्रार्थयामहे ।

इति नारायणस्मृतयः

श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीपादाः

निदेशकवचांसि

"यस्य प्रसादात् अज्ञानम् अपैति, स एव यथार्थः गुरुः ।" श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्य विरचितस्य 'सुमध्वविजय'महाकाव्यस्य सप्तमे सर्गे वर्णिता साक्षात् व्यासनारायणयोः सम्मुखे श्रीमन्मध्वाचार्याणां उपस्थितिः एतत् सत्यं प्रमाणीकरोति । अयं सर्गः माध्ववाङ्मये अद्वितीयाम् ऐतिहासिकीं, तात्त्विकीं च घटनां प्रस्तौति ।

अस्मिन् सर्गे कवेः लेखन्यां कश्चन अपूर्वः भावः गोचरीभवति । उत्तरबदर्या साक्षात् ज्ञानमूर्तेः श्रीवेदव्यासस्य तथा ज्ञानप्रसारकस्य श्रीमन्मध्वाचार्यस्य यः समागमः, तद् आलिङ्गनं च वर्णितं, तत् सामान्यं न; सः तु 'तत्त्वस्य तत्त्वमर्मज्ञस्य च' अपूर्वः सङ्गमः । अन्यमतीयैः कुभाष्यैः मलिनां वेदान्तगङ्गां पुनः स्वच्छीकर्तुं प्रवृत्तस्य 'ब्रह्मसूत्रभाष्यस्य' अवतरणं न केवलं बुद्धिविलासः अपि तु साक्षात् 'ईश्वरेच्छा', 'व्यासनारायणयोः आज्ञा' इति अयं सर्गः दृढयति । आचार्याणां भाष्यं साक्षात् भगवन्मुखोद्गतं यथार्थतत्त्वम् इति नूतनं, गम्भीरं च सन्देशम् अयं सर्गः अस्मभ्यं यच्छति ।

अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य परमपवित्रसर्गस्य प्रकाशनं क्रियते इति अस्माकं महत् पुण्यम् । अस्य कृते स्वकीयम् 'अनुग्रहसन्देशं' प्रदाय अस्मान् अनुगृहीतवद्भ्यः, अस्माकं मार्गदर्शकैभ्यः, श्रीपेजावरमठाधीश्वरेभ्यः परमपूज्य श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यः संस्थायाः पक्षतः सविनयं साष्टाङ्गप्रणामान्, कृतज्ञतां च निवेदयामि । पूज्यपादानाम् अनुग्रहसन्देशः एव अस्य ग्रन्थस्य मङ्गलकरम् आभूषणम्, अस्माकं च स्फूर्तिस्त्रोतः ।

बहुभ्यः शतकेभ्यः परम्परायां पठ्यमानस्य अस्य काव्यस्य 'शुद्धपाठ-निर्धारणार्थं' स्वयं ग्रन्थकर्त्रा श्रीनारायणपण्डिताचार्यैः एव विरचितायाः 'भावप्रकाशिका'-टीकायाः, अन्यासां प्राचीन-व्याख्यानानां च सूक्ष्मपरिशीलनम् अत्र सम्पादकेन प्रदीपसिंहाचार्येण कृतम् । 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' सङ्कल्पिते अस्मिन् महति ज्ञानयज्ञे मया यः अल्पः प्रयासः कृतः, सः साक्षात् श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादानां चरणकमलेषु समर्पितः अस्ति । अयं परिष्कृतः 'सप्तमसर्गः' अध्येतृणाम् अज्ञानअन्धकारं नाशयतु, तेषां हृदये तत्त्वज्ञानस्य दीपं च प्रज्वालयतु इति आशासे ।

डा । विठोबाचार्यः

सम्पादकीयम्

श्रीमन्मध्वमतसिद्धान्तप्रवर्तकानां जगद्गुरुणां श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादानां दिव्यमवतारचरितं गायन् 'सुमध्वविजयः' नाम महाकाव्यं जगति सुप्रसिद्धं वर्तते। कविशिरोमणिभिः श्रीनारायणपण्डिताचार्यैः विरचितमिदं काव्यं न केवलं काव्यदृष्ट्या श्रेष्ठं, अपितु प्रमेयदृष्ट्यापि अनर्घ्यं रत्नं विद्यते। सम्प्रति अस्य ग्रन्थस्य सप्तमसर्गः चतसृभिः व्याख्याभिः सह श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थाणां कन्नडभाषानुवादेन च अलङ्कृतः सन् सहृदयानां पुरतः समुपतिष्ठते।

अस्मिन् सप्तमसर्गे उत्तरबदर्यां श्रीमध्वाचार्याणां देवैः सह समागमः विस्तरेण वर्णितः अस्ति।

१. व्यासाश्रमप्रवेशः, श्रीवेदव्यासदर्शनं च:

दुर्गममार्गं पारयित्वा आचार्याः उत्तरबदर्यां अतीव सुन्दरं, शान्तं, तपोनिधिभिः ऋषिभिः पूर्णं 'श्रीवेदव्यासस्य आश्रमं' प्रविशन्ति। तत्र साक्षात् ज्ञानस्वरूपस्य, नीलमेघश्यामस्य भगवतः श्रीवेदव्यासस्य दिव्यरूपस्य दर्शनं प्राप्नुवन्ति। अस्य आश्रमस्य, वेदव्यासस्य च वर्णनं कविना अत्यन्तं नयनाभिरामरूपेण अत्र कृतम् अस्ति।

२. वेदव्यासेन आलिङ्गनं, साक्षात्-नारायणदर्शनं च:

आश्रमे श्रीवेदव्यासं दृष्ट्वा आचार्याः भक्त्या साष्टाङ्गं प्रणमन्ति। तदा भगवान् वेदव्यासः स्वस्य तृतीयमूर्तेः (मध्वाचार्याणां) अत्यन्तं वात्सल्येन उत्थाप्य आलिङ्गनं करोति। तदनन्तरं वेदव्यासेन सह आचार्याः बदरीनाथक्षेत्रस्य मूलरूपस्य साक्षात् श्रीमन्नारायणस्य दर्शनं कुर्वन्ति। नारायणस्य पूजां कृत्वा, तस्य मुखकमलात् निस्सृतान् वेदान्तशास्त्रस्य गूढार्थान् आचार्याः शृण्वन्ति।

तत्र नारायण-व्यासदेवानां सन्निधौ, श्रुतीनां यथार्थनिर्णयाय, कुवादिनां खण्डनाय च 'ब्रह्मसूत्रभाष्यं' रचयितुं आचार्याः आज्ञां प्राप्नुवन्ति। भगवतः अनुग्रहं पूर्णतया सम्पाद्य, आचार्याः पुनः अधोबदरीं (अनन्तमठं) प्रत्यागच्छन्ति। तत्र स्वशिष्येण सत्यतीर्थेन स्वलिखितं 'ब्रह्मसूत्रभाष्यं' लिखयन्ति। इत्येते गम्भीराः, लोकोत्तराः विषयाः अत्र विस्तरेण निरूपिताः सन्ति।

व्याख्यानां अनुवादस्य च वैशिष्ट्यम्:

अस्मि संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, महतां विदुषां श्रीमद्विश्वपतितीर्थ-श्रीमच्चरणानां व्याख्या मुख्यमाकर्षणं वर्तते। एषा व्याख्या निगूढप्रमेयान् सरलतया प्रकाशयति। अन्यव्याख्याः

VIII

अपि छात्राणां कृते अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति । अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादनावसरे मूलहस्तलेखानां साहाय्येन शुद्धपाठनिर्धारणाय मया यथामति प्रयत्नः कृतः । व्याख्यानां परस्परं तुलनां कृत्वा, प्रमेयाणां स्पष्टीकरणाय टिप्पण्यः अपि योजिताः । 'वेदवेदान्ताध्ययन-शोधसंस्थानस्य' एषः महान् प्रकल्पः विद्वज्जनैः समादृतः भवेदिति विश्वसिमि ।

अस्य सत्कार्यस्य सम्पादनसेवावसरं दत्तवद्भ्यः शोधसंस्थानस्य अधिकारिभ्यः, आशिषं दत्तवद्भ्यः यतिवरेभ्यः श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यश्च कार्त्तुं निवेदयामि । अनेन ग्रन्थराजस्य परिशीलनेन सर्वेषां ज्ञानवृद्धिः, श्रीहरिवायुगुरुचरणानां अनुग्रहश्च भवेत् इति प्रार्थये ।

इति सज्जनविधेयः,

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः.चतुर्वेदः

सुमध्वविजये सप्तमः सर्गः

अथ हैमवते तटान्तरे बदरीषण्डविशेषमण्डितम् ।

परमाश्रममाश्रयं श्रियः सकलज्ञः स ददर्श विश्रुतम् ॥ १ ॥

पदार्थदीपिका

अथेति । अथ हिमवल्लङ्घनानन्तरं स सकलज्ञः हैमवते हिमवत्सम्बन्धिनि तटान्तरे अन्यस्मिन् तटे, उत्तरपार्श्वे इति यावत्, बदरीषण्डविशेषमण्डितम्, बदरीवृक्षसमूहैः विशेषतो मण्डितम्, श्रियः रमायाः शोभाया वा आश्रयं विश्रुतं प्रसिद्धं परमाश्रमम् उत्तमाश्रमं ददर्श । बदरिकाश्रमं ददर्शति भावः ॥ १ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अथेति ॥ अथ हिमवल्लङ्घनानन्तरम् । स सकलज्ञः सर्वज्ञः श्रीमध्वाचार्यो हिमवतः सम्बन्धि हैमवतं तस्मिन् । अन्यत्तटं तटान्तरं तस्मिन् हिमवत उत्तरपार्श्वे इति यावत् । बदरीणां बदरीवृक्षाणां यानि षण्डानि समूहास्तैर्विशेषमण्डितो विशेषेणालङ्कृतस्तम् । ‘षण्डं पद्मादिसङ्घाते’ इति विश्वः । श्रियः रमायाश्शोभाया वा आश्रयम् आधारं विश्रुतं प्रसिद्धं परमाश्रमं उत्तमाश्रमं ददर्श । उत्तरबदरिकाश्रमं ददर्शति भावः । अस्मिन्सर्गे प्रायः सुन्दरीवृत्तम् । ‘अयुजोर्यदि सा लगौ लगौ समयौ स्थौ रलगाश्च सुन्दरी’ति तल्लक्षणम् ॥ १ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेति ॥ अथ हिमवत्पर्वतदर्शनानन्तरम् । सकलज्ञः सर्वज्ञः । सः मध्वाचार्यः । हैमवते हिमवत्पर्वतस्य इदं हैमवतं तस्मिन् हिमवत्सम्बन्धिनि तटान्तरे अन्यत् तटं तटान्तरं तस्मिन् उत्तरपार्श्वे इति यावत् । बदरीषण्डविशेषमण्डितं बदरीणां ‘कर्कन्धूर्बदरीकोली’ इत्यमरः । षण्डैः समूहैः विशेषेण अतिशयेन मण्डितं अलङ्कृतं ‘षण्डः सङ्घात उच्यते’ इति विश्वः । श्रियः रमायाः आश्रयं आवासस्थानं लक्ष्मीसन्निधानोपेतामिति यावत् । विश्रुतं प्रसिद्धम् । ‘प्रतीते प्रथितज्ञातवित्तविज्ञातविश्रुताः’ इत्यमरः । परं उत्तमम् । ‘दूरानात्मोत्तमाः पराः’ इत्यमरः । आश्रमं वेदव्यासस्य आवासस्थानभूतं बदरिकाश्रमं इत्यर्थः । परमाश्रमं परमस्य

सर्वोत्तमस्य वेदव्यासस्य आश्रमं परमाश्रमं इति एकं वा पदम् । ददर्श दृष्टवान् । ‘दृशिर् प्रेक्षण इत्यतो लिट् परस्मैपदं ददर्श ददृशतुः ददृशुः’ । सुन्दरीवृत्तं ‘विषमे समजागुरुः समे सभरालोऽथ गुरुर्वियोगिनी’ इति तल्लक्षणात् एतत् वृत्तस्य नामापि वैतालीयो वा सुन्दरी वा ।।

अस्मिन् सर्गे वेदव्यासस्य वेदव्याससंबद्धाश्रमाणां च सौन्दर्यस्य वर्णनात् प्रायः सुन्दरीवृत्तम् ।। १ ।।

हिमवर्षरविप्रभासहाः पृथुसन्नप्रथिता द्विजाश्रयाः ।

अपि विष्णुपदस्पृशोऽलसन्नुभये यत्र विचित्रशाखिनः ।। २ ।।

भावप्रकाशिका सत्रं वनं यज्ञविशेषश्च । द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च । शाखिनो वृक्षा ऐतरे
यकौषीतकबाष्कलशाकल्यपैङ्गिकाठकादयश्च ।। २ ।।

पदार्थदीपिका

हिमेति । यत्र बदरिकाश्रमे उभये उभयविधाः अपि विचित्रशाखिनः शाखिनो वृक्षाः । ‘वृक्षो महीरुहः शाखी’ इत्यमरः । ऋगादिशाखावन्तो विप्राश्च । अलसन् अशोभन्त । कथम्भूताः? हिमवर्षरविप्रभासहाः । वृक्षास्तु हिमादिनिवारकाभावात् हिमवर्षरविप्रभासहाः । विप्रास्तु तपस्वित्वाद् धैर्येण हिमवर्षरविप्रभासहाः । पृथुसन्नप्रथिताः महावनेषु प्रसिद्धाः । द्विजाश्च महायज्ञेषु प्रसिद्धाः । ‘सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च’ इत्यमरः । द्विजाश्रयाः पक्षिणामाश्रयाः, ब्राह्मणानामाश्रयाश्च । ‘दन्तविप्राण्डजा द्विजाः’ इत्यमरः । विष्णुपदस्पृशः आकाशस्पृशः । ‘वियद् विष्णुपदम्’ इत्यमरः । द्विजाश्च श्रीहरिचरणाश्रयाः ।। २ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

हिमेति ।। स श्रीमध्वाचार्यः । हिमञ्च वर्षं वृष्टिस्तच्च रविप्रभा च, ताः सहन्त इति तथोक्ताः । वृक्षास्तु हिमादिनिवारकाभावात्तादृशाः । विप्रास्तु तपसि स्थित्वा धैर्येण तादृशा इति भावः । पृथूनि महान्ति यानि सत्राणि वनानि यज्ञाश्च तेषु प्रथिताः प्रसिद्धाः । ‘सत्रमाच्छादने यज्ञे सदा दाने वनेऽपि च’ इत्यमरः । द्विजाश्रयाः पक्षिणां ब्राह्मणानां च आश्रयाः । ‘दन्तविप्राण्डजा द्विजा’ इत्यमरः । विष्णुपदं आकाशं हरिचरणं च स्पृशन्तीति विष्णुपदस्पृशः । ‘वियद्विष्णुपदं’

इत्यमरः । उभये , उभयविधा विचित्रा याः शाखा वृक्षाङ्गानि वेदविभागाश्च, ता एषां सन्तीति विचित्रशाखिनो नानाविधवृक्षा मुनयश्च । 'शाखा वेदविभागे च पादपाङ्केऽन्तिकेऽपि च' । यत्र बदरिकाश्रमेऽलसन् अशोभन्त तं ददर्शेति पूर्वेणान्वयः ॥ २ ॥

मन्दोपकारिणी

आश्रममेव वर्णयति हिमेत्यादित्रिभिः श्लोकैः ॥

हिमेति ॥ यत्र बदरिकाश्रमे । उभये द्विविधाः । विचित्रशाखिनः विचित्राः नानाविधाश्च ते शाखिनश्च विचित्रशाखिनः नानाविधवृक्षाः । ऋगादिनानाशाखावन्तो विप्राश्च उच्यन्ते विचित्रशाखिपदेन । शाखाः येषां सन्तीति शाखिनः इति विग्रहः । 'वृक्षो महीरुहः शाखी' इत्यमरः । एवं वृक्षाः विप्राश्च । अलसन् अशोभन्त । 'लस विकास इति धातोः लङ् परस्मैपदं अलसत् अलसतां अलसन्' । यत्रेति यच्छब्दस्य तं आश्रमं ददर्श इति पूर्वश्लोकेन अन्वयः । कथंभूताः वृक्षाः विप्राश्च । हिमवर्षरविप्रभासहाः हिमं नीहारः । 'अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमं' इत्यमरः । वर्षं वृष्टिः । 'वृष्टिर्वर्षं तद्विघाते' इत्यमरः । रवेः सूर्यस्य प्रभा आतपः । हिमं च वर्षं च रविप्रभा च हिमवर्षरविप्रभाः ताः सहन्ते क्षमन्ते ते हिमवर्षरविप्रभासहाः वृक्षास्तु हिमादिनिवारकत्वाभावादेव हिमादिसहाः । विप्रास्तु तपस्वित्वात् धैर्येण तत्सहा इति ज्ञेयम् । पृथुसत्रप्रथिताः पृथूनि महन्ति च तानि सत्राणि वनानि यज्ञाश्च पृथुसत्राणि तेषु प्रथिताः प्रसिद्धाः । 'सत्रमाच्छादने यज्ञे सदा दाने वनेऽपि च' इत्यमरः । वृक्षाः महावने प्रसिद्धाः । ब्राह्मणास्तु महायज्ञे प्रसिद्धाः । द्विजाश्रयाः द्विजानां पक्षिणां विप्राणां च आश्रयाः आधाराः 'दन्तविप्राण्डजा द्विजाः' इत्यमरः । वृक्षाः पक्षिणामाश्रयाः विप्राः ब्राह्मणाश्रयाः । विष्णुपदस्पृशः विष्णुपदं आकाशं स्पृशन्ति ते विष्णुपदस्पृशः वृक्षाः अत्युच्छ्रिताः इति यावत् । 'वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी' इत्यमरः । विप्रास्तु विष्णोः पदं स्पृशन्ति स्मरन्ति इति विष्णुपदस्पृशः । अनेन श्लोकेन आश्रमे नानाविधाः वृक्षाः ऋग्यजुस्सामादिशाखाध्येतारो विप्राश्च सन्तीति उक्तं भवति ॥ २ ॥

श्रवणामृतगीर्गणैर्द्विजैः शुकमुख्यैः शुभपक्षिभिर्युतम् ।

कमलेष्टतमस्थिरान्तरैरपि हंसैः परमैरमेचकैः ॥ ३ ॥

भावप्रकाशिका

श्रीशुकाचार्यमुख्यैः समयिभिश्च । कमलेष्टतमः कमलारमणः कमलान्येवेष्टतमानि च ।
परमहंसैः श्वेतच्छदश्रेष्ठैश्च । अमेचकैः श्वेतैर्निर्मलैश्च ॥ ३ ॥

पदार्थदीपिका

कथम्भूतमाश्रमम्? श्रवणामृतगीर्णैः श्रोत्रामृतायमानवचनसमूहैः शुक्मुख्यैः
शुकाख्यपक्षिविशेषमुख्यैः, शुकाचार्यमुख्यैश्च, शुभपक्षिभिः शोभनपतत्रैः शुभसिद्धान्तैश्च द्विजैः
पक्षिभिः, ब्राह्मणैश्च वृतम् । कमलेष्टतमस्थिरान्तरैः । कमलं च तदिष्टतमं च अतिप्रियं चेति
कमलेष्टतमम्, तस्मिन् स्थिरान्तरैः स्थिरमानसैः । अमेचकैः शुभैः । 'काळश्यामळमेचकाः'
इत्यमर इति मेचकपदं कृष्णवाचकम्, अमेचकपदं शुभवाचकम् । परमैः उत्तमैः हंसैरपि वृतम्
। अतिप्रियकमले स्थिरचित्तैः शुभैः हंसपक्षिभिरपि वृतमिति भावः । कमलेष्टतमस्थिरान्तरैः ,
कमलायाः रमायाः इष्टतमे हरौ स्थिरान्तरैः स्थिरमानसैः अमेचकैः निर्मलैः, त्रिकरणशुद्धैरिति
यावत्, परमहंसैः संन्यासिभिश्च वृतम् ॥ ३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

पुनः कथंभूतमाश्रममित्यत आह श्रवणेति ॥ स श्रीमध्वाचार्यः । श्रवणानां
श्रोत्राणाममृतायमानो यो गिरां वाचां गणः समूहो येषां तैः । मुनिपक्षे तु श्रवणामृतगिरः,
भगवद्गुणप्रतिपादकवचनानि, तासां गणो येषां तैः । शुकस्तत्रामकपक्षिविशेषः, शुकाचार्यश्च
। सः मुख्यः प्रधानो येषां तैः । शुभा ये पक्षाः पतत्राणि शुभपक्षः, शुभसिद्धान्तश्च, एषां
सन्तीति तादृशैर्द्विजैः, पक्षिभिर्ब्राह्मणैश्च वृतम् । कमलञ्च तदिष्टतममतिप्रियञ्चेति कमलेष्टतमं
तस्मिन् स्थिरमन्तरं मानसं येषां तैः । कमलाया रमाया इष्टतमः प्रियतमः श्रीहरिस्तस्मिन्
स्थिरमन्तरं मानसं येषां तैः । मेचकाः श्यामला न भवन्तीत्यमेचकास्तैरिति शुभैरित्यर्थः ।
निर्मलैश्च, त्रिकरणशुद्धैरिति यावत् । 'कालः श्यामल-मेचका' इत्यमरः । परमै रुत्तमैर्हंसै
हंसाख्यपक्षिभिः, संन्यासिभिश्च वृतमाश्रमं ददर्शेति पूर्वोणान्वयः ॥ ३ ॥

मन्दोपकारिणी

श्रवणेति ॥ पुनः कथंभूतं आश्रमं श्रवणामृतगीर्णैः श्रवणयोः कर्णयोः । 'कर्णशब्दग्रहौ

श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः' इत्यमरः । अमृतानि अमृततुल्यानि सुखकराणीति यावत् । गिरां ध्वनीनां गणाः समूहाः येषां ते तथोक्ताः तैः । शुकमुख्यैः शुकः शुकाख्यपक्षी मुख्यो येषां ते शुकमुख्याः तैः । शुभपक्षिभिः शोभनाः पक्षाः येषां ते शुभपक्षिणः तैः । 'गरुत्पक्षच्छदाः पत्रं' इत्यमरः । द्विजैः विहङ्गैः युतं युक्तम् । पुनः कथंभूतम् श्रवणामृतगीर्गणैः श्रवणयोः अमृतायमानानां गिरां शास्त्रवचनानां गणाः येषां ते । शुकमुख्यैः शुकाचार्यः मुख्यः श्रेष्ठः येषां ते शुकमुख्याः तैः । शुभपक्षिभिः शुभः विष्णु-सम्बन्धित्वेन शोभमानः पक्षः सिद्धान्तः येषां अस्तीति शुभपक्षिणः तैः । द्विजैः मुनिभिः युतम् । पुनः कथंभूतम् । कमलेष्टतमस्थिरान्तरैः कमलं च तत् इष्टतमं अतिप्रियं च अतिप्रियकमलमिति यावत् तस्मिन् स्थिरं निश्चलं अन्तरं मनो येषां ते तथोक्ताः तैः कमलगतमकरन्दोत्सुकैः इत्यर्थः । अमेचकैः मेचकाः श्यामलाः न भवन्तीति अमेचकाः । 'कालः श्यामलमेचकाः' इत्यमरः । तैः शुभ्रैः इत्यर्थः । परमैः उत्तमैः । हंसैरपि हंसपक्षि-भिरपि युतम् । 'हंसास्तु श्वेतगरुतः' इत्यमरः । अनेन बदरिकाश्रमे बहवः कमलाकराः सन्तीति ध्वन्यते । पुनः कथंभूतम् । कमलेष्टतमस्थिरान्तरैः कमलायाः लक्ष्म्याः इष्टतमः अतिप्रियो हरिः तस्मिन् स्थिरं निश्चलं अन्तरं मनो येषां ते तथोक्ताः तैः । अमेचकैः निर्मलैः त्रिकरणशुद्धैः इति यावत् । परमैर्हंसैरपि सन्यासिभिश्च परमहंसारख्यैः योगिभिः अपि इत्यर्थः । 'हंसो विहङ्गभेदे स्यादर्के विष्णौ हयान्तरे । निर्लोभनृपतौ योगिमन्त्रभेदे परात्मनि' इति विश्वः । युतम् । अत्र आश्रमे श्राव्यध्वनिशुकादिपक्षिणः तत्रत्यसरस्सु कमलरसोत्सुक-हंसपक्षिणः सन्ति । तथा वेदशास्त्रप्रवचनश्रवणमननादिव्यापारकारिणः शुकाचार्यादिमुनयः तथा लक्ष्मीपतिं ध्यायन्तः परमहंसाश्च सन्तीति उक्तं भवति ॥ ३ ॥

सुमनोनिकरेण पूरितं स्वमनोऽभीष्टदमल्पदुर्गमम् ।

अपरस्परमत्सरप्रजं ननु वैकुण्ठमिवाच्युतालयम् ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिका

पुनः कथंभूतमाश्रमम्? वैकुण्ठम् इव वैकुण्ठवत् स्थितम् । कुतः? सुमनोनिकरेण पुष्पसमूहैः पूरितम् । अन्यो देवसमूहपूर्णः । स्वमनोऽभीष्टदम् । आत्मात्मीयज्ञातिधनवाची स्वशब्दः । अत्र च स्वशब्देन आत्मीया उच्यन्ते । ते च स्वतन्त्रत्वात् स्वशब्दवाच्यभगवत्सम्बन्धिनः

। तथाच स्वमनोभीष्टदमिति स्वेषां स्वतन्त्रभगवत्सम्बन्धिनां सतां मनसो यदभीष्टं तत् प्रयच्छन्तमिति भावः । वैकुण्ठोऽप्येवं स्वमनोऽभीष्टदः । पुनः कथम्भूतम्? अल्पदुर्गमम् । अल्पैः दुर्बलैः ज्ञानभक्त्यादिबलवर्जितैः दुर्गमं गन्तुमशक्यम् । वैकुण्ठोऽपि तथा हि । अपरस्परमत्सरप्रजं परस्परमत्सरवर्जितप्रजायुक्तम् । वैकुण्ठोऽपि अपरस्परमत्सरप्रजः । अच्युतालयम् अच्युतस्य व्यासरूपस्य आलयम् । वैकुण्ठोऽपि अच्युतस्य विष्णोः आलयो ननु ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

पुनः कथंभूतमित्यत आह—सुमन इति ॥ स श्रीमध्वा-चार्यः । सुमनसां पुष्पाणां निकरः समूहस्तेन पूरितम् । वैकुण्ठोऽप्येवं, शोभनं मनो येषां मुनीनां ते सुमनसस्तेषां निकरस्तेन पूरितमिति वा । वैकुण्ठपक्षे तु, सुमनोनिकरेण देवसमूहेन पूरितम् । स्वमनोऽभीष्टदं 'आत्मीयज्ञानिधनवाची स्वशब्दः' । अत्र स्वशब्दे-नात्मीया उच्यन्ते । ते च स्वतन्त्रत्वात्स्वशब्दवाच्यभगवत्सम्बन्धिनः । तथा च स्वेषां स्वतन्त्रभगवत्सम्बन्धिनां सतां यन्मनः तस्य यदभीष्टं भगवद्दर्शनादिलक्षणं तद्ददातीति तथोक्तस्तम् । वैकुण्ठोऽप्येवं स्वमनोभीष्टदम् । अल्पैर्दुर्बलैर्ज्ञानभक्त्यादिबलवर्जितैरित्यर्थः । तैर्दुर्गमो गन्तुमशक्यस्तम् । वैकुण्ठोऽप्येतादृशः । न विद्यते परस्परं मत्सरोऽन्योन्यं मत्सरो यासां ता अपरस्परमत्सरास्तादृशाः प्रजा जना यस्मिंस्तम् । वैकुण्ठोऽप्यपरस्परमत्सरप्रजः । वैकुण्ठमिव वैकुण्ठलोकवदच्युतालयोऽच्युतावासभूतस्तमाश्रमं ददर्शति पूर्ववत् ॥ ४ ॥

मन्दोपकारिणी

सुमन इति ॥ पुनः कथंभूतम् । सुमनोनिकरेण सुमनसां पुष्पाणां निकरेण स्तोमेन । 'स्तोमौघनिकरव्रातवारसंघातसञ्चयाः' इत्यमरः । पूरितं नानाविधपुष्प-समूहपूर्णम् । स्वमनोभीष्टदं 'स्वातन्त्र्यात् स्व इति प्रोक्त' इत्युक्तेः परः स्वो हरिरित्युक्तेश्च स्वः भगवान् स्वे भगवति मनः येषां ते स्वमनसः । सुमनोभीष्टदं इति पाठे विष्णुरतत्वेन शोभनं मनो येषां ते सुमनसः भगवद्भक्ता इति यावत् । तेषां अभीष्टं वाञ्छितं ददातीति सुमनोभीष्टदः तम् । अल्पदुर्गमं अल्पैः ज्ञानभक्त्यादिबलरहितैः दुर्गमं गन्तुमशक्यम् । अपरस्परमत्सरप्रजं न विद्यते परस्परं अन्योन्यं मत्सरोः शुभद्वेषः येषां ते अपरस्परमत्सराः । 'मत्सरो हि शुभद्वेषः'

इति विश्वः । अपरस्परमत्सराः प्रजाः जनाः यस्मिन् सः तथोक्तः तम् । 'प्रजा स्यात् सन्ततौ जने' इत्यमरः । अच्युतालयं अच्युतस्य वेदव्यासस्य आलयं मन्दिरम् । पुनः कथंभूतम् । सुमनोनिकरेणपूरितं सुमनसां देवानां 'सुमनः पुष्पमालत्यो-स्त्रिदशे कोविदेऽपि च' इति विश्वः निकरेण पूरितं पूर्णं स्वमनोभीष्टदं अल्पदुर्गमं अपरस्पर-मत्सरप्रजं अच्युतस्य श्रीनारायणस्य आलयं वैकुण्ठलोकमिव स्थितं ननु ॥ ४ ॥

तमिमं प्रविशन्तमाश्रमं द्व्यधिकत्रिंशदुदारलक्षणम् ।

गुणसारविदः कुतूहलादवलोक्यर्षय इत्यचिन्तयन् ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिका

तमिति । गुणसारविदः । गुणानां सारासारविवेकज्ञाः ऋषयः आश्रमं प्रविशन्तं द्व्यधिकत्रिंशदुदारलक्षणं द्वात्रिंशदुदारलक्षणोपेतं तमिमं श्रीमध्वाचार्यम् अवलोक्य कुतूहलाद् इति अचिन्तयन् ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तमिति ॥ गुणानां सारो विवेकः तं विदन्ति जानन्तीति तथोक्ताः । गुणानां सारासारविवेकज्ञा इत्यर्थः । ऋषय आश्रमं प्रविशन्तं द्वेऽधिके यस्याः सा द्व्यधिका सा च सा त्रिंशच्च द्व्यधिकत्रिंशदुदारलक्षणान्युत्तमलक्षणानि यस्य तम् । तमिमं श्रीमध्वाचार्यमवलोक्य कुतूहलात् कुतुकादिति वक्ष्यमाणरीत्याऽचिन्तयन् । चिति स्मृत्यां लङ् ॥ ५ ॥

मन्दोपकारिणी

तमिति ॥ गुणसारविदः गुणानां शुभधर्माणां सारं विदन्ति जानन्तीति गुणसारविदः गुणविशेषाभिज्ञाः इत्यर्थः । ऋषयः बदरिकाश्रमस्थाः मुनयः । इमं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं आश्रमं वेदव्यासाश्रमं प्रविशन्तं प्रवेशं कुर्वन्तं द्व्यधिकत्रिंशदुदारलक्षणं उदाराणां महताम् । 'उदारोदातृमहतोः' इत्यमरः । उत्तमपुरुषाणामिति यावत् । लक्षणानि शरीरलक्षणानि षण्णवत्यङ्गुलादीनि द्वाभ्यां अधिका च सा त्रिंशच्च द्व्यधिकत्रिंशत् द्वात्रिंशत्सङ्ख्याकानीत्यर्थः । तावन्ति उदारलक्षणानि यस्य स तथोक्तः । तं श्रीमध्वाचार्यं अवलोक्य दृष्ट्वा । कुतूहलात्

कौतुकात् , इति वक्ष्यमाणप्रकारेण अचिन्तयन् आलोचया-मासुः । 'चिति स्मृत्यां लङ् अचिन्तयत् अचिन्तयतां अचिन्तयन्' ॥ ५ ॥

कनकातुलतालसन्निभः कमलाक्षो विमलेन्दुसन्मुखः ।

गजराजगतिर्महाभुजः प्रतियान् कोऽयमपूर्वपुरुषः ॥ ६ ॥

॥

पदार्थदीपिका

कनकेति । कनकातुलतालसन्निभः । कनकमयातुलतालसमानः । वृत्तपुष्टस्थूलदेह इति भावः । कमलाक्षः विमलेन्दुसन्मुखः गजराजगतिः महाभुजः प्रतियान् व्यासं प्रति गच्छन् अपूर्वपुरुषः इतः पूर्वमस्माभिरदृष्टः पुरुषः अयं कः ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

कनकेति ॥ कनकमयो योऽतुलतालोऽसदृशतालवृक्षः तस्य सन्निभः समानः । वृत्तपुष्टस्थूलदेह इति भावः । कमलवदक्षिणी यस्य सः । विगतं मलं कलङ्को यस्मात्सः विमलस्तादृशो य इन्दुस्तद्वत्सन्मुखं यस्य । तथा गजानां राजा गजराजस्तस्य गतिरिव गतिर्यस्य सः । महान्तौ भुजौ बाहू यस्य सः । प्रतियातीति प्रतियान् व्यासं प्रति गच्छन्नित्यर्थः । पूर्वं न भवतीत्यपूर्वः स चासौ पुरुषश्च । इतः पूर्वमस्माभिरदृष्टः पुरुष इत्यर्थः । अयं कः? ॥

६ ॥

मन्दोपकारिणी

कनकेति ॥ कनकातुलतालसन्निभः अतुलः असदृशश्चासौ तालः तृणराजाख्यवृक्षश्च अतुलतालः । 'तृणराजाह्वयस्तालः' इत्यमरः । कनकः सुवर्णमयश्चासौ अतुलतालश्च कनकातुलतालः तस्य सन्निभः समानः वृत्तपुष्टस्थूलसुवर्णवर्णभुजाद्यवयवोपेतदेह इति भावः । कमलाक्षः कमलवत् अक्षिणी यस्य सः कमलाक्षः । विमलेन्दुसन्मुखः विमलः निष्कलङ्कः षोडशकलापरिपूर्णः स चासौ इन्दुश्चन्द्रमाश्च विमलेन्दुः स इव सत् अभ्यर्हितं दर्शनीयमिति यावत् । मुखं आननं यस्य स तथोक्तः । 'प्रशस्तेभ्यर्हिते च सत्' इत्यमरः । गजराजगतिः गजानां

करिणां राजा श्रेष्ठः गजराजः तस्य गतिरिव गतिः गमनं यस्य स तथोक्तः । महाभुजः महान्तौ
आजानुदीर्घौ भुजौ बाहू यस्य स तथोक्तः । प्रतियान् व्यासं प्रति गच्छन् । अपूर्वपुरुषः
अस्माभिः पूर्वं अदृष्टः अपूर्वः अपूर्वश्चासौ पुरुषश्च अपूर्वपुरुषः । अयं कः को नु ॥ ६ ॥

अतिशान्तवपुर्निशाकरः स्वयमेकान्तखरो दिवाकरः ।

इति नास्य गुणार्णवाकृतेरुपमानं भुवनेषु लभ्यते ॥ ७ ॥

॥

पदार्थदीपिका

अतीति । निशाकरः चन्द्रः अतिशान्तवपुः , दिवाकरः सूर्यः स्वयम् एकान्तखरः
नियमेन तीक्ष्णः इति अस्माद्धेतोः गुणार्णवाकृतेः गुणसमुद्राकृतेः अस्य भुवनेषु उपमानं
निदर्शनं न लभ्यते ॥ ७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अतीति ॥ निशाकरो ऽतिशान्तं वपुर्यस्य तादृशः । दिवाकरः सूर्य एकान्तेन
नियमेन खरः तीक्ष्णः इत्यस्माद्धेतोर्गुणैरण्व इव गुणार्णवा आकृतिस्वरूपं यस्य तस्यास्य
पुरुषस्योपमानं निदर्शनं भुवनेषु न लभ्यते ॥ ७ ॥

मन्दोपकारिणी

अतिशान्तेति ॥ निशाकरः चन्द्रः अतिशान्तवपुः अतिशान्तं सौम्यं वपुः स्वरूपं यस्य
स तथोक्तः । दिवाकरः सूर्यः । स्वयं एकान्तखरः एकान्तेन नियमेन खरः तीक्ष्णः ।
सूर्यः कदापि सौम्यरूपो न भवतीत्यर्थः । 'तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वत्' इत्यमरः । चन्द्रसूर्यादयः
एकैकगुणवन्तः । इति अस्मात् हेतोः । 'इति हेतुप्रकरणे' इति विश्वः । गुणार्णवाकृतेः
गुणार्णवः गुणसागरः स एवाकृतिः आकारो यस्य स तथोक्तः । तस्य अस्य आगच्छतः
पुरुषस्य भुवनेषु उपमानं निदर्शनं न लभ्यते न दृश्यते अस्माभिः इति शेषः । 'डु लभष्
प्राप्तावित्यस्मात् कर्मणि लडात्मनेपदम्' ॥७ ॥

परमाश्रमिणां गतश्रमो ननु चिह्नानि बिभर्ति धीरधीः ।

अपि मानुषभावविग्रहो विपुलं विस्मयमातनोति नः ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिका

परमेति । गतश्रमः श्रमरहितः धीरधीः परमाश्रमिणां यतीनां चिह्नानि बिभर्ति ननु । मानुषभावविग्रहोऽपि मनुष्यस्वभाववद्देहवानपि नः मुनीनामस्माकं विपुलं विस्मयम् आतनोति ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

परमेति ॥ गतः श्रमो यस्य सः श्रमरहित इत्यर्थः । धीरा स्थिरा धी र्यस्य सोऽयम् । परमाश्रम उत्तमाश्रमो यत्याश्रम इति यावत् । स एषामस्तीति तेषां यतीनामित्यर्थः । चिह्नानि बिभर्ति ननु । मानुषस्य भावः स्वभावो यस्य तादृशो विग्रहो देहो यस्य तादृशोऽपि । नो मुनीनामस्माकं विपुलं विस्मयं आश्चर्यं आतनोति वर्धयति ॥ ८ ॥

मन्दोपकारिणी

परमेति ॥ गतश्रमः गतः अपगतः श्रमः मार्गगमनजन्यग्लानिः यस्मात् स तथोक्तः । धीरधीः धीरा निर्भया धीः अन्तःकरणं यस्य स तथोक्तः । विदेशे अहं एकाकी कथं गमिष्ये इति भयरहित इति यावत् । अयं पुरुषः परमाश्रमिणां परमः उत्तमः आश्रमः सन्यासः येषां अस्तीति परमाश्रमिणः तेषां यतीनां चिह्नानि दण्डकमण्डलु-काषायवस्त्रादीनि लक्षणानि । बिभर्ति ननु धत्ते खलु । 'भृञ् भरणे इत्यतो लट् परस्मैपदं बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति' । मानुषभावविग्रहोऽपि मानुषस्य मनुष्यस्य भावः स्वभावः यस्य सः मानुषभावः । 'भावः सत्तास्वभावाभिप्रायः' इत्यमरः । मानुषभावो विग्रहः शरीरं यस्य स तथोक्तः । 'शरीरं वर्षम विग्रहः' इत्यमरः । तादृशदेहवानपि । नः मुनीनां अस्माकं विपुलं पृथुलं, 'विशालं पृथुलं महत् बहोरुविपुलं' इत्यमरः, विस्मयं आश्चर्यं आतनोति वर्धयति । 'आङ् पूर्वात् तनु विस्तार इत्यतो लट् परस्मैपदं तनोति तनुतः तन्वन्ति' ॥

८ ॥

चतुरश्रतुराननः स्वयं पवनो वा व्रतिरूप आव्रजन् ।

श्रुतिनाथदिदृक्षयान्यथा न खलु स्यान्निखिलाग्रयलक्ष्मवान् ॥ ९ ॥

॥

पदार्थदीपिका

चतुर इति । श्रुतिनाथदिदृक्षया श्रीवेदव्यासदिदृक्षया व्रतिरूपः यतिवेषः आब्रजन् चतुरः सर्वलक्षणचतुरः चतुराननः ब्रह्मा स्वयं वा , पवनो वा मुख्यवायुर्वा अन्यथा तयोरन्यतरो न चेत् निखिलाग्रयलक्ष्मवान् उत्तमसमस्तलक्षणवान् न स्यात् खलु ॥ ९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

चतुरेति ॥ श्रुतिनाथस्य श्रीवेदव्यासस्य दिदृक्षा दर्शनेच्छा तथा । व्रतिनो यतेः रूपं वेषो यस्य सः, आब्रजन् चतुरः सर्वलक्षणचतुरः चतुराननो ब्रह्मा स्वयं वा । पवनो वा मुख्यवायुर्वा । अन्यथा तयोरन्यतरो न चेन्निखिलानि यान्यग्रय-लक्ष्माण्युत्तमलक्षणान्यस्य सन्तीति तादृशो न स्यात् खलु ॥

९ ॥

मन्दोपकारिणी

चतुरेति ॥ अयं पुरुषः । श्रुतिनाथदिदृक्षया श्रुतीनां नाथः वेदव्यासः तस्य दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया । व्रतिरूपः व्रतिनः सन्यासिनः रूपं वेषो यस्य स तथोक्तः सन् । आब्रजन् आगच्छन् । चतुरः सर्वत्र प्रवीणः । चतुराननः चत्वारि आननानि यस्य स तथोक्तः । 'ब्रह्मा स्वयम्भूश्चतुराननः' इत्यमरः । स्वयं वा । पवनो वा मुख्यवायुर्वा भवेत् । 'नभस्वद्वातपवनः' इत्यमरः । वेदव्यासं द्रष्टुं ब्रह्मा वा स्वयं वायुर्वा यतिस्वरूपं धृत्वा आगच्छतीति अस्माकं प्रतिभातीति भावः । अन्यथा ब्रह्मवाय्वोः अन्यतरो न चेत् अयं निखिलाग्रयलक्ष्मवान् अग्रयाणि उत्तमानि लक्ष्माणि लक्षणानि च । 'चिह्नं लक्ष्म च लक्षणं' इत्यमरः । निखिलानि समस्तानि द्वात्रिंशत्सङ्ख्याकानि इति यावत् । अग्रयलक्ष्माणि अस्य सन्तीति निखिलाग्रयलक्ष्मवान् । न स्यात् खलु न भवेत् । ब्रह्मवाय्वितरस्य द्वात्रिंशल्लक्षणाभावादिति भावः ॥

९ ॥

अवलोकितलक्षणः स तैरिति सञ्चिन्त्य कुतूहलाकुलैः ।
 अविलम्बगतिर्न्यशामयत्तरुमारात्सुरपादपोत्तमम् ॥ १० ॥
 ॥

पदार्थदीपिका

अवेति । कुतूहलाकुलैः तैः मुनिभिः इति उक्तप्रकारेण सञ्चिन्त्य विचार्य अवलोकितलक्षणः
 विरिञ्चिपवनयोरन्यतरत्वज्ञापकत्वेन ज्ञातलक्षणः अविलम्बगतिः भक्त्यतिशयेन क्षिप्रगतिः सः
 श्रीमध्वः आरात् समीपे दूरे वा । सुरपादपोत्तमं सुरपादपवदुत्तमं तरुं न्यशामयत् ॥ १० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अवलोकितेति ॥ कुतूहलेनाकुलैः पूर्णैरत्यन्तकुतूहलोपेतै-रित्यर्थः । तै
 मुनिभिरित्युक्तप्रकारेण सञ्चिन्त्य विचार्य । अवलोकितानि लक्षणान्य झसम्पदो यस्य सः ।
 विरिञ्चिपवनयोरन्यतरज्ञापकत्वेन ज्ञातलक्षण इत्यर्थः । अविलम्बा भक्त्यतिशयेन क्षिप्रा गति
 र्गमनं यस्य स श्रीमध्वाचार्यः । आरात् समीपे, दूरे वा । सुरपादपः कल्पवृक्ष-स्तद्वदुत्तमं तरुं
 न्यशामयत् ददर्श । 'शमोऽदर्शन' इति मित्वाभावादीर्घः ॥ १० ॥

मन्दोपकारिणी

अवलोकितेति ॥ कुतूहलाकुलैः कुतूहलेन आश्चर्येण आकुलैः तन्मनस्कैः तैः आश्रमस्थैः
 मुनिभिः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण सञ्चिन्त्य विचार्य । अवलोकित-लक्षणः अवलोकितानि
 विरिञ्चिवाय्वन्यतरज्ञापकत्वेन ज्ञातानि लक्षणानि यस्य स तथोक्तः । अविलम्बगतिः अविलम्बेन
 शीघ्रेण गतिः यस्य स तथोक्तः । भक्त्यतिशयेन शीघ्रं गच्छन् इति भावः । सः मध्वाचार्यः ।
 आरात् दूरे समीपे वा । आरादूरसमीपयोः' इत्यमरः । सुरपादपोत्तमं सुराणां देवानां पादपवत्
 पारिजातवृक्षवत् उत्तमं श्रेष्ठं । तरुं बदरीवृक्षं । 'विटपी पादपस्तरुः' इत्यमरः । न्यशामयत्
 दृष्टवान् 'निपूर्वकात् शम आलोचने इत्यतो लङ् परस्मैपदम्' ॥ १० ॥

मसृणत्वचमुन्नतं ततं बहुशाखाफणसूनरत्नकम् । भगवन्तमनन्तमन्तिके स्थितमीशस्य
 निषेवणाय वा ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

कीदृशं तरुमित्यतस्तद्विशेषणान्याह मसृणेत्यादि श्लोकत्रयेण ।।

श्रीमध्वाचार्यः, मसृणाऽतिस्निग्धा त्वग्यस्य सः । 'मसृणोऽकठिने स्निग्धे' इति हेमचन्द्रः । शेषोऽपि मृदुलत्वक् । उन्नत मुच्छित्तमुत्तमञ्च ततं छत्राकारेण व्याप्य स्थितं बहुफणाभोगेन व्याप्य स्थितञ्च । बहवो याः शाखास्ता एव फणास्तेषु सूनानि प्रसूनान्येव रत्नानि यस्मिंस्तम् । अन्यत्र, बहवो याः शाखाः वेदशाखास्तदात्मकत्वात्, विस्तृतत्वादृक्ष-शाखासदृशा वा, ये फणास्तेषु यानि सूनरत्नान्युच्छूनरत्नानि यस्य तम् । 'सूनं वाच्यवदुच्छूने सूनं प्रसवपुष्पयोः' इति विश्वः ।।

तरुमीशस्य श्रीवेदव्यासस्य निषेवणाय सेवनायान्तिके समीपे स्थितं भगवन्तं पूज्यमनन्तं वा शेषमिव । 'वा विकल्पोपमानयोः' इत्यमरः । न्यशामयदिति पूर्वणान्वयः ।। ११ ।।

मन्दोपकारिणी

आदिकुलकमेतत् ।।

मसृणोति ।। कथंभूतं तरुम् । ईशस्य वेदव्यासस्य । निषेवणाय सेवां कर्तुम् । अन्तिके वेदव्यासस्य समीपे । 'उपकण्ठान्ति-काभ्यर्णाः' इत्यमरः । भगवन्तं पूज्यम् । अनन्तं वा अत्र वाशब्दः उपमानार्थः शेषमिव । स्थितं विद्यमानम् । 'शेषोऽनन्तो वासुकिः' इत्यमरः । 'वा विकल्पोपमानयोः' इत्यमरः । पुनः कथंभूतम् । मसृणत्वचम् मसृणा ललिता कोमला त्वक् चर्म यस्य सः मसृणत्वक् तम् । 'सुकुमारोऽङ्गविन्यासो मसृणं लालितं स्मृतं' इत्यभिधानम् । उन्नतं उच्चम् । ततं छत्राकारेण व्याप्य स्थितम् । शेषपक्षे इमानि विशेषणानि योज्यानि । तत्र मसृणत्वचं इत्यस्य उक्त एवार्थः । उन्नतं उत्तमम् । ततं बहुफणैः व्याप्य स्थितम् । पुनः कथंभूतं बहुशाखाफण-सूनरत्नकं बह्व्यश्च ताः शाखाः स्कन्दाश्च बहुशाखाः बहुशाखा एव फणाः बहुशाखाफणेषु सूनान्येव फलानि रत्नानि यस्य स तथोक्तः । 'सूनं प्रसवपुष्पयोः' इति विश्वः । प्रसवपुष्पयोः फलपुष्पयोः इति अभिधानार्थः । 'स्यादुत्पले फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने' इत्यमरकोशे प्रसवशब्दस्य फलेऽपि प्रयोगात् प्रसूनं पुष्पफलयोरिति अमरे सूनशब्दपर्या-यप्रसवशब्दस्य फले प्रयोगाच्च शाखानां फलसाम्यं लोहितनीलगौरादिबहुवर्णानां

फलानां रत्नसाम्यं ज्ञेयम् । शेषफणाग्रेषु रत्नानि सन्तीति प्रसिद्धमेव । स्फुटायां तु फणाद्वयोरित्य-
भिधानात् फणाशब्दः पुल्लिङ्गोऽप्यस्तीति ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

अतिचित्रविचित्रपत्रिणं बहुवर्णं हरिगोनिवारकम् ।

मुनिनन्दनमिन्दिरापतेरधिकेष्टं पततामिवाधिपम् ॥ १२ ॥

भावप्रकाशिका

पत्रं पलाशं पतत्रं च । हरिगौः सूर्यरश्मिरिन्द्रवज्रं च । मुनीनां नन्दनं
कश्यपपुत्रं च ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अतिचित्रेति ॥ अतिचित्राणि अत्याश्चर्याणि यानि विचित्रपत्राणि नानावर्णोपेतपत्राणि
तान्यस्य सन्तीति तम् । गरुडोऽपि, अतिचित्रे वेदात्मकत्वेनात्याश्चर्ये ये विचित्रपत्रे नानावर्णपक्षौ
तेऽस्य स्त इति तम् । बहवो वर्णा यस्य तम् । गरुडोऽपि बहुवर्णः । ‘आजानुतः स्वर्णवर्ण
आनाभेर्हारगौरभाः । माणिक्यशोण आकण्ठादाकेशाद्धरितप्रभः । नीलकेशो लसन्माल्यः’
इत्युक्तेः पञ्चवर्ण इति भावः । हरेः सूर्यस्य ये गावः किरणास्तेषां निवारकम् । अनल्पछायमिति
भावः । गरुडोऽपि हरेरिन्द्रस्य गौरवज्रं तस्य निवारकः । ‘अर्कमर्कटमण्डूकविष्णुवासववायवः
। तुरगः सिंहशीतांशुयमाश्च हरयो दश’ इति हलः । ‘दृक्दृष्टिदीधितिस्वर्णवज्रवाग्बाणवारि
षु । भूमौ पशौ च गोशब्दः’ इति च । मुनीन् नन्दयति स्वच्छायादिना सन्तोषयतीति
मुनिनन्दनस्तम् । गरुडोऽपि कश्यपमुनेर्नन्दनः । इन्दिरापतेः श्रीवेदव्यासस्याधिकेष्टमत्यन्
तप्रियम् । गरुडोऽप्येतादृशः । तरुं, पततां पक्षिणामधिपं स्वामिनं गरुडमिव न्यशामयदिति
पूर्वेणान्वयः ॥ १२ ॥

मन्दोपकारिणी

अतीति ॥ पुनः कथंभूतम् । पततां पक्षिणाम् । ‘पतत्पातक-पक्षिणोः’ इति विश्वः
। अधिपं अधिपतिं गरुडमिव स्थितम् । अतिचित्रविचित्रपत्रिणं अतिचित्राणि अत्याश्चर्याणि
विचित्राणि अणुत्वस्थूलत्वादिनानाविधानि पत्राणि पर्णानि अस्मिन् सन्तीति अतिचित्रविचित्रपत्री

तम् । 'पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान्' इत्यमरः । बहुवर्णं बहवो नानाविधाः वर्णाः शुक्लादिरूपाणि यस्य स तथोक्तः तम् । 'वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ' इत्यमरः । लोहितादिरूपोपेतपत्राढ्यमिति भावः । हरिगोनिवारकं हरेः सूर्यस्य गवां रश्मीनां निवारकं सूर्यकिरणाः तत्र यथा न पतन्ति तथा निबिडच्छायोपेतमिति भावः । मुनिनन्दनं तत्रत्यानां मुनीनां नन्दनं सन्तोषकरम् । इन्दिरापतेः इन्दिरायाः लक्ष्म्याः पत्युः भर्तुः वेदव्यासस्य अधिकेष्टं अधिकं अत्यन्तं इष्टं प्रियम् । गरुडपक्षेऽपि इमानि विशेषणानि योज्यानि । कथंभूतं गरुडं अतिचित्रविचित्रपत्रिणं अतिचित्रे अत्याश्चर्यकरे विचित्रे विविधवर्णे पत्रे पक्षौ अस्य स्त इति अतिचित्रविचित्रपत्री तम् । बहुवर्णं बहवः नानाविधाः वर्णाः शुक्लादयः यस्य सः तथोक्तः तम् । 'आजानोः स्वर्णवर्णाभ आनाभेः हरिगौरभाः । माणिक्यशोण आकण्ठादाकेशात् हरितप्रभः । नीलकेशो लसन्नीलः' इति पञ्चवर्णोपेतत्वं गरुडस्य प्रसिद्धमेव । हरिगोनिवारकं हरेः इन्द्रस्य गोः वज्रस्य निवारकं अमृतार्थं गरुडेन इन्द्रवज्रस्य निरस्तत्वादिति भावः । 'चन्द्रे सूर्ये हये विष्णौ वासवे ददुरे यमे । मृगेन्द्रे वानरे वायौ दशस्वपि हरिः स्मृतः' इति धनञ्जयः । 'गौः स्वर्गे च वृषे रश्मौ वज्रे चन्द्रमसि स्मृतः' इति विश्वः । मुनिनन्दनं मुनेः कश्यपऋषेः नन्दनं तनयम् । इन्दिरापतेः लक्ष्मीपतेः नारायणस्य । अधिकेष्टं इष्टतमम् ॥ १२ ॥

अमृतात्ममहाफलप्रदं दुरवापं हरिभक्तिवर्जितैः ।

श्रितसाधुपुराणभारतं निगमं मूर्तमिवोरुशाखिनम् ॥ १३ 666 ॥

(प. दी) कीदृशं तरुमित्यतस्तद्विशेषणान्याह- मसृणेत्यादिना श्लोकत्रयेण । ईशस्य श्रीवेदव्यासस्य निषेवणाय अन्तिके तत्समीपे स्थितम् । भगवन्तं षड्गुणोपेतम् अनन्तं वा शेषमिव । 'वा विकल्पोपमानयोः' । कथंभूतम्? मसृणत्वचं स्निग्धत्वचम् । 'मसृणोऽकठिने स्निग्धे' इति हेमचन्द्रः । तथाविधो हि शेषोऽपि । उन्नतम् उच्छ्रितम् । उत्तमः शेषः । तत् च्छत्राकारेण व्याप्य स्थितम् । बहुफणाभोगैः व्याप्य स्थितम् । बहुशाखाफणसूनरत्नकम् । बहुशाखाख्यफणेषु प्रसूनाख्यरत्नयुक्तम् । फणाग्रेषु रत्नवान् शेषः ॥ * ॥ पुनः कथंभूतम्? पततां पक्षिणाम् अधिपं गरुडम् इव । कुतः? अतिचित्रविचित्रपत्रिणम् । अत्याश्चर्यनानावर्णपर्णोपेतम्, गरुडोऽपि नानावर्णपक्षयुक्तः । बहुवर्णम् । गरुडोऽपि बहुवर्णः । 'आजानुतः स्वर्णवर्ण आनाभेर्हारगौरभाः । माणिक्यशोण आकण्ठादाकेशाद्हरितप्रभः । नीलकेशो लसन्माल्यः'

इति पञ्चवर्ण इति भावः । हरिगोनिवारकम् , सूर्यकिरणनिवारकम्, अनल्पच्छायमिति भावः । गरुडोऽपि इन्द्रवज्रनिवारकः । मुनिनन्दनं मुनीनां नन्दनं सन्तोषकरम् । अन्यो मुनेः काश्यपस्य नन्दनः । इन्दिरापतेः व्यासस्य अधिकेष्टम् । गरुडोऽपि रमापतिप्रियः ॥ * ॥ पुनः कथम्भूतम्? मूर्तं मूर्तिमन्तं निगमम् इव वेदमिव । अमृतात्ममहाफलप्रदम् । सुधामयमहाफलप्रदो हि वृक्षः । तत्फलास्वादनस्य जरामरणनाशकत्वात् । मोक्षाव्यफलप्रदमन्यत्र । वेदार्थविचारपूर्वकं भगवत्स्वरूपज्ञानेन हि मोक्षो भवति । हरिभक्तिवर्जितैः दुरवापं बदरिकाश्रमस्यावैष्णवदुर्गमत्वात् । वेदोऽप्यवैष्णवदुरवापः । 'अवैष्णवस्य वेदेऽपि ह्यधिकारो न विद्यते' इति वचनात् । श्रितसाधुपुराणभारतं शाखास्ववलम्बमानसाधुपुराणभारतपुस्तकमिति भावः । निगमोऽपि साधुभिः प्रमाणभूतैः पुराणैः भारतेन चाऽश्रितः । वेदार्थत्वात् तेषामित्यर्थः । उरुशाखिनं बहुशाखायुक्तम् । वेदोऽप्यैतरेय-कौषीतक-बाष्कल-शाकल-पैङ्गि-काठकाद्युरुशाखावान् ॥ ११-१३ ॥

भावप्रकाशिका

अमृतं मोक्षश्च । श्रितानि साधुपुराणादिपुस्तकानि यस्मिन् । शाखासु प्रेङ्गेषु च ॥ १३

॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अमृतेति ॥ श्रीमध्वाचार्योऽमृतात्मान्यमृतमयानि यानि महाफलानि तानि प्रददातीति तम् । तत्फलास्वादनस्य जरामरणनाशकत्वात् अमृतात्मेत्युक्तम् । वेदोऽप्यमृतं मोक्ष आत्मा स्वरूपं यस्य तत् अमृतात्म तदेव यन्महाफलं तत्प्रददातीति तादृशः । वेदार्थविचारपूर्वकं भगवत्स्वरूपज्ञानेन मोक्षो भवतीत्यतो ह्येवमुक्तम् । हरिभक्तिवर्जितैः हरिभक्तिरहितैः आमुमशक्यो दुरवापः तम् । बदरिकाश्रम-स्याप्यवैष्णवाप्राप्यत्वात्तरुरपि तादृश इति भावः । वेदोऽप्यवैष्णवदुरवापः । 'अवैष्णवस्य वेदेऽपि ह्यधिकारो न विद्यते' इति वचनात् । श्रितानि शाखास्ववलम्बमानानि साधुपुराण-भारतान्युत्तमपुराणभारतपुस्तकानि यस्मिंस्तम् । मुनिभिः श्रीहर्षचर्चनादिसमये तच्छाखा-निक्षिप्तसच्छास्त्रपुस्तकजातमिति भावः । निगमोऽपि श्रितानि स्वैरुपजीव्यप्रमाणत्वेनाश्रितानि साधुपुराणभारतानि यस्य तादृशः, वेदार्थत्वात्तेषामित्यर्थः । उरवो बहवो याः

शाखास्ता अस्य सन्तीति तम् । वेदोऽपि ऐतरेयम् कौषीतकबाष्कलशाकलपैङ्गिकाठका-
द्युरुशाखावान् । तरुं मूर्तं मूर्तिमन्तं निगममिव वेदमिव न्यशामयदित्यन्वयः ॥

१३ ॥

मन्दोपकारिणी

अमृतेति ॥ पुनः कथंभूतम् । मूर्तं मूर्तिमन्तम् । निगममिव वेदमिव स्थितम् ।
कथम् अमृतात्ममहाफलप्रदं महान्ति स्थूलानि च तानि फलानि च महाफलानि । अमृतं
पीयूषं आत्मा स्वरूपं येषां तानि अमृतात्मानि च तानि महाफलानि च स्वादुतराणीति यावत्
। तत्फलास्वादनस्य जरामरणनिवारकत्वात् अमृतस्वरूपत्वं उक्तमिति भावः । तानि प्रकर्षेण
ददातीति अमृतात्ममहाफलप्रदः तम् । हरिभक्तिवर्जितैः अवैष्णवैः दुरवापं प्राप्तुमशक्यम्
। बदरिकाश्रमस्य अवैष्णवदुर्गमत्वात् वृक्षस्यापि दुर्गमत्वं इति भावः । श्रितसाधुपुराणभारतं
साधूनि सात्विकानि च तानि पुराणानि च साधुपुराणानि । साधुपुराणानि च भारतं च
साधुपुराणभारतानि । श्रितानि आश्रितानि साधुपुराणभारतानि यस्मिन् स तथोक्तः तम् । वेदपक्षे
तु अमृतात्ममहाफलप्रदं महत् अत्युत्तमं च तत् फलं च महाफलं अमृतं मोक्षः आत्मा स्वरूपं
यस्य तत् । नकारान्तनपुंसकलिङ्गम् । मुक्तिरूपं महाफलं प्रददातीति अमृतात्ममहाफलप्रदः
तम् । वेदार्थविचारपूर्वकं हरिस्वरूपज्ञानेन हि मोक्षो भवतीति प्रसिद्धम् । एवं हरिभक्तिवर्जितैः
अवैष्णवैः । दुरवापं प्राप्तुमयोग्यम् । ‘अवैष्णवस्य वेदेऽपि ह्यधिकारो न विद्यते’ इति वचनात्
। श्रितसाधुपुराणभारतं साधूनि प्रमाणभूतानि पुराणानि भारतं च श्रितानि वेदार्थनिर्णायकत्वेन
आश्रितानि साधुपुराण-भारतानि येन स तथोक्तः तम् । ‘इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्’
इति वचनात् । उरुशाखिनं उरवः बहवः शाखाः ऐतरेयशाकलबाष्कलपैङ्गिकाठकाद्याः
अवान्तरभेदाः अस्य सन्तीति उरुशाखी तम् ॥ १३ ॥

अथ तस्य स वेदिकान्तरे सुविशाले विमले मनोहरे ।

अवलोकितवाननन्तधीर्दिवि देवानिव तापसोत्तमान् ॥ १४ ॥

पदार्थदीपिका

अथेति । अथ सोऽनन्तधीः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः तस्य वृक्षस्य सुविशाले अतिविस्तारवति

विमले मनोहरे वेदिकान्तरे वेदिकामध्ये तापसोत्तमान् मुनिवरान् अवलोकितवान् दृष्टवान् । कुत्र कानिव? दिवि देवान् इव ॥ १४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अथेति ॥ अथ अनन्ता पूर्णा धी र्यस्य स पूर्णप्रज्ञाचार्यः तस्य वृक्षस्य सुविशाले ऽतिविस्तारे विमले मनोहरे वेदिकाया अन्तरे मध्ये तापसोत्तमान् मुनिवरान् दिवि स्वर्गे देवान् इव अवलोकितवान् दृष्टवान् ॥ १४ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेति ॥ अथ वृक्षदर्शनानन्तरम् । अनन्तधीः अनन्ता अपरिमिता पूर्णा इति यावत् , धीः बुद्धिः यस्य स तथोक्तः । सः मध्वाचार्यः तस्य बदरीवृक्षस्य सुविशाले अतिविस्तृते विमले संमार्जनोपलेपादिना निर्मले अत एव मनोहरे सुन्दरे वेदिकान्तरे वेदिकायाः वितर्दिकायाः । 'स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका' इत्यमरः । भूम्यपेक्षया किञ्चित् उच्चं निबद्धा भूमिः वेदिका इत्युच्यते । अन्तरे मध्ये तापसोत्तमान् मुनिश्रेष्ठान् । 'तपस्वी तापसः पारिकाङ्क्षी वाचंयमो मुनिः' इत्यमरः । अवलोकितवान् दृष्टवान् । कुत्र कानिव । दिवि स्वर्गे । 'सुरलोको द्योदिवौ द्वे' इत्यमरः । देवानिव ॥ १४ ॥

अपि सप्ततया विराजितान् गतसंख्यान् गुणिनो गुणोज्ज्वितान् ।

अपि मन्युमदादिवर्जितान् गतभोगान् पवनाशनान् सदा ॥ १५ ॥

भावप्रकाशिका

सप्ततया जटासहिततया ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिका

अपीति । गतसङ्ख्यान् निस्सङ्ख्यान्, बहूनिति यावत् । पुनः कथम्भूतान्? सप्ततया जटासहितत्वेन, 'व्रतिनां सा जटा सटा' इति हलः, विराजितान् शोभमानान् । विरुद्धालङ्कारोऽयम्, गतसङ्ख्यत्वस्य सप्ततया विराजितत्वस्य च विरुद्धत्वात् । गुणिनः ज्ञानभक्त्यादिगुणयुक्तान् । गुणोज्ज्वितान् सत्त्वादिगुणरहितान् । अथवा गुणिनः , गुणः सूत्रं यज्ञोपवीतम्, तत्सहितान्

। ब्रह्मचार्यादिवानप्रस्थान्तानिति यावत् । अत्रापि गुणोज्झितत्वस्य विरुद्धत्वात् विरुद्धालङ्कारः । गतभोगान् स्रक्चन्दनादिभोगरहितान् सदा पवनाशनान् वाय्वाहारान् । अत एव मन्युमदादिवर्जितान् कामकोपाद्यरिषड्वर्गरहितान् । पवनाशनशब्दः सर्पवाचकः । ‘पन्नगः पवनाशनः’ इत्यमरः । भोगशब्दः सर्पशरीरवाचकः । ‘भोगः सुखे ख्यादिभृतावहेश्च फणकाययोः’ इत्यमरः । तथा च पवनाशनानां गतभोगत्वं विरुद्धालङ्कारः ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अपीति ॥ श्रीमध्वाचार्यः गता संख्या येभ्यस्तान् । बहूनिति यावत् । मया जटया सहिताः सप्तास्तेषां भावस्तया । ‘ऋषीणां सा जटा सटा’ इति हलः । जटासहितत्वेन विराजितान् छोभमानान् । गुणा एषां सन्तीति गुणिनो ज्ञानभक्त्यादिगुणसंयुक्तानित्यर्थः । गुणोज्झितान् सत्वादिगुणरहितान् । अथवा गुणः सूत्रमेषामस्तीति तान् । ब्रह्मचार्यादिवानप्रस्थान्तानिति यावत् । गुणोज्झितान् सूत्ररहितान् यतीनिति यावत् । गतो भोगः स्रक्चन्दनादिभोगो येभ्यस्तान् । सदा पवनो वायुरशनमन्नं येषां तान् अत एव मन्युः क्रोधः स च मदश्च तावादी येषां तैर्वर्जितान् जितषड्वर्गानित्यर्थः । मुनीनवलोकितवानिति पूर्वेणान्वयः । पवनाशनशब्दस्सर्पवाचकः । ‘पन्नगः पवनाशनः’ इत्युक्तेः । भोगशब्दः सर्पशरीरवाचकः । ‘भोगः सुखेख्यदिभृतावहेश्च फणकाययोः’ इत्यमरोक्तेतश्च । तथा च पवनाशनानां गतभोगत्वं विरुद्धमित्यतो विरोधालङ्कारः ॥

१५ ॥

मन्दोपकारिणी

अपीति ॥ कथंभूतान् तापसोत्तमान् । गतसंख्यान् गता संख्या येभ्यः ते तथोक्ताः तान् बहून् इत्यर्थः । सप्ततया साभिः जटाभिः सहिताः सप्ताः सप्तानां भावः सप्तता तया जटासहितत्वेनेति यावत् । विराजितान् शोभमानान् । साशब्दस्य जटार्थकत्वं ‘सप्ताः सप्ताश्चनुच्चारुणकिरणसमाः पातु बिभ्रत्त्रिनेत्रः’ इति प्रयोगात् सिद्धम् । सप्ताश्चेन सूर्येण नुन्नस्य प्रेरितस्य अरुणस्य सूर्यसारथेः किरणानां रश्मीनां समाः सदृशाः लोहिता इति यावत् । साः जटाः बिभ्रत् सः त्रिनेत्रः पातु इति प्रयोगवाक्यार्थः । गुणिनः गुणाः ज्ञानभक्त्यादिगुणाः येषु सन्तीति तान् । गुणोज्झितान्

गुणैः सत्त्वादिभिः उज्ज्वितान् रहितान् । यद्वा गुणिनः गुणः सूत्रं यज्ञोपवीतमिति यावत् , तत् एषां अस्तीति गुणिनः यज्ञोपवीतधारिणः ब्रह्मचर्यादिवानप्रस्थान्तानिति यावत् । गुणोज्ज्वितान् गुणेन यज्ञोपवीतेन उज्ज्वितान् रहितान् परमहंसानिति यावत् । मन्युमदादिवर्जितान् मन्युः क्रोधः 'मन्युः क्रोधे क्रतौ दैन्ये' इति रत्नमाला । मदो गर्वः । 'मदो रेतसि कस्तूर्यां गर्वे हर्षेभदानयोः' इति विश्वः । मन्युश्च मदश्च मन्युमदौ तौ आदी येषां ते तैः मन्युमदादिभिः अरिषड्वर्गैः वर्जितान् रहितान् । गतभोगान् गतः विषयभोगः एभ्यः तान् निराहारानित्यर्थः । सदा पवनाशनान् पवनः वायुः अशनं येषां ते पवनाशनाः तान् । अपिशब्दो विशेषणसमुच्चये । अत्राश्रमे ब्रह्मचारिणः गृहस्थाः वानप्रस्थाः यतयश्चेति चतुराश्रमिणोऽपि सन्ति । ते च बहवः सर्वेऽपि जटाधारिणश्च विष्णुभक्तिज्ञानादिगुणवन्तः केवलसात्विकाः क्रोधादिरहिताः विरक्ताः वाखाहाराः इत्युक्तं भवति । अत्र गतसंख्यापदस्य सप्ततया विराजितपदस्य विरोधः सङ्ख्यारहितेषु सप्तत्वस्य विरुद्धत्वात् । गुणवतां गुणरहितत्वस्य विरोधः । पवनाशनाः सर्पाः भोगशब्दः सर्पशरीरफणोभयवाचकः । तथा च सर्पाणां फणारहितत्वं शरीरराहित्यं विरुद्धम् । यद्वा गतभोगशब्देन आहारराहित्यं उच्यते । पवनाशनशब्देन आहारयुक्तत्वं उच्यते । तथा च आहारवतः आहाररहितत्वं विरुद्धमेव । शब्दत एव विरोधात् अर्थतो विरोधाभावात् विरोधाभासालङ्कारो द्रष्टव्यः । द्वितीयः अपिशब्दः विरोधाभासालङ्कारार्थः । 'आकृतिं रुचये प्रादात् अपि भ्रातृमतीं नृपः' इति चतुर्थस्कान्धभागवतश्लोकव्याख्याने उक्तत्वात् ॥ १५ ॥

मुनिमण्डलमध्यवर्तिनं त्रिजगन्मण्डलमण्डनायितम् ।

इह सत्यवतीसुतं हरिं परिपूर्णप्रमतिः समैक्षत ॥ १६ 666 ॥

पदार्थदीपिका

मुनीति । परिपूर्णप्रमतिः इह वेदिकायां मुनिमण्डलमध्यवर्तिनं त्रिजगन्मण्डलमण्डनायितं त्रैलोक्यमण्डलस्यालङ्कारभूतं सत्यवतीसुतं हरिं समैक्षत ददर्श ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

मुनीति ॥ परिपूर्णा प्रमति र्यस्य स श्रीमध्वाचार्यः इह वेदिकायां मुनीनां मण्डलस्य समूहस्य मध्ये वर्तितुं शीलमस्येति तं त्रीणि च तानि जगन्ति च तेषां यन्मण्डलं प्रदेशस्तस्य

मण्डनवत् अलङ्कारवत् आचरतीति तं सत्यवतीसुतं हरिं श्रीवेदव्यासं समैक्षत ददर्श ॥ १६ ॥

मन्दोपकारिणी

मुनीति ॥ परिपूर्णप्रमतिः परिपूर्णा संपूर्णा प्रमतिः यथार्थज्ञानं यस्य स तथोक्तः श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्यः । इह वेदिकायां मुनिमण्डलमध्यवर्तिनं मुनीनां मण्डलस्य समूहस्य मध्ये वर्तिनं उपविष्टम् । त्रिजगन्मण्डलमण्डनायितं त्रीणि च तानि जगन्ति च त्रिजगन्ति त्रिजगतां मण्डलस्य मण्डनायितं भूषणायितं सत्यवतीसुतं सत्यवत्याः सुतं नन्दनं हरिं वेदव्यासं समैक्षत दृष्टवान् ॥ १६ ॥

निजहृत्कमलेऽतिनिर्मले सततं साधु निशामयन्नपि ।

अवलोक्य पुनः पुनर्नवं तमसौ विस्मित इत्यचिन्तयत् ॥ १७ ॥

॥

पदार्थदीपिका

निजेति । असौ श्रीमध्वः अतिनिर्मले निजहृत्कमले साधु सम्यक् सततं निशामयन् पश्यन् अपि तं श्रीवेदव्यासं पुनःपुनर्नवं पुनःपुनर्दर्शनेन नूतनम् अवलोक्य विस्मितः सन् इत्यचिन्तयत् ॥ १७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

निजेति ॥ असौ श्रीमध्वाचार्यः अतिनिर्मले निजहृत्कमले आत्मीयहृत्पत्रे साधु सम्यग् यथा भवति तथा सततं निशामयन्नपि पश्यन्नपि तं श्रीवेदव्यासं पुनः पुनर्दर्शनेन नवं नूतनमवलोक्य विस्मितः सन्, इति वक्ष्यमाणप्रकारेण अचिन्तयत् ॥ १७ ॥

मन्दोपकारिणी

निजेति ॥ असौ मध्वाचार्यः । अतिनिर्मले अत्यन्तं रागादि-मलरहिते निजहृत्कमले हृदेव मन एव कमलं निजं च तत् हृत्कमलं च तस्मिन् स्वमनसि साधु सम्यक् सततं अनारतं तं श्रीवेदव्यासं पुनः वारं वारं निशामयन्नपि प्रेक्षन्नपि । पुनः नवं नूतनं 'नवीनो नूतनो

नवः' इत्यमरः । अवलोक्य विस्मितः आश्चर्ययुक्तः सन् इति वक्ष्यमाणप्रकारेण अचिन्तयत्
दध्यौ । 'चिति स्मृत्यां लङ् परस्मैपदम्' ॥ १७ ॥

अगण्यगुणार्णवोऽमलः स हि नारायण एष केवलम् ।

विधिनाऽनुसृतं पराशरात्सुषुवे सत्यवती किलात्र यम् ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिका

अगण्येति । सत्यवती विधिना ब्रह्मणा अनुसृतम् अवताराय प्रार्थितं यं पराशरात्
अत्र भुवि सुषुवे । किल इत्यपरमार्थे । वस्तुतो जन्मरहितत्वात् तस्य । स एषः सत्यवतीसुतः
केवलं साक्षात् नारायणः । हि इति प्रसिद्धेर्द्योतकः । कथम्भूतः? अगण्यगुणार्णवः
अगणितगुणसमुद्रः । अमलः निर्दोषः ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अगण्येति ॥ सत्यवती , विधिना ब्रह्मणा अनुसृतं अवताराय प्रार्थितं यं श्रीवेदव्यासं
अत्र भुवि पराशरात् सुषुवे प्रासूत । किले त्यपरमार्थे । श्रीवेदव्यासस्य वस्तुतो जन्मरहितत्वात्
। स एषः सत्यवतीसुतोऽगण्यया अगण्या ये गुणाः तैः अर्णव इवार्णवः । न विद्यते मलं दोषो
यस्य सोऽमलः केवलं साक्षान्नारायणः । हि इति प्रसिद्धिद्योतकः ॥

१८ ॥

मन्दोपकारिणी

चिन्ताप्रकारमेवाह अगणेयेत्यादिना ॥ सत्यवती वेदव्यासस्य माता । विधिना ब्रह्मणा
। 'विधाता विश्वसृष्टिविधिः' इत्यमरः । अनुसृतं अवताराय प्रार्थितं यं वेदव्यासं पराशरात्
अत्र भुवि सुषुवे प्रासूत । 'षूङ् प्राणिगर्भविमोचन इति धातोः लिडात्मनेपदम्' । किल इति
अपरमार्थे । वस्तुतो जन्ममरणरहितत्वात् सः हर्यवतारभूतः एषः पुरोवर्ती सत्यवतीसुतः केवलं
साक्षात् नारायणः । हि प्रसिद्धम् । कथंभूतः, अगण्यगुणार्णवः गणयितुं शक्याः गणेयाः
न गणेयाः अगणेयाः अगणेयाश्च ते गुणाश्च अगण्यगुणाः तैः अर्णवः समुद्रः । 'गणनीये तु
गणेयं संख्याते गणितं' इत्यमरः । अमलः निर्दोषः ॥ १८ ॥

धवलेऽस्य मनःपयोनिधौ सद्नुक्रोशगिरीन्द्रलोलिते ।
प्रकटीभवति स्म सुन्दरी दयिता दैत्यरिपोस्त्रयीमयी ॥ १९ 666 ॥

पदार्थदीपिका

धवळ इति । धवळे निर्मले अस्य मनःपयोनिधौ मनःक्षीरसमुद्रे सद्नुक्रोशगिरीन्द्रलोलिते सज्जनविषयकृपाख्यमन्दरगिरीन्द्रेण लोलिते मथिते सति तस्मान्मनःपयोनिधेः दैत्यरिपोः श्रीवेदव्यासस्य दयिता प्रिया त्रयीमयी वेदात्मिका सुन्दरी स्त्री प्रकटीभवति स्म , स्मातीते, प्रकटीबभूवेत्यर्थः । पयोनिधौ मन्दरमथिते सति तस्माद् यथा भगवद्दयिता रमा प्रादुर्बभूव तद्वत् सज्जनकृपोन्मथितादस्य मनसस्त्रयी प्रादुर्बभूवेति भावः ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

धवल इति ॥ धवले निर्मलेऽस्य श्रीव्यासस्य मन एव पयोनिधिः क्षीरसागरः तस्मिन् । सत्सु सज्जनेषु योऽनुक्रोशः कृपा स एव गिरीन्द्रो मन्दरगिरिस्तेन लोलिते मथिते सति । दैत्यरिपोः श्रीवेदव्यासस्य दयिता प्रिया त्रय्येव त्रयीमयी वेदत्रयात्मिका सुन्दरी स्त्री प्रकटीभवति स्म । स्म अतीते । प्रकटीबभूवेत्यर्थः । पयोनिधौ मन्दरे मथिते सति तस्मात् यथा भगवद्दयिता रमा प्रादुर्बभूव तद्वत्सज्जन-कृपोन्मथितादस्य मनसस्त्रयी प्रादुर्बभूवेति भावः ॥ १९ ॥

मन्दोपकारिणी

धवल इति ॥ धवले निर्मले अस्य वेदव्यासस्य मनःपयोनिधौ मन एव पयोनिधिः क्षीरसमुद्रः तस्मिन् । सद्नुक्रोशगिरीन्द्रलोलिते सत्सु सज्जनेषु अनुक्रोशः दया । 'कृपा दयानुकम्पा स्यादनुक्रोशः' इत्यमरः । सद्नुक्रोश एव गिरीन्द्रः पर्वतश्रेष्ठः सद्नुक्रोशगिरीन्द्रेण लोलिते मथिते सति तस्मात् मनोलक्षणक्षीरसमुद्रात् दैत्यरिपोः दैत्यानां कल्याद्यसुराणां रिपोः वैरिणः वेदव्यासस्य दयिता प्रिया त्रयीमयी वेदात्मिका सुन्दरी रमणी लक्ष्मीः इत्यर्थः । प्रकटीभवति स्म । स्म अतीते । प्रादुरभूत् इत्यर्थः । यथा क्षीरसमुद्रे मन्दरपर्वतेन मथिते सति तस्मात् समुद्रात् भगवद्दयिता रमा प्रादुर्बभूव तद्वत् सज्जनकृपो-न्मथितात् वेदव्यासमनसः

वेदविद्या प्रादुर्बभूव । सज्जनेषु दयां कृत्वा वेदव्यासः उत्सन्नान् वेदान् व्यक्तीचकार इति भावः
॥ १९ ॥

इत एव पुराणगौरगौ समहाभारतपारिजातके ।

सति जातवति व्यजायत प्रवरं सूत्रगणामृतं स्वयम् ॥ २० ॥

पदार्थदीपिका

इत इति । इत एव श्रीवेदव्यासादेव समहाभारतपारिजातके महाभारताख्यपारिजातकसहिते पुराणगौरगौ पुराणाख्यचन्द्रे जातवति सति प्रवरम् उत्तमं स्वयं साक्षात् सूत्रगणामृतं ब्रह्मसूत्रगणाख्यममृतं व्यजायत जज्ञे । पारिजातसहिते चन्द्रे जाते सति पयोनिधेरमृतं यथा जातं एवं भारतपुराणोत्पत्त्यनन्तरमस्माद् भगवतो ब्रह्मसूत्रमपि जातमिति भावः ॥ २० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

इत इति ॥ इत एवास्मात् श्रीवेदव्यासादेव महाभारतमेव पारिजातः तेन सहितः समहाभारतपारिजातकः तस्मिन् । गौराः श्वेता गावः किरणा यस्य स गौरगुश्चन्द्रः । पुराणान्येव गौरगुस्तस्मिन् । 'स्त्रियाः पुंवदिति' पुंवद्भावे 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्ये'ति ह्रस्वः । जातवति सति उत्पन्ने सति प्रवरं मुत्तमं स्वयं साक्षात् सूत्राणां ब्रह्मसूत्राणां गणः समूहः स एव अमृतमिव व्यजायत जज्ञे । पारिजातसहिते चन्द्रे जातवति सति पयोनिधेरमृतं यथा जातं एवं पुराणोत्पत्त्यनन्तरमस्माद्भगवतो ब्रह्मसूत्रमपि जातमिति भावः ॥ २० ॥

मन्दोपकारिणी

इत इति ॥ इत एव अस्मात् श्रीवेदव्यासादेव । समहाभारत-पारिजातके महाभारतमेव पारिजातकः पारिजाताख्यवृक्षः तेन सहिते पुराणगौरगौ गौराः शुभ्राः गावः किरणाः यस्य सः गौरगुः पुराणान्येव गौरगुः चन्द्रः तस्मिन् जातवति सति प्रवरं निर्णायकशास्त्रोत्तमम् । स्वयं सूत्रगणामृतं सूत्राणां गण एव अमृतं सुधा । व्यजायत प्रादुर्बभूव । 'जनी प्रादुर्भावे' इत्यतो लडात्मनेपदं अजायत अजायेतां अजायन्त' । यथा क्षीरनिधेः पारिजातवृक्षचन्द्रोत्पत्त्यनन्तरं अमृतं जातं एवं भारतपुराणोत्पत्त्यनन्तरं ब्रह्मसूत्रमपि वेदव्यासात् जातमिति भावः । अशेषपुरुषार्थप्रदत्वेन

भारतपारिजातयोः साम्यं पदार्थप्रदर्शकत्वेन पुराणचन्द्रयोः साम्यं जरामरणनाशकत्वेन सूत्रामृतयोः साम्यं द्रष्टव्यम् ॥ २० ॥

निरवग्रहमुर्वनुग्रहं विदधत्पाण्डुसुतादिसज्जने ।

अवनाववनाय संविदां सुचिरायैष चचार चारुगीः ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिका

निरिति । चारुगीः चारुवचनः एषः श्रीवेदव्यासः पाण्डुसुतादिसज्जने निरवग्रहम् अकुण्ठितम् उर्वनुग्रहं विदधत् कुर्वन् संविदां ज्ञानानाम्, आश्रयविषयभेदात् बहुवचनम्, अवनाय रक्षणाय अवनौ भुवि सुचिराय चचार ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

निरवग्रहेति ॥ चारु मनोहरा गीः वचनं यस्य स एष श्रीवेदव्यासः । पाण्डुसुता आदयो यस्य स चासौ सज्जनश्च तस्मिन्निरवग्रहमकुण्ठितं पूर्णमित्यर्थः । अनुग्रहं विदधत् कुर्वन् सन्, संविदां ज्ञानानां, संविदाश्रयपुरुषाणां संविद्विषयाणाञ्च बहुत्वात्संविदामिति बहुवचनम् । अवनाय रक्षणायानौ भुवि सुचिराय चचार ॥ २१ ॥

मन्दोपकारिणी

निरवग्रहमिति ॥ चारुगीः चारुः मनोहराः गिरः वचनानि यस्य स तथोक्तः हितोपदेशक इति यावत् । एषः श्रीवेदव्यासः । पाण्डुसुतादिसज्जने पाण्डोः पाण्डुचक्रवर्तिनः सुताः धर्मभीमादयः त एव आदयो यस्य सः पाण्डुसुतादिः । संश्र्वासौ जनश्च सज्जनः पाण्डुसुतादिश्चासौ सज्जनश्च तस्मिन् । निरवग्रहं अनवकुण्ठितं उर्वनुग्रहं महाप्रसादं विदधत् कुर्वन् । संविदां ज्ञानानां 'प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्' इत्यमरः । विषयभेदात् बहुवचनम् । अवनाय संरक्षणाय अवनौ भूम्याम् । 'अवनिर्मेदिनी मही' इत्यमरः । सुचिराय बहुकालम् । 'चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थकाः' इत्यमरः । चचार सञ्चारं कृतवान् । 'चर गतिभक्षणयोः इति धातोः लिट् परस्मैपदम्' ॥ २१ ॥

अधुना कलिकालवृत्तये सवितेव क्षणदानुवृत्तये ।

जनदृग्विषयत्वमत्यजद्भगवानाश्रममावसन्निमम् ॥ २२ ॥

॥

पदार्थदीपिका

अधुनेति । अधुना इदानीम् इमम् आश्रमम् आवसन् अस्मिन्नाश्रमे आवसन् भगवान् कलिकालवृत्तये जनदृग्विषयत्वं प्राकृतजनदृष्टिगोचरत्वम् अत्यजत् । क्षणदानुवृत्तये रात्रिप्रवृत्तये सवितेव रविरिव । अयं भावः - सुरेषु मुनिषु च भुवि चरत्सु कलियुगधर्माः न प्रवर्तेरन्निति अधुना व्यासोऽयं जनदृग्विषयत्वं मुक्त्वा तस्मिन्नाश्रमे वसति । रात्रिप्रवर्तनार्थं सूर्यो यथाऽस्तं गच्छेत् तद्वदिति ॥ २२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अधुनेति ॥ अधुना इदानीं आश्रमं आवसन् भगवान् श्रीव्यासः । ‘उपान्वध्याङ्गस’ इति कर्मसञ्ज्ञा । अस्मिन्नाश्रमे वसन्नित्यर्थः । भगवान् , कलेः कालस्तस्य वृत्तये प्रवृत्तये । जनानां या दृष्टिस्तस्या विषयो गोचरस्तस्य भावः तत्त्वम् । क्षणदानुवृत्तये रात्रिप्रवृत्तये सवितेव रविः इव अत्यजत् परित्यक्तवान् । अयं भावः—सुरेषु मुनिषु च भुवि चरत्सु कलियुगधर्मा न प्रवर्तेरन्नित्यधुना व्यासोऽयं जनदृग्वि-षयत्वं मुक्त्वा तस्मिन्नाश्रमे वसति, रात्रिप्रवर्तनार्थं सूर्योऽस्तं यथा गच्छेत्तद्वदिति ॥ २२ ॥

मन्दोपकारिणी

अधुनेति ॥ अधुना इदानीं । इमं आश्रमं बदरिकाश्रमम् । आवसन् । भगवान् पूर्णेश्वर्यादिषड्गुणवान् वेदव्यासः । कलिकालवृत्तये कलेः कालः तस्य वृत्तये प्रवृत्त्यर्थं क्षणदानुवृत्तये रात्रिप्रवृत्त्यर्थं सवितेव सूर्य इव । जनदृग्विषयत्वं जनानां दृष्टिगोचरत्वम् अत्यजत् त्यक्तवान् । स्वस्मिन् भुवि चरति सति कलियुगधर्माः न प्रवर्तेरन् । अतः कलिधर्मप्रवृत्त्यर्थं इदानीं वेदव्यासः अदृश्यो भूत्वा अस्मिन् आश्रमे वसति । यथा सूर्यः रात्रिप्रवृत्त्यर्थं अस्तं गच्छति तथेति भावः । ‘निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा’ इत्यमरः ॥ २२ ॥

तदिदं वपुरस्य दृश्यते दलितेन्दीवरसुन्दरद्युति ।

परमाजिनयोगपीठगं मम चेतोनयनाभिनन्दनम् ॥ २३ 666 ॥

पदार्थदीपिका

तदिति । दलितेन्दीवरसुन्दरद्युति विकसितेन्दीवरद्युतिसमानद्युति, परमाजिनयोगपीठगम् , उत्तमकृष्णाजिनात्मकयोगासनगतम्, मम चेतोनयनाभिनन्दनम् , चेतसो नयनयोश्चाभितः सन्तोषकरम्, अस्य तदिदं वपुः दृश्यते ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तदिति ॥ दलितं विकसितं यदिन्दीवरं तद्वत्सुन्दरा द्युतिः कान्तिर्यस्य तत् । परमं उत्तमं यदजिनं कृष्णाजिनं तदात्मकं यद्योगपीठं योगासनं तद्गच्छतीति तादृशम् । मम चेतश्च नयने च तान्यभिनन्दयतीति तादृशमस्य श्रीवेदव्यासस्य तदिदं वपुर्दृश्यते ॥ २३ ॥

मन्दोपकारिणी

तदिति ॥ मया तत् जनादृश्यम् । इदं पुरोवर्ति । अस्य वेदव्यासस्य । वपुः शरीरं दृश्यते मया अपरोक्षीक्रियते । 'दृशिर् प्रेक्षण इत्यतः कर्मणि लट् आत्मनेपदम्' । कथंभूतं वपुः । दलितेन्दीवरसुन्दरद्युति दलितं विकसितं च तत् इन्दीवरं च नीलोत्पलं च इन्दीवरवत् सुन्दरा द्युतिः कान्तिः यस्य तत् दलितेन्दीवरसुन्दरद्युति । परमाजिनयोगपीठगं परमं उत्तमं च तत् अजिनं कृष्णचर्म च । 'अजिनं चर्म कृत्तिः स्त्री' इत्यमरः । योगस्य ध्यानस्य 'योगः सन्नहनोपायध्यानसङ्गतियुक्तिषु' इत्यमरः । पीठं आसनम् । 'विष्टरं पीठमासनं' इत्यमरः । परमाजिनं च तत् योगपीठं च तत् गच्छति तिष्ठति इति योगपीठगं कृष्णाजिने उपविष्टमिति यावत् । मम चेतोनयनाभिनन्दनं चेतः हृदयं नयनं लोचनं च तयोः अभितः सम्यक् नन्दनं सन्तोषकरम् ॥ २३ ॥

अगण्यगुणैः सुपूरितं परिपूर्णागणितात्मसद्गुणैः ।

इदमस्तसमस्तदूषणं सचिदानन्दमयं हि केवलम् ॥ २४ 666 ॥

पदार्थदीपिका

अगणय्येति । इदं दृश्यमानं वपुः अगणय्यगुणैः अगणितगुणयुक्तैः, परिपूर्णागणितात्मसद्गुणैः, प्रत्येकं परिपूर्णेः अगणितैः आत्मभूतैः स्वरूपभूतैः सद्गुणैः दोषवर्जितैः गुणैः सुपूरितम्, अस्तसमस्तदूषणं निरस्ताशेषदोषम्, केवलं साक्षात् सचिदानन्दमयं चित्सहितानन्दात्मकं हि ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अगणय्येति ॥ इदं दृश्यमानं वपुः गणितुमशक्या अगणयास्तादृशा गुणा येषां तैः । परिपूर्णाः प्रत्येकं पूर्णाः येऽगणिता असङ्ख्याता आत्मसद्गुणा आत्मनो निर्दुष्टगुणास्तैः सुपूरितम् । अस्तं निरस्तं समस्तदूषणं समस्तदोषा यस्मात्तादृशम् । केवलं साक्षात् चिता ज्ञानेन सहितः सचित्, स चासौ आनन्दश्च तदात्मकं सचिदानन्दमयं दृश्यत इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ २४ ॥

मन्दोपकारिणी

अगणय्यगुणैरिति ॥ इदं दृश्यमानं वपुः अगणय्यगुणैः अगणयाः गणयितुमशक्याः गुणाः धर्माः येषां ते अगणय्यगुणाः तैः । ज्ञानस्य अतीतत्वादिसर्व-विषयकत्वादि, आनन्दस्य दुःखामिश्रितत्वादि, शक्तेः अप्रतिहतत्वादि एवं ज्ञानानन्दद्या-नन्तगुणानामपि अनन्ताः धर्माः सन्तीति बोध्यम् । परिपूर्णागणितात्मसद्गुणैः परिपूर्णाः एकैकशः सर्वत्र सत्याश्च ते अगणिताः अपरिमिताश्च ते आत्मानः स्वरूपभूताश्च ते सन्तः उत्पत्तिनाशादिदोषरहिताश्च ते गुणाः ज्ञानानन्दादिकल्याणधर्माश्च तैः । सुपूरितं अत्यन्त-पूर्णम् । अस्तसमस्तदूषणं अस्तानि अस्पृष्टानि समस्तानि दूषणानि शास्त्रोक्तशरीरदूषणानि यस्य तत् तथोक्तम् । द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतत्वादिति भावः । केवलं जडामिश्रम् । सचिदा-नन्दमयं चिता ज्ञानेन सहितः सचित् स चासौ आनन्दश्च सचिदानन्दः मयः स्वरूपं यस्य तत्तथोक्तम् । हि प्रसिद्धम् ॥ २४ ॥

कमलाकमलासनानिलैर्विहगाहीन्द्रशिवेन्द्रपूर्वकैः ।

पदपद्मरजोऽस्य धारितं शिरसा हन्त वहाम्यहं मुहुः ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिका

कमलेति । कमलाकमलासनानिलैः , कमला श्रीः, कमलासनो ब्रह्मा, अनिलो मुख्यवायुः, एतैश्च विहगाहीन्द्रशिवेन्द्रपूर्वकैः , विहगेन्द्रो गरुडः, अहीन्द्रः शेषः, शिवश्च इन्द्रश्च पूर्वे येषां देवादीनां ते तथोक्ताः तैश्च शिरसा धारितं अस्य भगवतः पदपद्मरजः अहं मुहुः वहामि । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति लट् । हन्त इति हर्षे । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः' इत्यमरः ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

कमलेति ॥ कमला श्रीः, कमलासनो ब्रह्मा, अनिलो मुख्यवायुः तैः । विहगेन्द्रो गरुडः, अहीन्द्रः शेषः, शिवश्च, इन्द्रश्च ते पूर्वे येषां तैश्च शिरसा धारितं अस्य भगवतः पदे पद्मे इव तयोः रजश्शिरसा मुहुर्वहामि । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यदर्थे लट् । हन्तेति हर्षे । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भ विषादयोः' इत्यमरः ॥ २५ ॥

मन्दोपकारिणी

एवं शरीरं वर्णयित्वा इदानीं पादधूलिमारभ्य जटापर्यन्तं वर्णयति मध्वाचार्यः कमलेत्यादिभिः श्लोकैः ॥

अहं अस्य वेदव्यासस्य । पदपद्मरजः पदे चरणे एव पद्मे तयोः रजः रेणुः मुहुः पुनः पुनः शिरसा वहामि धरामि । हन्त हर्षे । 'वह प्रापणे इत्यतो लट् परस्मैपदं वहामि वहावः वहामः' । कथंभूतं रजः कमलाकमलासनानिलैः कमला श्रीः । 'कमला श्रीर्हरिप्रिया' इत्यमरः । कमलासनः विरिञ्चः । 'विरिञ्चः कमलासनः' इत्यमरः । अनिलो मुख्यवायुः । कमला च कमलासनश्च अनिलश्च कमलाकमलासनानिलाः तैः । विहगाहीन्द्रशिवेन्द्रपूर्वकैः विहगाः खगाः । 'खगे विहङ्गविहगविहङ्गमविहायसः' इत्यमरः । अहयः भुजङ्गाः । विहगाश्च अहयश्च विहगाहयः विहगाहीनां इन्द्रौ स्वामिनौ । तत्र विहगेन्द्रो गरुडः अहीन्द्रः शेषः विहगाहीन्द्रौ गरुडशेषौ च शिवः महेश्वरः इन्द्रः देवेन्द्रश्च विहगाहीन्द्रशिवेन्द्राः त एव पूर्वकाः आदयो येषां ते तथोक्ताः तैः । देवैः इति शेषः । शिरसा मूर्धा धारितं धृतम् ॥ २५ ॥

प्रणमामि पदद्वयं विभोर्ध्वजवज्राङ्कुशपद्मचिह्नवत् ।

निजमानसरागपीडनादरुणीभूतमिवारुणं स्वयम् ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिका

प्रणमामि । ध्वजवज्राङ्कुशपद्मचिह्नवत् ध्वजवज्राङ्कुशपद्मानां चिह्नयुक्तं विभोः पदद्वयं चरणयुग्मं प्रणमामि नमस्कुर्याम् । पुनः कथम्भूतम्? स्वयं स्वत एव अरुणं लोहिततलमिति यावत् । निजमानसरागपीडनात् निजानां स्वभक्तानां मनसि विद्यमानस्य रागस्य विषयाकाङ्क्षायाः पीडनात् निराकरणादिति यावत्, अरुणीभूतम् इव लोहितं जातमिव । भगवच्चरणारविन्दं पश्यतां हि रागो निवर्तते । 'रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते' इति श्रीभगवद्वचनात् । स्वत एवारुणस्य निजमानसरागपीडनादरुणीकृतत्वमुत्प्रेक्ष्यते । लोके गैरिकाद्याक्रमेण पादारुणभावस्य दृष्टत्वात् ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

प्रणमामीति ॥ ध्वजश्च वज्राङ्कुशश्च पद्मञ्च, तेषां यानि चिह्नानि तान्यस्य सन्तीति तादृशम् । स्वयं स्वत एवारुणं लोहितं लोहिततलमिति यावत् । निजानां स्वभक्तानां यानि मनांसि तेषां सम्बन्धी निजमानसः । स चासौ रागो विषयाकाङ्क्षा तस्य पीडनं मर्दनं तस्मान्निराकरणादिति यावत् । अरुणीभूतमिव लोहितं जातमिव । भगवच्चरणारविन्दं पश्यतां हि मानसो रागो निवर्तते । 'रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते' इति भगवद्वचनात् । स्वत एवारुणस्य निजमानसरागपीडनादरुणीभूतत्वमुत्प्रेक्ष्यते । लाक्षागैरिकाद्याक्रमेण पादारुणभावस्य दृष्टत्वात् । विभोः श्रीवेदव्यासस्य पदद्वयं चरणयुग्मं प्रणमामि नमस्कुर्याम् ॥ २६ ॥

मन्दोपकारिणी

प्रणमामीति ॥ अहं विभोः वेदव्यासस्य । पदद्वयं पदयोः द्वयं प्रणमामि नमस्करोमि । कथम्भूतम् ध्वजवज्राङ्कुशपद्मचिह्नवत् ध्वजश्च वज्राङ्कुशश्च पद्मं च ध्वजवज्राङ्कुशपद्मानि एतत् संज्ञिकानि चिह्नानि रेखारूपलक्षणानि अस्मिन् सन्तीति ध्वजवज्राङ्कुशपद्मचिह्नवत् । नायं वतिः किन्तु मनुष्यः । ध्वजादिरेखोपेतमित्यर्थः । पुनः कथं भूतम् । स्वयम् स्वत एव अरुणं लोहितम् निजमानसरागपीडनात् निजानां आत्मीयानां भक्तानां मनसि विद्यमानः मानसः स चासौ रागः अनुरागः विषयाकाङ्क्षेति यावत् तेन पीडनात् मर्दनात् । अरुणीभूतमिव भगवच्चरणारविन्दं अपरोक्षीकुर्वतां भक्तानां मनसि रागो वर्तते । 'रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते'

इति वचनात् । रसो राग इति तद्भाष्ये व्याख्यानात् । लोके गैरिकादिलोहितपदार्थस्य पादाभ्यां आक्रम्य मर्दनेन पादतलयोः लोहितत्वं भवति यथा तथा भक्तमानसरागस्य पादाभ्यां मर्दनात् भगवत्पादतलयोरपि रागः प्राप्तः इति मे प्रतर्कः इति मध्वाचार्यः स्वत एव लोहितयोरपि पादयोः नैमित्तिकलौहित्यं उत्प्रेक्षत इति भावः । रागशब्दस्य इत्थं अनुरागलोहितोभयार्थकत्वात् रागाक्रमणेन रागप्राप्तिः इति शब्दसाम्यात् एवं उत्प्रेक्षा ॥

२६ ॥

ननु केवलमेव वैष्णवं श्रितवन्तः पदमात्मरोचिषा ।

तमसोऽप्युभयस्य नाशका विजयन्ते नखरा नवं रविम् ॥ २७ ॥

पदार्थदीपिका

ननु । नखराः भगवत्पादनखाः नवं रविम् उद्यदादित्यं विजयन्ते अतिशेते ननु । कुतः? केवलं मुख्यतः, विष्णोः पदं विष्णुपदमिति योगसिद्धमिति भावः, वैष्णवं विष्णुसम्बन्धि पदम् एव श्रितवन्तः आश्रिताः । रविस्तु रूढिमात्रेण विष्णुपदाभिधमाकाशमाश्रितः । आत्मरोचिषा स्वतेजसा उभयस्यापि द्विविधस्यापि तमसो नाशकाः । अन्धकारस्याज्ञानस्य च नाशका इति भावः । रविः बाह्यमेव तमो निराकुर्यात् ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नन्विति ॥ केवलं मुख्यतो विष्णोः पदं विष्णुपदमिति योगसिद्धमिति भावः । वैष्णवं विष्णुसम्बन्धि पदं चरणं श्रितवन्त आश्रिताः । रविस्तु रूढिमात्रेण विष्णुपदाभिहिताकाशमाश्रित इति भावः । आत्मरोचिषा स्वतेजसोभयस्यापि द्विविधस्यापि तमसो नाशकाः अन्धकारस्य अज्ञानस्य च नाशका इति भावः । रविस्तु बाह्यमेव निराकुर्यान्नान्तरमिति भावः । अस्य वेदव्यासस्य नखरा नखा नवमुद्यन्तं रविं विजयन्ते अतिशेते ननु ॥ २७ ॥

मन्दोपकारिणी

नन्विति ॥ नखराः वेदव्यासपादनखाः । 'पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियां' इत्यमरः । नवं नूतनं उद्यन्तमिति यावत् । रविं सूर्यं विजयन्ते ननु अतिक्रमन्ति हि ।

‘विपूर्वात् जि जय इत्यतो लट् आत्मनेपदम्’ । कथम् , केवलमेव मुख्यतः एव योगवृत्त्येति यावत् । वैष्णवं विष्णोः वेदव्यासस्य इदं वैष्णवं विष्णुसंबन्धि पदं चरणं श्रितवन्तः रविस्तु रूढिमात्रेण विष्णुपदाभिधं आकाशं आश्रितः । आत्मरोचिषा आत्मनां स्वेषां रोचिषा दीप्त्या । उभयस्य द्विविधस्यापि तमसः अन्धकारस्य अज्ञानस्येति भावः । नाशकाः संहारकाः । रविस्तु बाह्यमेव तमो निराकरोति । अतः सूर्यापेक्षया उत्कर्षस्य सत्वात् विजयन्त इति उपपन्नम् । नवं रविं इत्युक्त्या नखानां अरुणकान्तिमत्वं उक्तं भवति ॥ २७ ॥

सुकुमारतलाङ्गुलीमतोः पदयोरस्य निगूढगुल्फयोः ।

उपमानमहो न दृश्यते कविवर्यैरितरेतरं विना ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिका

सुकुमारेति । सुकुमारतलाङ्गुलीमतोः अतिकोमलाभ्यां तलाभ्यामङ्गुलीभिश्च युक्तयोः । निगूढगुल्फयोः निगूढग्रन्थिकयोः । ‘पादाग्रं प्रपदं पादः पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम् । तद्ग्रन्थी घुटिके गुल्फौ पुमान् पाणिरधस्तयोः’ इत्यमरः । अस्य पदयोः चरणयोः कविवर्यैः इतरेतरम् अन्योन्यं विना उपमानं दृष्टान्तो न लभ्यते , अहो आश्चर्यम् । दक्षिणपादस्य सव्यपादो दृष्टान्तः, तस्य च दक्षिणपाद इति भावः ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सुकुमारेति ॥ कविवर्यैः कविश्रेष्ठैः । तले पादतलेऽगुल्य-स्तलाङ्गुल्यः । सुकुमारा अतिकोमला या तलाङ्गुल्यस्ता अनयोः सन्तीति तयोः । निगूढौ गुल्फौ ग्रन्थी ययोस्तयोः । ‘तद्ग्रन्थी घुटिके गुल्फौ’ इत्यमरः । पदयोश्चरणयोः, इतरेतर-मन्योन्यं विना उपमानं दृष्टान्तो न लभ्यते । अहो आश्चर्यम् । दक्षिणपादस्य सव्यपादो दृष्टान्तस्तस्य च दक्षिणपाद इति भावः ॥ २८ ॥

मन्दोपकारिणी

सुकुमारेति ॥ सुकुमारतलाङ्गुलीमतोः तले पादाधोभागौ च अङ्गुल्यः पदाङ्गुल्यश्च तलाङ्गुल्यः । सुकुमाराः कोमलाश्च ताः तलाङ्गुल्यश्च अनयोः सन्तीति सुकुमारतलाङ्गुलीमती

तयोः । 'सुकुमारन्तु कोमलं मृदुलं मृदु' इत्यमरः । 'तलं स्वरूपा-धरयोः' इति विश्वः । निगूढगुल्फयोः निगूढौ संबद्धौ गुल्फौ पादग्रन्थी ययोः ते निगूढगुल्फे तयोः 'तद्वन्थी घुटिके गुल्फौ' इत्यमरः । अस्य वेदव्यासस्य । पदयोः चरणयोः । इतरेतरं अन्योन्यं विना दक्षिणपादस्य सव्यपादं विना सव्यपादस्य दक्षिणपादं विना इति भावः । उपमानं दृष्टान्तः । कविवर्यैः कविश्रेष्ठैः । न दृश्यते न लभ्यते । अहो आश्चर्यं असदृशत्वं पादयोः इति भावः । 'दृशिर् प्रेक्षण इत्यतः कर्मणि लट् आत्मनेपदम्' ॥ २८ ॥

उचितां गुरुतां दधत्क्रमाच्छुचि तेजस्वि सुवृत्तमुत्तमम् ।

भजतोऽत्र च भाजयत्यदो विभुजङ्घायुगलं सरूपताम् ॥ २९ ॥

पदार्थदीपिका

उचिताम् । क्रमाद् उचितां गुरुतां दधत् गुल्फादूर्ध्वं जानुमण्डलपर्यन्तं क्रमेण यावदुचितं तावत् स्थूलतां दधत् । शुचि निर्दोषं तेजस्वि सुवृत्तं सम्यग्वर्तुलम् उत्तमम् अदः तत् विभुजङ्घायुगलं विभोर्व्यासस्य जङ्घायुगलं भजतः उपासकान् पुरुषान् अत्र च मुक्तेः प्रागपि सरूपतां सारूप्यं भाजयति प्रापयति । विभुजङ्घायुगलस्य यथा शुचित्वं क्रमेण गुरुत्वं तदुपासका अपि क्रमेण शुचयो निर्दोषाः, गुरवः स्वावराणाम् उपदेशकर्तारः, सुवृत्ताः शोभनाचाराः, तेजस्विनः, उत्तमाः ज्ञानभक्त्यादिगुणैरुत्तमाश्च भवन्तीति भावः । अतः सरूपतां भाजयति । किमु मुक्तावित्यर्थः ॥ २९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

उचितामिति ॥ क्रमादुचितां गुरुतां दधत् । गुल्फादूर्ध्वं जानुपर्यन्तं क्रमेण यावदुचितं तावत् स्थूलत्वं दधदित्यर्थः । शुचि निर्दोषम् । तेजो ऽस्या-स्तीति तेजस्वि । सुवृत्तं सम्यग्वर्तुलमुत्तमं अद स्तद्विभोः श्रीव्यासस्य जङ्घयोर्युगलं युग्मं भजतः पुरुषानत्र च मुक्तेः प्रागपि सरूपतां सारूप्यं भाजयति प्रापयति । श्रीव्यासजङ्घा-युगलस्य यथा शुचित्वं, क्रमेण गुरुत्वं, सुवृत्तत्वं, तेजस्वित्वमुत्तमत्वञ्च, तद्वदुपासका अपि क्रमेण शुचयो निर्दोषा, गुरवः स्वावराणामुपदेशकर्तारः सुवृत्ताः शोभनाचारास्तेजस्विन उत्तमा ज्ञानभक्त्यादिभिरुत्तमाश्च भवन्तीति भावः । अत्र च सरूपतां भाजयति किमु मुक्ताविति च अर्थः ॥ २९ ॥

मन्दोपकारिणी

उचितामिति ॥ अदः तत् विभुजङ्गायुगलं विभोः वेदव्यासस्य जङ्घे गुल्फादारभ्य उपरितनं जानुमण्डलपर्यन्तं अङ्गं जङ्घा इत्युच्यते । 'जङ्घा तु प्रसृता जानु' इत्यमरः । तयोः युगलं युगमं भजतः दर्शनस्मरणादिना सेवमानान् पुरुषान् अधिकारिणः । अत्र च सारूप्यां स्वसादृश्यं भाजयति प्रापयति । कथंभूतम् क्रमात् उचितां गुल्फादूर्ध्वं जानुपर्यन्तं च क्रमेण योग्यां गुरुतां स्थूलतां दधत् बिभ्रत् शुचि निर्दोषम् । 'शुचिः शुद्धेऽनुपहते' इति विश्वः । तेजस्वि तेजः अस्यास्तीति तेजस्वि उज्वलम् । सुवृत्तं सम्यक् वर्तुलं उत्तमं श्रेष्ठं श्रीवेदव्यासजङ्गायुगलं यथा शुचि, क्रमेण गुरु, सुवृत्तं च तेजोयुक्तं उत्तमं च, तथा तदुपासकाः पुरुषाः अपि शुचयः निर्दोषाः, क्रमेण स्वावरेषु गुरवः उपदेशकर्तारः । सुवृत्ताः शोभनं वृत्तं आचारः येषां ते सुवृत्ताः । 'वृत्तं पद्ये चरित्रे त्रिषु' इत्यमरः । तेजस्विनः ब्रह्मवर्चस्विनः उत्तमाः ज्ञानभक्त्यादिगुणैः उत्तमाश्च भवन्तीति भावः । अत्रापि सारूप्यं ददाति किं मुक्तानामिति चशब्दार्थः । 'भज सेवायां इत्यतो णिजन्तात् लट् परस्मैपदम्' ॥ २९ ॥

अचलासनयोगपट्टिका वरकक्ष्या सकृदाप्तमिष्टदम् ।

परितोऽपि हरिं स्फुरन्त्यहो अनिशं धन्यतमेति मे मतिः ॥ ३० ॥

भावप्रकाशिका

हरिं परितः । 'अभितः परितः समयानिकषाहाप्रतियोगेऽपि' इति कर्मत्वम् ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिका

अचलेति । वरकक्ष्या वरा च सा कक्ष्या चेति वरकक्ष्या । कक्ष्या नाम मध्यबन्धनम् । 'कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काञ्च्यां मध्येभबन्धने' इत्यमरः । मध्यबन्धने इभबन्धने चेत्यर्थः । वरकक्ष्या उत्तममध्यबन्धनभूता अचलासनयोगपट्टिका अचलासनार्था स्थिरासनार्था योगपट्टिका अचलासनयोगपट्टिका । योगपट्टिकया मध्यबन्धने कृते सति स्थिरासनत्वं भवति । एवं मध्यबन्धनभूता योगपट्टिका सकृदाप्तम् एकदा प्राप्तम् अपि इष्टदम् अभीष्टप्रदं हरिं परितः भगवतस्समन्तात् अनिशं निरन्तरं स्फुरन्ती सती धन्यतमेति अतिधन्येति मे मतिः । पुंसां सकृद्भगवत्प्राप्त्या धन्यत्वमभीष्टप्राप्तिश्च भवति । योगपट्टिका त्वनिशमपि हि परितः स्फुरतीति

अहो आश्चर्यम् । तस्माद् धन्यतमेति मम मतिरिति भावः । 'अभितःपरितःसमया' इत्यादिना द्वितीया ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अचलेति ॥ वरा उत्तमा च सा कक्ष्या मध्यबन्धनं वरकक्ष्या । 'कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काञ्च्यां मध्येभबन्धने' इत्यमरः । मध्येभबन्धन इत्यस्य मध्यबन्धने, इभबन्धने चेत्यर्थः । तथा च वरकक्ष्या उत्तममध्यबन्धनभूता । न विद्यते चलश्चलनं यस्य तदचलं तादृशं यदासनमवस्थानं तदर्था योगपट्टिका अचलासनयोगपट्टिका । योगपट्टिकया मध्यबन्धने कृते सति स्थिरासनत्वं भवतीति भावः । सकृदेकदाऽऽप्तमपि प्राप्तमपीष्टदमभीष्टप्रदं हरिं श्रीवेदव्यासं परितः । 'अभितः परितः' इत्यादिना द्वितीया । वेदव्यासस्य समन्तादनिशं निरन्तरं स्फुरन्ती सती धन्यतमेति मे मतिः । पुंसां सकृद्भगवत्प्राप्त्या धन्यत्वमभीष्टप्राप्तिश्च भवति । योगपट्टिका त्वनिशमपि परितः स्फुरति अहो आश्चर्यम् । तस्माद्धन्यतमेति भावः ॥ ३० ॥

मन्दोपकारिणी

अचलेति ॥ वरकक्ष्या वरा उत्तमा च सा कक्ष्या मध्यबन्धनभूता च वरकक्ष्या । 'कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काञ्च्यां मध्येभबन्धने' इत्यमरः । यद्यपि कक्ष्याशब्दः गजमध्यबन्धनस्य सञ्ज्ञा । तथापि अत्र मध्यबन्धनमात्रविवक्षया प्रयुक्तः इति ज्ञेयम् । अचलासनयोगपट्टिका अचलासनस्य योगपट्टिका ध्यानकाले अचलं यथा स्यात् तथोपवेशनाय कृतः जानुभ्यां सह मध्यबन्धनभूतः चतुरङ्गुलविस्तीर्णः कश्चन पदार्थः योगपट्टिकेत्युच्यते । योगस्य ध्यानस्य पट्टिकेति तादृश्या योगपट्टिकया मध्यबन्धने कृते स्थिरासनत्वं भवतीति एवं मध्यबन्धनभूतयोगपट्टिका । हरिं वेदव्यासं परितः समन्ततः । हरेः वेदव्यासस्य समन्तादपि इत्यर्थः । अनिशं सततं स्फुरन्ती शोभमाना सती । धन्यतमा पुण्यतमा पुण्यवती । 'सुकृती पुण्यवान् धन्यः' इत्यमरः । इति मे मतिः निश्चयः । कथंभूतं हरिम् । सकृत् एकवारम् । 'सकृत्सहैकवारे' इत्यमरः । आप्तं प्राप्तमपि । इष्टदं अभीष्टप्रदं पुंसां सकृत् भगवत्प्राप्त्या अभीष्टप्राप्तिश्च भवति । योगपट्टिका तु निरन्तरं भगवन्तं प्राप्य स्फुरति अतः धन्यतमेति मे मतिः । अहो एतद्योगपट्टिकायाः भाग्यमिति भावः ॥ ३० ॥

रुचिरेण वरैणचर्मणा रुचिराजद्युतिचारुरोचिषा ।

परमोरुनितम्बसङ्गिना परमाश्चर्यतया विराज्यते ॥ ३१ 666 ॥

पदार्थदीपिका

रुचिरेति । परमोरुनितम्बसङ्गिना परमस्य उरुकटिस्थलसम्बन्धिना । परमस्य ऊर्वोः नितम्बे च सम्बन्धिनेति वा । रुचिरेण रमणीयेन, रुचिराजद्युतिचारुरोचिषा । रुचिराजः सूर्यः, रुचिराजस्य द्युतिवत् चारुरोचिषा । 'रोचिश्शोचिरुभे क्लीबे' इत्यमरः । वरैणचर्मणा वरेण एणचर्मणा कृष्णमृगस्य चर्मणा परमाश्चर्यतया अत्याश्चर्यतया विराज्यते । 'राजृ दीप्तौ' भावे लट् । तस्य श्रीवेदव्यासस्य बहिर्वासोभूतमेणचर्मातितरां विराजत इति भावः ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

रुचिरेणेति ॥ परमस्य उत्तमस्य श्रीव्यासस्योरुनितम्ब-स्योत्कृष्टकटिस्थलस्य सङ्गोऽस्यास्तीति तादृशेन । परमस्य ये ऊरुनितम्बास्तेषां सम्बन्धिनेति वा । 'नितम्बः पश्चिमश्रोणिभागेऽद्रिकटके कटा'विति वैजयन्ती । रुचिरेण रमणीयेन । रुचीनां मयूखानां राजा रुचिराजः सूर्यस्तस्य या द्युतिः दीप्तिः तद्वत् चारु मनोहरं रोचिः कान्तिर्यस्य तादृशेन । 'रुचिर्मयूखे शोभायां' इति विश्वः । वरमुत्तमं यत् एणचर्म कृष्णमृगचर्म तेन । परमं यदाश्चर्यं तस्य भावस्तत्ता तया विराज्यते । राजृ दीप्तौ भावे लिट् । श्रीव्यासस्य बहिर्वासोभूतमेणचर्मातितरां विराजत इति भावः ॥ ३१ ॥

मन्दोपकारिणी

रुचिरेणेति ॥ परमोरुनितम्बसङ्गिना ऊरुः सक्थि । 'सक्थि क्लीबे पुमानूरुः इत्यमरः । नितम्बः कटिः ऊरुश्च नितम्बश्च ऊरुनितम्बौ परमस्य वेदव्यासस्य ऊरुनितम्बौ परमोरुनितम्बौ तयोः सङ्गः योगः अस्यास्तीति परमोरुनितम्बसङ्गी तेन । रुचिरेण मनोहरेण । रुचिराजद्युतिचारुरोचिषा रुचीनां प्रभानां राजा रुचिराजः सूर्यः तस्य द्युतिवत् दीप्तिवत् चारु मनोहरं रोचिः कान्तिः यस्य तत् रुचिराजद्युतिचारुरोचिः तेन । 'स्युः प्रभारुद्युचिस्त्विड् भा भाश्छविद्युतिदीप्तयः' इत्यमरः । 'सुन्दरं रुचिरं चारु' इति च । वरेण उत्तमेन चर्मणा कृष्णाजिनेन । परमाश्चर्यतया परमं अत्यन्तं आश्चर्यं परमाश्चर्यस्य भावः परमाश्चर्यता तया । विराज्यते दीप्यते । राजृ दीप्तावित्यतो भावे लट् आत्मनेपदम् । वेदव्यासोपविष्टं कृष्णाजिनं

अत्यपूर्वतया शोभत इति भावः ॥ ३१ ॥

तनुनिम्नसुनाभिः शोभिते वलिभे वारिजनाभ आदधे ।

प्रतनावतिसुन्दरे मृदावुदरेऽस्मिन् जगदण्डमण्डलम् ॥ ३२ ॥

भावप्रकाशिका

‘तुन्दिवलिवटेभः’ इति ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिका

तन्विति । वारिजनाभः पद्मनाभः । तनुनिम्नसुनाभिः शोभिते सूक्ष्मगम्भीरशोभननाभिः शोभिते वलिभे रेखात्रययुक्ते । ‘तुन्दिवलिवटेभः’ इति मत्वर्थे भप्रत्ययः । प्रतनौ अत्यल्पे अतिसुन्दरे मृदौ अस्मिन् उदरे जगदण्डमण्डलम् ब्रह्माण्डमण्डलम् आदधे सम्यग्दधार । मृदुप्रतनूदरे ब्रह्माण्डधारणमतिचित्रमिति भावः ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तन्विति ॥ वारिणि जातं वारिजं पद्मं तन्नाभौ यस्य स श्रीव्यासः । तनुः सूक्ष्मो यो निम्नसुनाभिः गम्भीरशोभननाभिः तेन शोभिते । वलिभिस्त्रिरेखाभिर्भातीति वलिभम् । वलयस्त्रिरेखा अस्य सन्तीति वलिभमिति वा । ‘तुन्दिवलिवटेभः’ इति मत्वर्थे भः । तस्मिन् प्रतनावत्यल्पेऽतिसुन्दरे मृदावस्मिन् दृश्यमान उदरे जगदण्डस्य ब्रह्माण्डस्य मण्डलमादधे सम्यग्दधार । मृदुप्रतनूदरे ब्रह्माण्ड-धारणमतिचित्रमिति भावः ॥ ३२ ॥

मन्दोपकारिणी

तन्विति ॥ वारिजनाभः वारिजं पद्मं नाभौ यस्य स तथोक्तः वेदव्यासः । तनुनिम्नसुनाभिः शोभिते तनुः सूक्ष्मा । ‘स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दंष्ट्रं कृशं तनु’ इत्यमरः । निम्ना गभीरा । ‘निम्नं गभीरं गम्भीरम्’ इत्यमरः । तनुश्च सा निम्ना च सा सुनाभिश्च तनुनिम्नसुनाभिः तथा शोभिते शोभमाने वलिभे वलिभिः रेखाभिः भा कान्तिः यस्य तत् तस्मिन् वलिभे वलित्रयाङ्किते इति यावत् । प्रतनौ अत्यल्पे अतिसुन्दरे मृदौ कोमले अस्मिन् दृश्यमाने उदरे स्वजठरे अण्डमण्डलं ब्रह्माण्डमण्डलात्मकं जगत् आदधे सम्यक् दधार ।

कोमले अत्यल्पे उदरे अतिस्थूलब्रह्माण्डधारणं अतिचित्रमिति भावः । 'डु धाञ् धारणपोषणयोः
लिट् आत्मनेपदं दधे दधाते दधिरे' ॥ ३२ ॥

हृदये कृतसज्जनोदये सुविशाले मुनिवंशशेखरः ।

उभयं वहति त्रयीमयं विमलं ब्रह्मसुसूत्रमुत्तमम् ॥ ३३ ॥

भावप्रकाशिका

हृदयेऽन्तर्बहिश्च । ब्रह्मसूत्रं वेदान्तसूत्रं उपवीतं च ॥ ३३

□□□□□□□□□□□□

हृदये । भगवान् कृतसज्जनोदये कृतः सज्जनानामुदयः सम्पद् येन तत् तथोक्तं तस्मिन्
सुविशाले विमले मनोहरे हृदये त्रयीमयम् उत्तमम् उभयं द्विविधं ब्रह्मसुसूत्रं शोभनं
ब्रह्मसूत्रं वहति । हृदयान्तर्वेदान्तसूत्रं बहिर्यज्ञोपवीतं वहतीति भावः । उभयस्य त्रयीमयत्वं
नाम वेदान्तसूत्रस्य वेदार्थनिर्णायकत्वम्, इतरस्य वेदाभिमानिभिरभिमन्यमानत्वं वेदसिद्धत्वं वा ॥
३३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

हृदय इति ॥ मुनिवंशे वसिष्ठवंशे शेखरः श्रेष्ठः श्रीव्यासः । कृतः सज्जनोदयः
सज्जनसम्पत् येन तस्मिन् । सुविशाले विमले मनोहरे हृदये त्रयीमयं त्रिवेदमयमुत्तममुभयं
द्विविधं ब्रह्मसुसूत्रं शोभनं ब्रह्मसूत्रं हृदयान्तर्वेदान्तसूत्रं बहिर्यज्ञोपवीतं च वहतीति भावः । उभयस्य
त्रयीमयत्वं नाम- वेदान्तसूत्रस्य वेदार्थनिर्णायकत्वमितरस्य वेदाभिमानिभिः अभिमन्यमानत्वं
वेदसिद्धत्वं वेति ॥ ३३ ॥

मन्दोपकारिणी

हृदय इति ॥ मुनिवंशशेखरः मुनेः वसिष्ठस्य वंशस्य अन्वयस्य शेखरः शिखाभूतः
वेदव्यासः । कृतसज्जनोदये कृतः सज्जनानां उदयः अभ्युदयः सम्पत् येन तत् तथोक्तं तस्मिन्
। सुविशाले अतिविस्तृते हृदये त्रयीमयं वेदमयं वेदात्मकं उभयं द्विविधं विमलं स्वच्छं
उत्तमं श्रेष्ठं ब्रह्मसुसूत्रं शोभनं ब्रह्मसूत्रं वहति धत्ते । 'वह प्रापण इति धातोः लट् परस्मैपदम्'

। बह्वर्थविषयीकारात् हृदयान्तः वेदार्थनिर्णायकब्रह्मसूत्रं वहति । हृदयबहिः विस्तीर्णो वक्षसि वे
दाभिमानिदेवाभिमन्यमानयज्ञोपवीतं वहतीति भावः ॥ ३३ ॥

असमेऽनधिके सुसाधिते निजताते रविराशिदीधिति ।

प्रददौ त्रिजगज्जयध्वजं विधिरेतद्गलसङ्गिभूषणम् ॥ ३४ ॥

भावप्रकाशिका

‘नास्ति नारायणसममि’ति पत्रालम्बनश्लोको ब्रह्मसदसि ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिका

असमे । विधिः ब्रह्मा निजताते श्रीनारायणे असमे समानरहिते अनधिके उत्तमरहिते
सुसाधिते व्यासेन ‘नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति’ इति श्लोकेन पत्रालम्बनं कृत्वा
इलोकार्थं सम्यक्सुसाधिते सति अस्मै त्रिजगज्जयध्वजं त्रैलोक्यजयध्वजायमानं रविराशिदीधिति
गळसङ्गि एतत् भूषणं कण्ठभूषणं प्रददौ । ‘सहस्रार्थानृषीनेष यौगपद्येन पृच्छतः । सहस्रो-
त्तरदानेन युगपत् पर्यतोषयत्’ इति वचनात् जगज्जयः । प्रसिद्धः ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

असम इति ॥ विधिं ब्रह्मा । निजताते स्वपितरि नारायणे । न विद्यते समो यस्य
तस्मिन्नसमे समरहित इत्यर्थः । न विद्यतेऽधिको यस्मात्सोऽनधिकस्तस्मिन् । उत्तमरहित
इत्यर्थः । सुसाधिते ‘नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यती’ति श्लोकेन पत्रालम्बनं कृत्वा
श्लोकार्थं सम्यक्सुसाधिते सति । अस्मै श्रीव्यासाय । रवीणां सूर्याणां राशेः समूहस्य दीधितय इव
दीधितयः किरणा यस्य तादृशम् । त्रिजगतां जयस्य यो ध्वजः स इवाचरतीति त्रिजगज्जयध्वजम्
। गलसङ्गः कण्ठसङ्गोऽस्यास्तीति गलसङ्गि भूषणं कण्ठभूषणं प्रददौ । ‘सहस्रार्थान् ऋषीनेष
यौगपद्येन पृच्छतः । सहस्रोत्तरदानेन युगपत्पर्यतोषयदि’ति वचनात् श्रीव्यासस्य जगज्जयः
प्रसिद्धः ॥ ३४ ॥

मन्दोपकारिणी

असम इति ॥ विधिः ब्रह्मा वेदव्यासेनेति शेषः । निजताते स्वकीयजनके । ‘तातस्तु

जनकः पिता' इत्यमरः श्रीमन्नारायणे । असमे न विद्यते समः सदृशः यस्य स तथोक्तः तस्मिन् । अनधिके न विद्यते अधिकः उत्तमः यस्मात् स तथोक्तः तस्मिन् । सुसाधिते व्यासेन 'नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति' इति श्लोकं पत्रे विलिख्य सर्वान् प्रति सम्यक् साधिते सति नारायणस्य अधिकः समो वा नास्तीति एवं साधिते सतीति यावत् । अस्मै वेदव्यासाय । त्रिजगज्जयध्वजं त्रीणि च तानि जगन्ति च त्रिजगन्ति त्रिजगतां जयः तस्मिन् ध्वजं ध्वजायमानम् । गलसङ्गि गले कण्ठे । 'कण्ठो गलोऽथ ग्रीवायां' इत्यमरः । सङ्गि सङ्गो अस्यास्तीति सङ्गि कण्ठालङ्कारभूतं तादृशं भूषणं कौस्तुभरत्नं प्रददौ । कथंभूतं रविराशिदीधिति रवीनां सूर्याणां राशिः पुञ्जः रविराशेः दीधितयः इव मरीचयः इव दीधितयः यस्य तत्तथोक्तम् । 'सहस्रार्थान् ऋषीनेको यौगपद्येन पृच्छतः । सहस्रोत्तरदानेन युगपत् पर्यतोषयत्' इति वचनात् जगज्जयः प्रसिद्धः । वेदव्यासः गले कौस्तुभमणिं धत्ते । तत्र उत्प्रेक्षते, वेदव्यासेन तत्तद्वादिकृतपूर्वपक्ष-निरासपूर्वकं श्रीनारायणस्य सर्वोत्तमत्वं 'नास्ति नारायणेति' श्लोकं पत्रावलंबितं कृत्वा प्रसाध्य सार्वज्ञे संपादिते सति सभापतिस्थानीयो ब्रह्मा सर्वजयज्ञापकं स्वाभिमन्यमानं कौस्तुभमणिं वेदव्यासस्य बहुमानत्वेन बबन्ध इति मे मतिः इति । 'डु दाञ् दान इत्यतो लिट् परस्मैपदं ददौ ददतुः ददुः' ॥ ३४ ॥

अरिवारिजलक्षणोल्लसत्सुकुमारारुणपाणिपद्मयोः ।

पृथुपीवरवृत्तहस्तयोरुपमां नैव लभामहेऽनयोः ॥ ३५ 666 ॥

पदार्थदीपिका

अरीति । अरिवारिजलक्षणोल्लसत्सुकुमारारुणपाणिपद्मयोः रेखारूपारिवारिजचिह्नाभ्यामुल्लसत्सुकुमळतरपाणिपद्मवतोः अनयोः पृथुपीवरवृत्तहस्तयोः स्थूलपुष्टवर्तुलबाहोः उपमां दृष्टान्तं नैव लभामहे ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अरीति ॥ अरिश्चक्रं वारिजः शङ्खस्तयोर्लक्षणे रेखा-रूपचिह्ने । ताभ्यामुल्लसती सुकुमारारुणपाणिपद्मे सुकोमलरक्तपाणिपद्मे ययोस्तयोरनयोः परिदृश्यमानयोः । पृथू स्थूलौ पीवरौ पुष्टौ यौ वृत्तहस्तौ वर्तुलबाहू तयोरुपमां दृष्टान्तं नैव लभामहे ॥ ३५ ॥

मन्दोपकारिणी

अरीति ॥ अरिवारिजलक्षणोल्लसत्सुकुमारारुणपाणिपद्मयोः अरिः चक्रं 'अरिः पुमांश्च-
क्रवाके रिपौ चक्रे तु न द्वयं' इत्यमरः । वारिजः शङ्खः । 'अब्जौ शङ्ख शशाङ्कौ च' इत्यमरः
। अरिश्च वारिजश्च अरिवारिजौ अरिवारिजयोः लक्षणे रेखारूपचिह्ने ताभ्यां उल्लसती । पाणी
करतले एव पद्मे नलिने पाणिपद्मे चक्राकारशङ्खाकाररेखाभ्यां शोभमाने इति यावत् । सुकुमारे
कोमले च अरुणे रक्तवर्णे च ते पाणिपद्मे च । अरिवारिजलक्षणोल्लसती सुकुमारारुणपाणिपद्मे
ययोः तौ तथोक्तौ तयोः अनयोः । पृथुपीवरवृत्तहस्तयोः पृथू स्थूलौ च तौ पीवरौ पुष्टौ च तौ
वृत्तौ वर्तुलौ च तौ हस्तौ तयोः । उपमां दृष्टान्तं न लभामहे न पश्यामः । एतादृशवस्तुनः
कुत्रापि अभावादिति भावः । 'डु लभष् प्राप्तौ इत्यतो लट् आत्मनेपदं लभे लभावहे लभामहे'
॥ ३५ ॥

भजतां वरतर्कमुद्रया द्यति हस्ताग्रमबोधमीशितुः ।

अधिजानु समर्पितं परं कृतभूयोभयभङ्गमङ्गलम् ॥ ३६ 666 ॥

पदार्थदीपिका

भजताम् । ईशितुः श्रीवेदव्यासस्य हस्ताग्रं वरतर्कमुद्रया उत्तमज्ञानमुद्रया भजताम्
अबोधम् अज्ञानं द्यति खण्डयति । 'दो अवखण्डने' इति धातुः । अधिजानु जानुन उपरि
समर्पितं न्यस्तं परं वामहस्ताग्रं कृतभूयोभयभङ्गमङ्गलम् , भूयोभयं महद् भयम्, संसारलक्षणं
भयम्, तस्य भङ्गो नाशः, कृतः भूयोभयभङ्गो येन तत् कृतभूयोभयभङ्गम्, तच्च तन्मङ्गलं चेति
कृतभूयोभयभङ्गमङ्गलम् । दक्षिणवामबाहू ज्ञानाभयमुद्राङ्कितविति भावः ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

भजतामिति ॥ ईशितुः श्रीव्यासस्य हस्ताग्रं वरा या तर्कमुद्रा ज्ञानमुद्रा तथा भज-
तामबोधमज्ञानं द्यति खण्डयति । दो अवखण्डने लट् । जानुन्यधि अधिजानु । विभक्त्य-
र्थेऽव्ययीभावः । जानूपरीत्यर्थः । समर्पितं न्यस्तं परं वामहस्ताग्रं भूयो महद्भयं भूयोभयम् ।
संसारलक्षणं भयमित्यर्थः । तस्य भङ्गो नाशः, कृतः भूयोभयभङ्गो येन तादृशं, तच्च तन्मङ्गलं चेति
तादृशम् । दक्षिणवामहस्तौ ज्ञानाभय-मुद्राङ्कितौ इति भावः ॥ ३६ ॥

मन्दोपकारिणी

भजतामिति ॥ ईशितुः मम स्वामिनः वेदव्यासस्य । हस्ताग्रं हस्तस्य दक्षिणकरस्य अग्रं अङ्गुलिरूपोऽवयवः । वरतर्कमुद्रया तर्कस्य ज्ञानस्य मुद्रा तर्कमुद्रा वरा उत्तमा च सा तर्कमुद्रा च वरतर्कमुद्रा तथा । भजतां स्वभक्तानां अबोधं अज्ञानं द्यति खण्डयति । 'दो अवखण्डन इति धातोः लट् परस्मैपदं द्यति द्यतः द्यन्ति' । अधिजानु जानौ अधि अधिजानु । अव्ययीभावसमासोऽयं अव्ययं वा । वामजानुतः उपरि इति यावत् । समर्पितं न्यस्तं परं दक्षिणहस्तात् अन्यं वामहस्ताग्रं कृतभूयोभयभङ्गमङ्गलं भूयः भूरि भयं यस्मिन् तत् भूयोभयं संसारलक्षणं तस्य भङ्गः नाशः भूयोभयभङ्गश्च मङ्गलं शुभं च कृते भूयोभयमङ्गले येन तत् तथोक्तम् । भक्तानां संसारभयं परिहृत्य मुक्तिरूप-शुभप्रदं इत्यर्थः । वेदव्यासस्य दक्षिणवामबाहू ज्ञानाभयमुद्राङ्कितौ इति भावः ॥ ३६ ॥

सततं गलता स्वतः श्रुतित्रितयेनैव निकाममङ्कितः ।

सुविडम्बितकम्बुरीक्ष्यते वररेखात्रयवान् गुरोर्गलः ॥ ३७ 666 ॥

पदार्थदीपिका

सततम् । स्वतः स्वस्मात् सततं गलता निर्गच्छता श्रुतित्रितयेन इव ऋगादित्रितयेन निकामम् सम्यक् अङ्कित इव चिह्नित इव वररेखात्रयवान् अत एव सुविडम्बितकम्बुः मध्येरेखात्रयवत्त्वेन सम्यगनुकृतशङ्खः गुरोर् गलः कण्ठः ईक्ष्यते दृश्यते ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

सततमिति ॥ स्वतः स्वस्मात्सततं गलता निर्गच्छता श्रुतीनां ऋगादिवेदानां त्रितयं तेन । निकामं सम्यगङ्कित इव चिह्नित इव । वरमुत्तमं यद्रेखात्रयं तदस्यास्तीति तादृशः । अत एव सुविडम्बितो मध्ये रेखात्रययुक्तत्वेन सम्यगनुकृतः कम्बुः शङ्खो येन तादृशः । गुरोः श्रीव्यासस्य गलः कण्ठः ईक्ष्यते द्रक्ष्यते ॥ ३७ ॥

मन्दोपकारिणी

सततमिति ॥ स्वतः स्वस्मात् सततं गलता बहिर्निर्गच्छता श्रुतित्रितयेन श्रुतीनां

ऋगादिवेदानां त्रितयेन त्रयेण निकामं सम्यक् अङ्कितः इव चिन्हित इव वररेखात्रयवान् वरश्च ताः रेखाश्च वररेखाः वररेखानां त्रयं त्रिकं अस्य अस्तीति वररेखात्रयवान् । अतः एव सुविडम्बितकम्बुः सम्यक् विडम्बितः अनुकृतः कम्बुः शङ्खः येन स तथोक्तः । 'कम्बुर्ना वलये शङ्खे' इत्यमरः । रेखात्रयवत्त्वेन शङ्खसदृश इति यावत् । गुरोः वेदव्यासस्य गलः कण्ठः ईक्ष्यते दृश्यते वेदव्यासकण्ठः शङ्खवत् रेखात्रयोपेतः कण्ठे विद्यमानः तिस्रो रेखाः कण्ठात् निर्गच्छन्तः त्रयः ऋगादिवेदा इव प्रतीयन्ते इति उपमा । वेदत्रयमेव त्रिरेखारूपेण सततं बहिर्गतः इति मे तर्कः इति उत्प्रेक्षा वा इति ज्ञातव्यम् ॥ ३७ ॥

सकलास्तकलङ्ककालिमस्फुरदिन्दुप्रकरोरुविभ्रमम् ।

अधरीकुरुते स्वशोभया वदनं देवशिखामणेरिदम् ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिका

सकलेति । देवशिखामणेः देवश्रेष्ठस्य इदं वदनं स्वशोभया स्वकान्त्या सकलास्तकलङ्ककालिमस्फुरदिन्दुप्रकरोरुविभ्रमम् , सकलानां कलासहितानाम्, सम्पूर्णानामिति यावत्, अस्तकलङ्ककालिमन्त्रां निरस्तशशलाञ्छनाख्यकाष्ण्यवतामत एव स्फुरतां शोभमानानाम् इन्दूनां प्रकरस्य यः उरुविभ्रमः उर्वी कान्तिः ताम् अधरीकुरुते निराकरोति । सम्पूर्णाकलङ्कचन्द्रप्रकरकान्तेरपि भगवद्भवनकान्तिरधिकेति भावः ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सकलेति ॥ देवशिखामणेः देवश्रेष्ठस्य श्रीव्यासस्य इदं वदनं स्वशोभया स्वकान्त्या । कलाभिः सहिताः सकलाः पूर्णा इत्यर्थः । तादृशा येऽस्तकलङ्ककालिमानोऽस्तौ निरस्तः कलङ्ककालिमा शशलाञ्छनकाष्ण्यं येषां तादृशाः स्फुरन्तः शोभमाना इन्दवस्तेषां यः प्रकरः समूहस्तस्योरुविभ्रम उरु कान्तिस्तामधरीकुरुते निराकरोति । सम्पूर्णास्तकलङ्कचन्द्रप्रकरकान्तेरपि भगवद्भवनकान्तिरधिकेति भावः ॥ ३८ ॥

मन्दोपकारिणी

सकलेति ॥ देवशिखामणेः देवानां शिखामणेः चूडामणेः देवश्रेष्ठस्येति यावत् ।

‘शिखा चूडा शिखण्डस्तु’ इत्यमरः । वेदव्यासस्य इदं वदनं आननं स्वशोभया स्वकान्त्या सकलास्तकलङ्ककालिमस्फुरदिन्दुप्रकरोरुविभ्रमं स्फुरन्तश्च ते इन्दवश्च स्फुरदिन्दवः कलाभिः सहिताः सकलाः सकलाश्च ते अस्तकलङ्ककालिमानश्च ते स्फुरदिन्दवश्च सकलास्तकलङ्ककालिमस्फुरदिन्दवः सकलानां षोडशकलासहितानां अस्तः निरस्तः कलङ्कस्य शशरूपलाञ्छनस्य कालिमा श्यामलत्वं येषां ते तथोक्ताः तेषां अस्तकलङ्ककालिमत्वादेव स्फुरतां प्रकाशमानानां इन्दूनां चन्द्राणां प्रकरस्य समूहस्य उरु उत्कृष्टं विभ्रमं कान्तिं अधरीकुरुते अधः कुरुते । डु कृञ् करण इत्यतः लडात्मनेपदम् । ‘अधरीति च्विप्रत्ययान्तं अव्ययम् । कुरुते कुर्वाते कुर्वते’ । षोडशकलापरिपूर्ण-चन्द्रसमुदायकान्त्यपेक्षया भगवद्भदनकान्तिः अधिका इति भावः । ‘कलङ्काङ्कौ लाञ्छनं’ इत्यमरः । विभ्रमः संशये भ्रान्तौ शोभायां च’ इति वैजयन्ती ॥ ३८ ॥

अरुणाश्मदलान्तरोल्लसन्नवमुक्तावलिमस्य लज्जयेत् ।

हसतः सितदन्तसन्ततिः परमश्रीररुणोष्ठरोचिषः ॥ ३९ 666 ॥

पदार्थदीपिका

अरुणेति । अरुणोष्ठरोचिषः रक्तोष्ठद्वयकान्तिमतः हसतः मन्दस्मितं कुर्वतः अस्य श्रीवेदव्यासस्य परमश्रीः उत्तमकान्तिमती सितदन्तसन्ततिः शुभ्रदन्तपङ्क्तिः, अरुणाश्मदलान्तरोल्लसन्नवमुक्तावलिम्, अरुणाश्मदलस्य अन्तरे मध्ये उल्लसन्ती नवमुक्तावलिं नवमौक्तिकपङ्क्तिं लज्जयेत् । हसतोऽस्यारुणोष्ठद्वयमध्यगता सितदन्तसन्ततिः पद्मरागदलमध्यगतमुक्तावलिमतिशेत इति भावः ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अरुणेति ॥ अरुणोष्ठयो रक्तोष्ठयो रोचिः कान्तिर्यस्य तस्य । हसतो मन्दस्मितं कुर्वतोऽस्य श्रीव्यासस्य परमा उत्तमा श्रीः कान्तिर्यस्याः सा । सितदन्ता श्शुभ्रदन्तास्तेषां सन्ततिः पङ्क्तिः । अरुणाश्मा पद्मरागमणिस्तस्य यद्वलं तस्यान्तरे मध्य उल्लसन्ती या नवमुक्तावलि नूतनमौक्तिकमणिपङ्क्तिः तां लज्जयेत् । ओ लस्जी व्रीडायां लिङ् । हसतोऽस्यारुणोष्ठद्वयमध्यगता सितदन्तसन्ततिः पद्मरागदलमध्यगतमुक्तावलिमतिशेत इति भावः ॥ ३९ ॥

मन्दोपकारिणी

अरुणेति ॥ अरुणोष्ठरोचिषः अरुणौ रक्तौ च तौ ओष्ठौ रदनच्छदौ च अरुणोष्ठौ ।
 'ओष्ठाधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी' इत्यमरः । अरुणोष्ठयोः रोचिः यस्य तस्य । हसतः
 मन्दस्मितं कुर्वतः । अस्य श्रीवेदव्यासस्य । परमश्रीः परमा उत्तमा श्रीः कान्तिः यस्याः सा
 तथोक्ता । 'श्रीर्वेषरचना शोभा कान्तिः' इत्यमरः । सितदन्तसन्ततिः सिताः अवदाताश्च ते
 दन्ताः रदनाश्च सितदन्ताः । 'अवदातः सितो गौरः' इत्यमरः । सितदन्तानां सन्ततिः पङ्क्तिः
 । अरुणाश्मदलान्तरोल्लसन्नवमुक्तावलिं अरुणः रक्तश्चासौ अश्मा पाषाणश्च 'पाषाणप्रस्तरग्रा-
 वोपलाश्मनः शिलादृषत्' इत्यमरः । अरुणाश्मा पद्मरागमणिः तस्य दले शकले । 'शकलच्छ-
 दयोर्दलं' इत्यमरः । तयोः अन्तरे मध्ये उल्लसन्ती शोभमाना नवा नूतना मुक्तानां मौक्तिकानां
 आवलिः पङ्क्तिः तां लज्जयेत् तिरस्कुर्यात् । लोहितपद्मरागमणेः शकलयोः मध्ये धवलमुक्ताप-
 ङ्क्तिः यथा शोभते तथा हसतः वेदव्यासस्य रक्तवर्णोष्ठद्वयमध्ये शोभमाना धवलदन्तपङ्क्तिः तदपेक्ष-
 या अधिककान्तिमती इति भावः । 'ओ लस्जी व्रीडायां इत्यतो लिङ् परस्मैपदम्' ॥ ३९ ॥

द्विजवृन्दकृतं कुतूहलादनुयोगान्धुसहस्रमुत्तमम् ।

इयमेकपदे सरस्वती श्रुतिभर्तुः परिपूरयत्यहो ॥ ४० ॥

भावप्रकाशिका

सहस्रार्थान् ऋषीनेषः यौगपद्येन पृच्छतः ।

सहस्रोत्तरदानेन युगपत् पर्यतोषयत् ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिका

द्विजेति । श्रुतिभर्तुः श्रीवेदव्यासस्य इयं सरस्वती वाणी कुतूहलात् सम्भ्रमेण द्विज-
 वृन्दकृतम् उत्तमम् अनुयोगान्धुसहस्रं प्रश्नाख्यकूपसहस्रम् । 'प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च' इति,
 'पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूपः' इति चामरः । एकपदे , 'तत्क्षणैकपदे तुल्ये' इति हलः, युगपदेव
 परिपूरयति अहो । नदीप्रवाहो यथाऽभिवृद्धः सन् तीरगतकूपसहस्रं युगपदेव पूरयति तद्वदियं
 बहून् प्रश्नान् युगपदेव सहस्रोत्तरदानेन परिपूरयति ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

द्विजेति ॥ श्रुतीनां भर्ता स्वामी तस्य श्रीव्यासस्य इयं सरस्वती वाणी । महादरात् महाबहुमानाद्विजवृन्दैर्ब्राह्मणसमूहैः कृतमुत्तमं अनुयोगा एव प्रश्ना एवान्धवः कूपास्तेषां सहस्रम् । 'प्रश्नोत्तुयोगः पृच्छा च । पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूपः' इति च अमरः । एकपद एकवाक्ये युगपदेवेत्यर्थः । परिपूरयति परिहरति । अहो आश्चर्यम् । नदीप्रवाहो यथाऽभिवृद्धः संस्तीरगतकूपसहस्रं युगपदेव पूरयति तद्वदियं बहून् प्रश्नान्युगपदेव सहस्रोत्तरदानेन परिहरति । 'सहस्रार्थान् ऋषीनेषः यौगपद्येन पृच्छतः । सहस्रोत्तरदानेन युगपत् पर्यतोषयति' इति वचनादिति भावः ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

द्विजेति ॥ श्रुतिभर्तुः श्रुतीनां वेदानां भर्तुः स्वामिनः वेदव्यासस्य इयं सरस्वती वाक् कुतूहलात् संभ्रमात् द्विजवृन्दकृतं द्विजानां ऋषीणां वृन्देन समूहेन कृतम् । स्त्रियान्तु संहतिवृन्दं' इत्यमरः । उत्तमं अनुयोगान्धुसहस्रं अनुयोगाः प्रश्नाः ते एव अन्धवः कूपाः । 'प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च' इत्यमरः । 'पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूपः' इत्यमरः । तेषां सहस्रं एकपदे युगपदेव परिपूरयति सहस्रोत्तरदानेन पूर्णं करोति । यथा सरस्वती नदी 'कूलंकषा निर्वरिणी रोधो वक्रा सरस्वती' इत्यमरः । अभिवृद्धा सती द्विजवृन्दः विप्रक्षत्रियवैश्याः तत्कृतगंभीरसहस्रकूपान् युगपदेव पूरयति तथा वेदव्यासोऽपि सहस्रप्रश्नान् युगपदेव सहस्रोत्तरदानेन पूरयति । अहो युगपदेव सहस्रोत्तरदानेन सहस्रऋषिमनःपूर्तिकरणं आश्चर्यमिति भावः । सहस्रार्थान् ऋषीन् एषः यौगपद्येन पृच्छतः । सहस्रोत्तरदानेन युगपत् पर्यतोषयत् इति प्रमेयसिद्धम् ॥ ४० ॥

जलजायतलोचनस्य मामवलोकोऽयमुपेत्य लालयन् ।

कुरुते परिरभ्य पूरितं भुवनानन्दकरस्मितान्वितः ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिका

जलजेति । जलजायतलोचनस्य अरविन्दायतलोचनस्य श्रीवेदव्यासस्य भुवनानन्दकरस्मितान्वितः अयम् अवलोको दृष्टिपातो लालयन् माम् उपेत्य परिरभ्य पूरितं कृतार्थं कुरुते ॥ ४१ ॥ पदार्थदीपिकोद्धोधिका - जलजेति ॥ जलजवत् पद्मवत् आयते विशाले लोचने यस्य तस्य श्रीव्यासस्य । भुवनानन्दं जगदानन्दं करोतीति तादृशं यत्स्मितं तेना-

न्वितोऽय-मवलोको दृष्टिपातः लालयन् सन् मामुपेत्य परिरभ्य पूरितं कृतार्थं कुरुते ॥
४१ ॥

मन्दोपकारिणी

जलजेति ॥ जलजायतलोचनस्य जलजवत् कमलवत् आयते विस्तीर्णे लोचने नयने यस्य स तथोक्तः तस्य वेदव्यासस्य । भुवनानन्दकरस्मितान्वितः भुवनानां लोकानां आनन्दं सुखं करोतीति भुवनानन्दकरं तच्च तत् स्मितं मन्दहासश्च तेन अन्वितः युक्तः अयं मद्दिषयकः अवलोकः अवलोकनं लालयन् आदरं कुर्वन् मामुपेत्य मत्समीपं प्राप्य परिरभ्य आश्लिष्य पूरितं पूर्णमनोरथं कुरुते करोति । वेदव्यासः इदानीं मन्दहासपूर्वकं स्नेहेन प्रहसन् लोचनाभ्यां मां सम्यक् पश्यति । तेन अहं कृतार्थोऽभूवं इति भावः ॥ ५१ ॥

उपकर्णममुष्य भासिता तुलसी मन्त्रयतीव लालिता ।

मम नाथ पदं न मत्सराज्जलजाद्यानि हरेयुरित्यलम् ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिका

उपेति । अमुष्य उपकर्णं कर्णसमीपे भासिता भगवता स्वकर्णारोपणेनालङ्कृता लालिता स्वकर्णारोपणेनैवाऽदृता सती तुलसी इति अलं मन्त्रयतीव , उपकर्णमेवमलं गुप्तभाषणं करोतीव । 'मत्रि गुप्तपरिभाषणे' इति धातुः । कथम्? नाथ स्वामिन्, जलजाद्यानि कमलादीनि पुष्पाणि मत्सरात् मम पदं स्थानं कर्णप्रदेशं न हरेयु इति । अयं भावः - भगवता स्वकर्णे तुलसी धृता; सा मन्त्रयतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

उपेति ॥ अमुष्य श्रीव्यासस्य कर्णस्य समीप उपकर्णम् । 'अव्ययं विभक्ती'त्यादिना समीपार्थेऽव्ययीभावः । भगवता स्वकर्णारोपणेन भासिता ऽलङ्कृता तुलसी लालिता श्रीव्यासेन स्वकर्णारोपणेनैवाऽदृता सती । हे नाथ स्वामिन् जलजं पद्ममाद्यं येषां तानि पुष्पाणि मत्सरात् मात्सर्यात् मम पदं स्थानं कर्णप्रदेशं न हरेयुः इत्यलं सम्यङ्मन्त्रयतीव उपकर्णमेवं गुप्तभाषणं करोतीव वर्तते । मत्रि गुप्तभाषणे । भगवता स्वकर्णे धृता तुलसी मन्त्रयतीव इति उत्प्रेक्षा ॥

४२ ॥

मन्दोपकारिणी

उपकर्णमिति ॥ अमुष्य श्रीवेदव्यासस्य उपकर्ण कर्णयोः समीपं उपकर्णं श्रोत्रयोरिति यावत् । भासिता भगवता स्वकर्णयोः आरोपणेन अलङ्कृता । तुलस्याः भगवत्कर्णयोः स्थितिरेव अलङ्कारः इति भावः । लालिता स्वकर्णारोपणेन आदृता सती तुलसी इति मन्त्रयतीव गुप्तभाषणं करोतीव । 'मन्त्र गुप्तभाषण इति धातोः' । कथं हे नाथ मम स्वामिन् । जलजाद्यानि जलजं कमलमेव आद्यं पूर्वं येषां तानि पुष्पाणि । मत्सरात् मात्सर्यात् मम पदं स्थानं कर्णप्रदेशम् । 'पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्गिवस्तुषु' इत्यमरः । न हरेयुः न अपहरेयुः । इति मन्त्रयतीव तुलस्येषा सर्वैः कर्णमूले ध्रियते न यत्किञ्चिदपि पुष्पं अतः भगवतापि स्वकर्णमूलयोः तुलस्येव लोकशिक्षणार्थं धृताऽस्तीति वस्तुस्थितिः । तत्रोत्प्रेक्षा इयं तुलसी कर्णसमीपं गत्वा हे स्वामिन् मम स्थानं कर्णमूलं कस्मैचिदपि पुष्पाय न दिश ममैवास्तु इति स्वाभिप्रेतं गोप्यं विज्ञापयति ॥ ४२ ॥

विभवाभिभवोद्भवादिकं भुवनानां भुवनप्रभोर्भ्रुवोः ।

अनयोरपि दभ्रविभ्रमात्सभवाम्भोजभवात्मनां भवेत् ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिका

विभवेति । भुवनप्रभोः अनयोः भ्रुवोः दभ्रविभ्रमात् अल्पविलासात् अपि सभवाम्भोजभवात्मनां रुद्रब्रह्माख्यस्वामिसहितानां भुवनानां विभवाभिभवोद्भवादिकं विभव ऐश्वर्यम्, अभिभवः संहारः, उद्भव उत्पत्तिः एतदादिकं नियमनाज्ञानादिकं भवेत् ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विभवेति ॥ भुवनप्रभोः जगत्प्रभोः श्रीव्यासस्यानयोर्भ्रुवोः दभ्रविभ्रमात् स्वल्पविलासादपि भवो रुद्रः, अम्भोजभवः चतुर्मुखः, तावात्मानौ स्वामिनौ, ताभ्यां सहितानि सभवाम्भोजभवात्मानि तेषाम् । भुवनानां जगताम् । विभव ऐश्वर्यं, अभिभवः संहारः, उद्भव उत्पत्तिः, त आदयो यस्य नियमनादेस्तादृशम् । 'बहुव्रीहौ कः । भवेत् ॥ ४३ ॥

मन्दोपकारिणी

विभवेति ॥ भुवनप्रभोः भुवनानां जगतां प्रभोः नाथस्य अनयोः भ्रुवोः लोचनोर्ध्वभागे ललाटसमीपे विद्यमानयोः अवयवयोः । ‘ऊर्ध्वे दृग्भ्यां भ्रुवौ स्त्रियां’ इत्यमरः । दभ्रविभ्रमादपि दभ्रः अल्पश्चासौ विभ्रमः चलनं च । ‘भ्रमु चलन इति धातुः’ । तस्मादपि सभवाम्भोजभवात्मनां भवः शङ्करः । ‘भवः संसारसंप्राप्तिश्रेयःशङ्करजन्मसु’ इति विश्वः । अम्भोजात् कमलात् भवः उत्पत्तिः यस्य स तथोक्तः चतुर्मुखः । भवश्च अम्भोजभवश्च भवाम्भोजभवौ तौ आत्मानौ स्वामिनौ च भवाम्भोजभवात्मानौ ताभ्यां सहितानि सभवाम्भोजभवात्मानि तेषां ब्रह्मरुद्राख्य-स्वामिसहितानां भुवनानां जगताम् । विभवाभिभवोद्भवादिकं विभवं ऐश्वर्यं अभिभवः संहारः उद्भवः उत्पत्तिः, विभवश्च अभिभवश्च उद्भवश्च विभवाभिभवोद्भवाः एत एव आदयो यस्य नियमनादेः तत् विभवाभिभवोद्भवादिकं भवेत् भवति । भ्रूचलनेनैव सर्वसृष्ट्यादिकं भवतीत्युक्त्या सृष्ट्यादौ आयासो नास्तीति उक्तं भवति ॥ ४३ ॥

त्रिजगत्तिलकालिकान्तरे तिलकोऽयं परभागमाप्तवान् ।

हरिनीलगिरीन्द्रमस्तकस्फुटशोणोपलपङ्क्तिसन्निभः ॥ ४४ ॥

पदार्थदीपिका

त्रीति । त्रिजगत्तिलकालिकान्तरे त्रिजगत्तिलकस्य अलिकान्तरे ललाटमध्ये, ‘ललाटमलिकं गोधिः’ इत्यमरः, परभागम्, वर्णान्तरसंयोगेन लभ्य उत्कर्षः परभागः, ‘परभागो गुणोत्कर्षः’ इति हलः, तम् आप्तवान् नीलभगवल्ललाटे रक्तद्रव्येण कृतः अयं तिलकः, हरिनीलगिरीन्द्रमस्तकस्फुटशोणोपलपङ्क्तिसन्निभः, इन्द्रनीलगिरिशिरसि विराजत्पद्मरागपङ्क्तिसदृशः, तथा विराजत इति भावः ॥ ४४ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

त्रिजगदिति ॥ त्रिजगतां तिलक इव त्रिजगत्तिलकः श्रीव्यासः तस्य अलिकान्तरे ललाटमध्ये । ‘ललाटमलिकं गोधिः’ इत्यमरः । परभागो वर्णान्तरसंयोगेन लभ्य उत्कर्षस्तम् । ‘परभागो गुणोत्कर्ष’ इति हलः । आप्तवान् नीलभगवल्ललाटे रक्तद्रव्येण कृत इत्यर्थः । अयं तिलकः हरिनील इन्द्रनीलो यो गिरीन्द्रो गिरिश्रेष्ठस्तस्य मस्तके शिखरे स्फुटाशोभमाना ये

शोणोपलाः पद्मरागमणयस्तेषां पङ्केस्सन्निभः सदृशः । 'पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृषत्' इत्यमरः । तथा विराजत इति भावः । अत्रोपमालङ्कारः ॥ ४४ ॥

मन्दोपकारिणी

त्रिजगदिति ॥ त्रिजगत्तिलकालिकान्तरे त्रीणि च तानि जगन्ति च त्रिजगन्ति त्रिजगतां तिलकः तिलकसदृशः अलङ्कारभूत इति यावत् तस्य वेदव्यासस्य अलिकं ललाटम् । 'ललाटमलिकं गोधिः' इत्यमरः । तस्य अन्तरे मध्ये । परभागं कर्णान्तरसंयोगजन्यगुणोत्कर्षम् । 'परभागो गुणोत्कर्षः' इत्यभिधानम् । आप्तवान् प्राप्तः अयं तिलकः लोहितद्रव्यविशेषेण कृतः तिलकः । 'तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकम् द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियां' इत्यमरकोशे द्वितीयतुरीयत्वेन उक्तयोः तिलकविशेष-कशब्दयोः न स्त्रियां इत्यनेन पुंनपुंसकत्वोक्तेः तिलक इति पुल्लिङ्गप्रयोगस्साधुः । हरिनीलगिरीन्द्रमस्तकस्फुटशोणोपलपङ्क्तिसन्निभः । हरिशब्दस्य इन्द्रवाचकत्वात् इन्द्रनील इत्यर्थः । हरिनीलश्चासौ गिरीन्द्रः पर्वतश्रेष्ठश्च हरिनीलगिरीन्द्रः तस्य मस्तके मूर्धरूनि स्फुटाः शोभमानाः शोणाः रक्तवर्णाश्च ते उपलाः पाषाणाश्च शोणोपलाः पद्मरागमणयः । 'रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः' इत्यमरः । पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः' इति च । तेषां पङ्क्तिः आवलिः । 'वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिः' इत्यमरः । तस्य सन्निभः सदृशः सन् विराजते । यथा इन्द्रनीलपर्वतः ऊर्ध्वभागे लोहितपद्मरागमणिपङ्क्तिवर्णान्तरसंयोगेन उत्कर्षं आमुयात् तद्वत् इन्द्रनीलसदृशवेदव्यासललाटे लोहितश्रीगन्धादिद्रव्येण कृतः ऊर्ध्वपुण्ड्रः नीलकान्तिसंयोगेन उत्कृष्टशोभां प्राप इति भावः । तेन वेदव्याससम्बन्धेनैव तिलकस्य अलङ्करणं न तिलकसम्बन्धेन वेदव्यासस्य । तस्यैव स्वरससुन्दरत्वेन अलङ्कारापेक्षाभावात् इति उक्तं भवति ॥ ४४ ॥

नवमम्बुधरं विडम्बयद्वरविद्युद्वलयं जगद्गुरोः ।

अवलोक्य कृतार्थतामगां सजटामण्डलमण्डनं वपुः ॥ ४५ 666 ॥

पदार्थदीपिका

नवेति । वरविद्युद्वलयम् उत्तमविद्युन्मण्डलोपेतं नवं नूतनम्, नीलमिति भावः, अम्बुधरं मेघं विडम्बयत् अनुकुर्वत्, जगद्गुरो वपुः देहम् अवलोक्य कृतार्थताम् कृतकृत्यताम् अगाम्

। कथम्भूतं वपुः? सजटामण्डलमण्डनं जटामण्डलालङ्कारसहितम् । जटा विद्युवर्णेति भावः
॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नवमिति ॥ वरा उत्तमा या विद्युत्तस्या वलयो मण्डलं यस्य तं नवं नूतनं नीलमिति भावः । अम्बुधरं मेघं विडम्बयदनुकुर्वज्जटानां यन्मण्डलं तदेव मण्डनं अलङ्कारः तेन सहितं, गुरोः श्रीव्यासस्य वपुः देहमवलोक्य कृतार्थतां कृतकृत्यतां अगाम् । इण् गतौ लुङ् ॥ ४५ ॥

मन्दोपकारिणी

नवमिति ॥ वरविद्युद्वलयं विद्युतां तडिताम् । 'तटित्सौदामिनी विद्युत्' इत्यमरः । वलयः मण्डलं विद्युद्वलयः वरः उत्तमः स्फुरद्विद्युद्वलयः यस्मिन् स तथोक्तः तं विद्युन्मण्डलोपेतं इत्यर्थः । नवं नूतनं नीलवर्णमिति भावः । अम्बुधरं मेघं 'तटित्वान्वारिदोऽम्बुभृत्' इत्यमरः । विडम्बयत् अनुकुर्वत् । जगद्गुरोः जगतां गुरोः वेदव्यासस्य वपुः देहं अवलोक्य दृष्ट्वा कृतार्थतां कृतः अर्थः प्रयोजनं येन स कृतार्थः तस्य भावः कृतार्थता कृतकृत्यतां अहं अगां प्राप्तवान् । कथंभूतं वपुः । सजटामण्डलमण्डनं जटानां सटानाम् । 'शिखा चूडा केशपाशी व्रतितस्तु सटा जटा' इत्यमरः । मण्डलं वलयः जटामण्डलं जटामण्डलमेव मण्डनं भूषणं जटामण्डलमण्डनं तेन सहितं सजटामण्डल-मण्डनं 'तदिदं वपुरस्य दृश्यते' इत्यनेन शरीरस्य वर्णितत्वात् अत्र जटासाहित्येन वर्णनात् जटावर्णन एव तात्पर्यं ज्ञेयम् । कथं नीलकान्तिमेघमण्डले लोहितविद्युन्मण्डलं यथा विराजते तथा नीलमेघश्यामले वेदव्यासशरीरे अरुणविद्युन्मण्डलसदृशं अरुणजटामण्डलं शोभत इति । अत्र एतादृशशरीरदर्शनेन यत्प्रयोजनमुद्दिश्य अहं अत्र अगां तन्मया लब्धं तच्च वेदव्यासदर्शनं इत्युक्तं भवति । 'इण् गतौ इति धातोः लुङ् परस्मैपदं अगां अगाव अगाम्' ॥ ४५ ॥

न रमाऽपि पदाङ्गुलीलसन्नखधूराजदनन्तसद्गुणान् ।

गणयेद्गणयन्त्यनारतं परमान् कोऽस्य परो गुणान् वदेत् ॥ ४६ ॥

भावप्रकाशिका

नखधूराजदिति । अत्रोपसृष्टमिति च । स्मृतमिन्दिराया इति च ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिका

नेति । रमा अस्य पदाङ्गुलीलसन्नखधूराजदनन्तसद्गुणान् पदाङ्गुल्यां लसन्नखस्य धुरि व्यापारे राजतः शोभमानान् अनन्तसद्गुणान् अनारतं निरन्तरं गणयन्त्यपि न गणयेत् साकल्येन गणयितुं न समर्था । 'गण सङ्ख्याने' इति धातुः । भगवद्गुणक्रियादीनां भगवताऽभिन्नत्वाद् भगवन्नखधुरोऽप्यगणितानन्तगुणत्वम् । तस्मात् परः अन्यः पुमान् अस्य परमान् गुणान् को वदेत् साकल्येन ब्रूयात्? न कोऽपीति भावः ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

नेति ॥ रमा , अस्य श्रीव्यासस्य पदस्य या अङ्गुली कनिष्ठाङ्गुली तस्यां लसञ्छोभमानो यो नखस्तस्य धूर्वापारस्तस्यां राजन्तः शोभमाना येऽनन्तसद्गुणास्ताननारतं निरन्तरं गणयन्त्यपि न गणयेत् साकल्येन गणयितुं असमर्था । गण सङ्ख्यान इति धातुः । भगवद्गुणानां भगवदभिन्नत्वात् भगवन्नखव्यापारस्यापि अगणितानन्तगुणत्वं युक्तम् । तस्मात् परो यो मतिमान्विवेकी पुमान् अस्य गुणान् को वदेत् ? साकल्येन ब्रूयात्? । न कोऽपि इति भावः ॥ ४६ ॥

मन्दोपकारिणी

न रमापीति । ब्रह्मादिदेवोत्तमा लक्ष्मीरपि अस्य वेदव्यासस्य पदाङ्गुलीलसन्नखधूराज-दनन्तसद्गुणान् पदस्य चरणस्य अङ्गुली तस्यां लसंश्चासौ नखश्च पदाङ्गुलीलसन्नखः तस्य धूः व्यापारः धुरा राजन्तः स्फुरन्तश्च ते अनन्ताश्च ते सन्तश्च ते गुणाश्च तान् । अनारतं निरन्तरं गणयन्त्यपि सङ्ख्यानं कुर्वन्त्यपि न गणयेत् साकल्येन गणयितुं न समर्था स्यात् । 'गण सङ्ख्यान इति धातोः विधिलिङ् परस्मैपदम्' । भगवद्गुणक्रियादीनां भगवता अत्यन्ताभिन्नत्वात् भगवन्नखक्रियायाः अपि अनन्तगुणत्वं ज्ञेयम् । परः लक्ष्म्यतिरिक्तः को वा पुरुषः अस्य परमान् अत्युत्कृष्टान् गुणान् वदेत् साकल्येन वर्णयेत् न कोऽपि इति भावः । 'वद व्यक्तायां वाचि' इति धातोः विधिलिङ् परस्मैपदम्' । सर्वोच्चा रमादेव्यपि साकल्येन एकावयवगुणवर्णनविषये समर्था न भवति । तदन्यः साकल्येन सर्वावयवगुणवर्णनविषये न समर्थ इति किमु वाच्यमिति भावः ॥ ४६ ॥

न कुतूहलिता कुतूहलं तनुमेनामवलोक्य सद्गुरोः ।

सनवावरणाण्डदर्शिनो गृहबुद्ध्या मम निष्कुतूहलम् ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिका

नेति । यस्मादेवं रमाऽप्यस्यागणितानन्तगुणत्वं दृष्ट्वा कुतूहलिनी तस्मात् सद्गुरोः एनां तनुम् अवलोक्य मम कुतूहलिता कुतूहलयुक्तता कुतूहलं आश्चर्यं न । कथम्भूतस्य मम? निष्कुतूहलं गृहबुद्ध्या गृहमिति बुद्ध्या सनवावरणाण्डदर्शिनः अबग्रीरनभोऽहंकृन्महत्त्वगुणत्रयाख्यनवावरणेनोपेतं ब्रह्माण्डं पश्यतः । अथैवं योजना - निष्कुतूहलं गृहबुद्ध्या सनवावरणाण्डदर्शिनः मम सद्गुरोः सतां गुरोः एनां तनुमवलोक्य नकुतूहलिता कुतूहलित्वाभावः कुतूहलम् इति । नकुतूहलितेति नसमासेनैकं पदम् । तथा च भगवत्तनोः सर्वेषां मनोनयनवाचां कुतूहलविषयत्वम् । तां दृष्ट्वा कुतूहलित्वाभाव एव कुतूहलम् । मम त्वेनां तनुं दृष्ट्वा कुतूहलं जायत इत्येतन्न कुतूहलमिति भावः ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नेति ॥ यस्मादेवं रमाऽप्यस्यागणितानन्तगुणत्वं दृष्ट्वा कुतूहलिनी तस्मात् सद्गुरोः श्रीव्यासस्य एनां तनुमवलोक्य निर्गतं कुतूहलमाश्चर्यं यथा भवति तथा निष्कुतूहलं , गृहमितिबुद्धिः गृहबुद्धिः तथा, नव च तानि आवरणानि च, अबग्रीरनभोऽहंकृन्महत्त्वगुणत्रयाख्यानि नवावरणानि तैः सहितं तादृशं यदण्डं ब्रह्माण्डं तद्गुणं शीलमस्येति सनवावरणाण्डदर्शी तस्य मम । कुतूहलमस्यास्तीति कुतूहली तस्य भावः तत्ता । कुतूहलयुक्ततेत्यर्थः । कुतूहलमाश्चर्यं न । अथवा निष्कुतूहलं गृहबुद्ध्या स-नवावरणाण्डदर्शिनो मम सद्गुरोः सतां गुरोः व्यासस्य एनां तनुमवलोक्य , कुतूहलित्वाभावो न कुतूहलिता । नैकधेत्यादिवन्न समासत्वादेकं पदम् । सैव कुतूहलमिति वा योजना । तथा च भगवत्तनोः सर्वेषां मनोनयनवाचां कुतूहलविषयत्वात् तां दृष्ट्वा कुतूहलिताभाव एव कुतूहलम् । मम त्वेनां तनुं दृष्ट्वा कुतूहलं जायत इत्येतन्न कुतूहलमिति भावः ॥ ४७ ॥

मन्दोपकारिणी

न कुतूहलितेति ॥ निष्कुतूहलं न विद्यते कुतूहलं आश्चर्यं यस्मिन् दर्शने तत् निष्कुतूहलं

आश्चर्यरहितं यथा भवति तथा । गृहबुद्ध्या इदं गृहमिति बुद्ध्या । सनवावरणाण्डदर्शिनः नव नवसङ्ख्याकानि च तानि आवरणानि च नवावरणानि जलाग्निवाय्वाकाशाहङ्कारमहत्तत्त्वसत्त्वर-जस्तमोरूपाणि ब्रह्माण्डावरणानि नवसङ्ख्याकानि सन्ति नवावरणैः सहितं सनवावरणं तच्च तत् अण्डं ब्रह्माण्डं च तत्पश्यतीति सनवावरणाण्डदर्शी तस्य मम सद्गुरोः सतां गुरोः वेदव्यासस्य एनां पुरोवर्तिनीं तच्च मूर्तिं 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' इत्यमरः । अवलोक्य दृष्ट्वा कुतूहलिता कुतूहलं अस्यास्तीति कुतूहली कुतूहलिनो भावः कुतूहलिता कुतूहलवत्वं आश्चर्यवत्वं भवति इत्येतत् न कुतूहलं आश्चर्यं न भवति किन्तु न कुतूहलिता आश्चर्यबुध्यभावः कुतूहलं इति न कुतूहलितेत्यत्र नसमासं अङ्गीकृत्य व्याख्येयम् । अतिस्थूलब्रह्माण्डदर्शने आश्चर्यबुध्यभाववतोऽपि । मम भगवद्गुणैः दर्शने आश्चर्यबुद्धिः जायते इत्येतत् आश्चर्यं न भवति भगवद्देहस्य प्रतिक्षणं अभिनवत्वेन सर्वेषामपि जनानां मनोनयनवाचां आश्चर्यविषयत्वात् प्रत्युत तादृशशरीरे आश्चर्यबु-ध्यभाव एव आश्चर्यमिति भावः ॥ ४७ ॥

इति चिन्तयता महाधिया पदवीं बाह्यगतामतीयुषा ।

समनोनयनैः पुरागतस्तत आपे वपुषाऽपि वेदराट् ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिका

इतीति । इति 'अगणय्यगुणार्णवोऽमलः स हि नारायण एष केवलम्' इत्यारभ्य चिन्त-यता बाह्यगताम् आश्रमाद् बाह्यप्रदेशगतां पदवीं मार्गं अतीयुषा अतीत्य गच्छता महाधिया श्रीपूर्णप्रज्ञाचार्येण मनोनयनैः मनसा नयनाभ्यां च पुरा आश्रमप्रवेशात् पूर्वमेव गतः प्राप्तः स वेदराट् श्रीवेदव्यासः ततः वपुषा देहेन अपि आपे प्राप्तः । वपुषोऽप्यतिसामीप्यमभूदिति भावः ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

इतीति ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेण चिन्तयता बाह्यगतां आश्रमबाह्यप्रदेशगतां पदवीं मार्गं अतीयुषा अतीत्य गच्छता महती धीर्यस्य तेन श्रीमध्वा-चार्येण मनश्च नयने च तैः पुरा आश्रमप्रवेशात्पूर्वमेव गतः प्राप्तः स वेदराट् श्रीवेदव्यासः ततः प्रवेशानन्तरं वपुषा देहेनापि आपे प्राप्तः । वपुषोऽप्यतिसामीप्यमभूदिति भावः ॥ ४८ ॥

मन्दोपकारिणी

इतीति ॥ 'अगण्यगुणार्णवोऽमलः स हि नारायण एष केवलं' इत्यारभ्य एतत् श्लोक-पर्यन्तं उक्तेन प्रकारेण चिन्तयता वेदव्यासं ध्यायता बाह्यगतां बाह्ये आश्रमाद्बहिः प्रदेशे गतां विद्यमानां पदवीं मार्गम् । 'अयनं वर्त्ममार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः' इत्यमरः । अतीयुषा अतीत्य ईयुषा गच्छता महाधिया महती पूर्णा धीः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः तेन मध्येन । मनो-नयनैः मनश्च नयने च मनोनयनानि तैः पुरा आश्रमप्रवेशात् पूर्वमेव । गतः प्राप्तः । वेदराट् वेदानां राट् राजा स वेदव्यासः । ततः अनन्तरं वपुषा देहेनापि आपे प्राप्तः आश्रमात् बहिः आगच्छन् नयनाभ्यां वेदव्यासं पश्यन् मनसा ध्यायन् मध्वाचार्यः देहेनापि समीपं प्राप्त इति भावः । 'आप्तु व्याप्तावित्यतः कर्मणि लिट् आत्मनेपदं आपे आपाते आपिरे' ॥ ४८ ॥

गुरुभक्तिभरानताकृतिर्विरचय्याञ्जलिबन्धमञ्जसा । क्षणमामुकुलीकृतेक्षणः स गुरुं केवलम-भ्यवन्दत ॥ ४९ ॥

(प.दी) गुर्विति । गुरुभक्तिभरानताकृतिः गुरुणा भक्तिभरेण आनता प्रवणा आकृतिर्यस्य स तथोक्तः । अत एव क्षणम् आमुकुलीकृतेक्षणः आनन्दाश्रुभिर्मुकुलीकृतनयनः सः श्री-मध्वाचार्यः अञ्जसा अञ्जलिबन्धं विरचय्य केवलं गुरुम् आत्मनो मुख्यगुरुम् अभ्यवन्दत । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति धातुः ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

गुर्विति ॥ गुरुः महान्यो भक्तिभरो भक्त्यतिशयः तेन आनता प्रवणाऽऽकृतिर्यस्य तादृशः । अत एव क्षणं क्षणकालं आमुकुलीकृते, आनन्दाश्रुणा ईषन्मुकुलीकृते ईक्षणे लोचने यस्य तादृशः स श्रीमध्वाचार्योऽञ्जलिबन्धं करपुटबन्धं अञ्जसा विरचय्य कृत्वा केवलं गुरुमात्मनो मुख्यगुरुमभ्यवन्दत अस्तौत् । 'वदि अभिवादन-स्तुत्योः' । प्रणामस्तु वक्ष्यते ॥ ४९ ॥

मन्दोपकारिणी

गुर्विति ॥ गुरुभक्तिभरानताकृतिः भक्तिरेव भरः भारः भक्तिभरः । 'भरोऽतिशयभार-योः' इत्यमरः । गुरुः महान्श्रासौ भक्तिभरश्च गुरुभक्तिभरः तेन आनता प्रह्वीभूता आकृतिः देहः यस्य स तथोक्तः । क्षणं क्षणसंज्ञकं कालविशेषम् । 'कालविशेषोत्सवयोः क्षणः' इत्यमरः ।

आमुकुलीकृतेक्षणः आ ईषत् । 'आडीषदर्थेऽभिव्याप्तौ' इत्यमरः । मुकुलीकृते मीलिते ईक्षणे चक्षुषी यस्य स तथोक्तः । आनन्दबाष्परुद्धनयनः इति भावः । सः मध्वाचार्यः । अञ्जसा तत्त्वतः । 'तत्त्वे बाढोंऽजसा द्वयं' इत्यमरः । भक्तिपूर्वकमिति यावत् । अञ्जलिबन्धं अञ्जलेः करसम्पुटस्य । 'अञ्जलिस्तु पुमान् हस्तसंपुटे कुरुबेपि च' इति विश्वः । बन्धः कदलीमुकुलवत् मुकुलीकरणं तम् । विरचय्य कृत्वा । केवलं मुख्यतः गुरुं वेदव्यासं अभ्यवन्दत अस्तौत् । 'वदि अभिवादन-स्तुत्योः इत्यस्मात् लङ् आत्मनेपदम्' । प्रणामस्य उत्तरश्लोके वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४९ ॥

विनयाभरणेन भूषितः स्फुटमष्टाङ्गविशिष्टचेष्टितः ।

भगवत्तमपादपङ्कजे भगवान् स प्रणनाम भाग्यवान् ॥ ५० ॥

भावप्रकाशिका

'उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः ॥ इति च ॥ ५० ॥

(प.दी) प्रणामस्तु वक्ष्यते - विनयेति । विनयाभरणेन विनयाख्यालङ्कारेण भूषितः स्फुटम् अष्टाङ्गविशिष्टचेष्टितः उरशिरोदृष्टिमनोवचनपादहस्तजान्वाख्याष्टाङ्गविशिष्टनमस्काराङ्गचेष्टाविशेषयुक्तः भाग्यवान् भगवान् सः श्रीमध्वाचार्यः भगवत्तमपादपङ्कजे भगवत्तमस्य षड्गुणवता-मुत्तमस्य श्रीवेदव्यासस्य चरणारविन्दे प्रणनाम ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

विनयेति ॥ विनय एव आभरणं अलङ्कारः तेन भूषितो ऽलङ्कृतः । स्फुटं सम्यगष्टौ यान्यङ्गान्यवयवास्तैर्विशिष्टं युक्तं चेष्टितं व्यापारो यस्य तादृशः । उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः' इत्युक्ताष्टाङ्गचेष्टायुक्त इत्यर्थः । भाग्यवान् भगवान् स श्रीमध्वाचार्योऽतिशयेन भगवान् भगवत्तमः तस्य । षड्गुणवतामुत्तमस्येत्यर्थः । पादपङ्कजे पादपद्मे प्रणनाम ॥ ५० ॥

मन्दोपकारिणी

विनयेति ॥ विनयाभरणेन विनय एव आभरणं भूषणं तेन भूषितः अलङ्कृतः भाग्यवान् भाग्यं दैवं पुण्यं अदृष्टमिति यावत् अस्यास्तीति भाग्यवान् । 'दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं' इत्यमरः । भगवान् ऐश्वर्यादिषड्गुणवान् स मध्वाचार्यः अष्टाङ्गविशिष्टचेष्टितः अष्ट च तानि अङ्गानि च अष्टाङ्गानि । 'उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः' । इत्युक्तेः प्रणामस्य अष्टाङ्गत्वं सिद्धम् । अष्टाङ्गानां विशिष्टानि उत्तमानि चेष्टितानि कर्माणि यस्य स तथोक्तः । तत्तदङ्गव्यापारं कुर्वन् सन् भगवत्तमपादपङ्कजे अतिशयेन भगवान् भगवत्तमः ऐश्वर्यादिगुणवतां उत्तमः इति यावत् । तस्य वेदव्यासस्य पादपङ्कजे पादं चरणमेव पङ्कजं कमलं तस्मिन् स्फुटं सर्वेषां मुनीनां पश्यतां प्रणनाम नमस्कृतवान् । 'णम प्रहृत्वे शब्दे च इत्यस्मात् लिट् परस्मैपदं ननाम नेमतुः नेमुः' ॥ ५० ॥

स निरीक्ष्य पराशरात्मजः प्रणतं प्रेष्ठमशेषसद्गुणैः ।

करयोर्युगलेन वल्गुना तमुदस्थापयदाशुपातिना ॥ ५१ 666 ॥

पदार्थदीपिका

स इति । पराशरात्मजः पराशरपुत्रः सः श्रीवेदव्यासः अशेषसद्गुणैः प्रेष्ठम् अतिप्रियं तं श्रीमध्वाचार्यं प्रणतं नमस्कुर्वन्तं निरीक्ष्य वल्गुना कोमलेन आशुपातिना अतिशीघ्रं प्रसार्यमाणेन करयोर्युगलेन उदस्थापयत् उत्थापयामास ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

स इति ॥ पराशरात्मजः श्रीव्यासः अशेषसद्गुणैः प्रेष्ठं अतिप्रियं तं श्रीमध्वाचार्यं प्रणतं नमस्कुर्वन्तं निरीक्ष्य वल्गुना कोमलेन आशु पतितुं शीलमस्यास्तीति तेन शीघ्रं प्रसार्यमाणेनेत्यर्थः । करयोर्युगलेन उदस्थापयत् उत्थापयामास ॥ ५१ ॥

मन्दोपकारिणी

स इति ॥ पराशरात्मजः पराशरस्य ऋषेः । 'आत्मजः तनयः सूनुः' इत्यमरः । स वेद-व्यासः अशेषसद्गुणैः अशेषाः समस्ताः सन्तः निर्दोषाः गुणाः ज्ञानभक्तिवैराग्यादयः अशेषाश्च

ते सन्तश्च ते गुणाश्च इति विग्रहः । तैः निमित्तैः । प्रेष्ठं अतिशयेन प्रियं तं मध्वाचार्यं प्रणतं नमस्कारं कुर्वन्तं निरीक्ष्य दृष्ट्वा वल्गुना मृदुना सुन्दरेण वा आशु त्वरया पातिना प्रसार्यमाणेन करयोः युगलेन युग्मेन कराभ्यामित्यर्थः । उदस्थापयत् उत्थापयामास । ‘उत् पूर्वकात् ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्मात् णिजन्तात् लङ् परस्मैपदम्’ ॥ ५१ ॥

अमितप्रमतिं श्रुतीश्वरः परिरेभे परिगृह्य तं द्रुतम् ।

प्रणयामृतपूर्णमानसः स्मितवक्रः परिफुल्ललोचनः ॥ ५२ 666 ॥

पदार्थदीपिका

अमितेति । प्रणयामृतपूर्णमानसः अत एव स्मितवक्रः परिफुल्ललोचनः श्रुतीश्वरः तं अमितप्रमतिं द्रुतं परिगृह्य परिरेभे ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अमितेति ॥ प्रणयः स्नेह एव अमृतं तेन पूर्णं मानसं मनो यस्य सः । अत एव स्मितं मन्दहासोपेतं वक्रं यस्य सः । परिफुल्ले लोचने चक्षुषी यस्य स श्रुतीश्वरः श्रीवेदव्यासः तं अमितप्रमतिं द्रुतं यथा भवति तथा परिगृह्य परिरेभे आलिलिङ्गे । रेभृ शब्दे लिट् ॥ ५२ ॥

मन्दोपकारिणी

अमितेति ॥ प्रणयामृतपूर्णमानसः प्रणयः प्रेम स एव अमृतं तेन पूर्णं मानसं मनो यस्य स तथोक्तः अत एव स्मितवक्रः स्मितं मन्दहासोपेतं वक्रं वदनं यस्य स तथोक्तः । परिफुल्ललोचनः परिफुल्ले विकसिते लोचने नयने यस्य स तथोक्तः । श्रुतीश्वरः श्रुतीनां वेदानां ईश्वरः स्वामी वेदव्यासः अमितप्रमतिं अमिता पूर्णा प्रमतिः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः तम् मध्वाचार्यं द्रुतं शीघ्रं परिगृह्य हस्ताभ्यां स्वीकृत्य परिरेभे आलिलिङ्गे । ‘परिपूर्वात् रभ राभस्य इति धातोः लिट् आत्मनेपदं रेभे रेभाते रेभिरे’ ॥ ५२ ॥

यमजाम्युदवाह ऊर्जितो यदि जाम्बूनदवारि संव्रजेत् ।

कनकद्युतिमध्वसङ्गवानुपमीयेत स तेन नीलभाः ॥ ५३ 666 ॥

पदार्थदीपिका

यमेति । यदि ऊर्जितः प्रभूतः यमजाम्युदवाहः यमस्वसृजलप्रवाहः, 'जामिः स्वसू-
कुलस्त्रियोः' इत्यमरः । जाम्बूनदवारि जाम्बूनदसम्बन्धिजलं संव्रजेत् प्राप्नुयात् तर्हि नीलभाः
नीलकान्तिः कनकद्युतिमध्वसङ्गवान् कनकवत् पिङ्गलद्युतिमध्वसङ्गवान् सः श्रुतीश्वरः तेन
यमुनाजलेन सङ्गतजाम्बूनदवारिणा उपमीयेत । अभूतोपमेयम् ॥ ५३ ॥

भावप्रकाशिका उदवाहः 'पेषंवासवाहनाधिषु च' इति ककारलोपः ॥ ५३ ॥

इति श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितायां स्वकृतश्रीसुमध्वविजयस्य

भावप्रकाशिका

ख्यटीकायां सप्तमः सर्गः ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

यमजेति ॥ यदूर्जितः प्रभूतः । यमस्य जामिः स्वसा यमुना तस्या उदकस्य वाहः
उदवाहः प्रवाहः । 'जामिः स्वसूकुलस्त्रियोः' इत्यमरः । जम्बूनद्याः सम्बन्धि जाम्बूनदं तच्च
तद्वारि च संव्रजेत् प्राप्नुयात् । तर्हि नीला भाः कान्तिर्यस्य स श्रीव्यासः । कनकवद्द्युतिर्यस्य
स चासौ मध्वश्च तस्य सङ्गोऽस्यास्तीति तादृशः स व्यासः । तेन यमुनाजलसङ्गतजाम्बूनदवा-
रिणोपमीयेत । अभूतोपमेयम् ॥ ५३ ॥

मन्दोपकारिणी

यमेति ॥ ऊर्जितः उत्कृष्टः यमजाम्युदवाहः यमस्य यमराजस्य 'शमनो यमराज्यमः'
इत्यमरः । जामिः स्वसा । 'जामिः स्वसूकुलस्त्रियोः' इत्यमरः । तस्याः यमुनायाः उदस्य
उदकस्य वाहः प्रवाहः । यदि जाम्बूनदवारि जाम्बूनदस्य कनकनद्याः संबन्धि जाम्बूनदं तच्च
तत् वारि जलं च संव्रजेत् सङ्गच्छेत् । 'व्रज गतवित्यतो लिङ् परस्मैपदम्' । तर्हि कनकद्यु-
तिमध्वसङ्गवान् कनकवत् सुवर्णवत् । 'सुवर्णं कनकं' इत्यमरः । द्युतिः कान्तिः यस्य सः
कनकद्युतिः स चासौ मध्वश्च तस्य सङ्गः सम्बन्धः अस्यास्तीति तथोक्तः । नीलभाः नीला
श्यामा भाः कान्तिः यस्य सः नीलभाः स वेदव्यासः । 'भाश्छविद्युतिदीप्तयः' इत्यमरः । तेन

यमुनाजलेन सङ्गतजाम्बूनदवारिणा उपमीयेत । 'माङ् माने शब्दे च इत्यतो लिङ् आत्मनेपदं मीयेत मीयेयाताम् मीयेरन्' । यदि नीलसुवर्णकान्त्योः यमुनाजाम्बूनदजलयोः सङ्गमः स्यात् तर्हि स सङ्गः नीलकनककान्त्योः परिष्वक्तयोः वेदव्यासमध्वयोः सङ्गमस्य दृष्टान्तो भवेत् । न च यमुनाजाम्बूनदनद्योः सम्बन्धः कदापि भविता । अतः अभूतोपमेयं मध्वव्यासयोः सङ्गमः निरुपमः इति भावः ॥ ५३ ॥

यदि राजविभूषणैर्युतौ द्विजवर्यान्वयजाविमौ हरी ।

नृपगोत्रभुवोः पुराऽऽत्मनोः स्फुटतुल्यावुपगूढयोर्मिथः ॥ ५४ ॥

पदार्थदीपिका

यदीति । द्विजवर्यान्वयजौ वसिष्ठस्य मध्यगेहाख्यस्य द्विजस्य च वंशयोः जातौ इमौ हरी विष्णुवायू यदि राजविभूषणैः युतौ, स्यातामिति शेषः, तर्हि पुरा नृपगोत्रभुवोः यदु-
कुरुनृपवंशसम्भवयोः कृष्णभीमाभिधयोः मिथः परस्परम् उपगूढयोः आत्मनोः स्फुटतुल्यौ सम्यक् सदृशौ स्यातामिति सम्बन्धः ॥ ५४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

यदीति ॥ द्विजवर्यौ वसिष्ठमध्यगेहाख्यद्विजश्रेष्ठौ तयोरन्वयौ वंशौ तयोर्जातौ द्विजवर्यान्व-
यजाविमौ हरी विष्णुवायू यदि राजविभूषणैः कटकमुकुटादिभिर्युतौ युक्तौ । स्यातामिति शेषः । तर्हि पुरा नृपयोः यदुकुर्वोः गोत्रे वंशौ, तयोर्भवत इति नृपगोत्रभुवौ तयोः कृष्ण-
भीमाभिधयोर्मिथः परस्परमुपगूढयोः आलिङ्गितयोः आत्मनोः स्वरूपयोः स्फुटं सम्यक् तुल्यौ सदृशौ स्यातामिति सम्बन्धः ॥ ५४ ॥

मन्दोपकारिणी

यदीति ॥ द्विजवर्यान्वयजौ द्विजानां वर्यौ श्रेष्ठौ वसिष्ठमध्य-गेहाख्यौ तयोः अन्वये कुले जायते इति अन्वयजौ । 'कुलान्यभिजनान्वयौ' इत्यमरः । इमौ हरी विष्णुवायू । 'चन्द्रे सूर्ये यमे विष्णौ वासवे ददुरे हये । मृगेन्द्रे वानरे वायौ दशस्वपि हरिः स्मृतः' इति धनञ्जयः । तत्र वसिष्ठान्वयजः वेदव्यासः मध्यगेहान्वयजः मध्वः । यदि राजविभूषणैः किरीटकुण्डलादिभिः

युतौ विभूषितौ स्यातां तर्हि पुरा पूर्वजन्मनि नृपगोत्रभुवोः नृपौ यदुकुरुसञ्ज्ञौ तयोः गोत्रे सन्ततौ । 'सन्ततिर्गोत्रजननं' इत्यमरः । भुवौ उत्पन्नौ यदुवंशभवः कृष्णः कुरुकुलजो भीम इति ज्ञेयम् । तयोः नृपगोत्रभुवोः कृष्णभीमयोः । मिथः परस्परं उपगूढयोः आश्लिष्टयोः आत्मनोः स्वात्मनोः । स्फुटतुल्यौ स्फुटं सम्यक् तुल्यौ सदृशौ स्यातामिति शेषः ॥ ५४ ॥

इदमाप शुकोऽपि लालनं न समग्रं जगतां पितुः पितुः ।

अलभिष्ट यदेष धन्य इत्यतिकौतूहलमापि तापसैः ॥ ५५ 666 ॥

पदार्थदीपिका

इदमिति । धन्यः कृतार्थः एषः यत् लालनं सम्भावनाम् अलभिष्ट लेभे समग्रम् इदं लालनं शुकोऽपि जगतां पितुः जगज्जनकात् पितुः स्वपितुः सकाशात् नाप इति तापसैः मुनिभिः अतिकौतूहलम् आपि प्राप्तम् ॥ ५५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

इदमिति ॥ धन्यः कृतार्थ एषः । यत् लालनं सम्भावनाम-लभिष्ट लेभे । समग्रं सम्पूर्णमिदं लालनं शुकोऽपि जगतां पितुः जनकात् पितुः स्वपितुः व्यासान्नाप न प्राप्तवानिति तापसैः मुनिभिरतिकौतूहलमत्याश्चर्यमापि प्राप्तम् ॥ ५५ ॥

मन्दोपकारिणी

इदमिति ॥ धन्यः कृतार्थः एषः पुरुषः यत् लालनं आदरणं अलभिष्ट लब्धवान् । 'डु लभष् प्राप्तवित्यतो लुङ् आत्मनेपदं अलभिष्ट अलभिषातां अलभिषत' । इदं समग्रं पूर्णलालनं शुकोऽपि शुकाचार्योऽपि जगतां पितुः जनकात् पितुः स्वतातात् वेदव्यासात् सकाशात् नाप न प्राप्तवान् इति तापसैः मुनिभिः अतिकौतूहलं अत्याश्चर्यं आपि प्राप्तम् 'आप्तु व्याप्तावित्यतः कर्मणिः लुङ् आपि आप्रयातां आप्रयत' ॥ ५५ ॥

अमुष्य शिष्या विनयेन तस्मै गुरोरभिप्रायविदो विदग्धाः ।

तदाऽनुरूपं ददुरासनं ते चतुर्मुखायेव मुकुन्ददासाः ॥ ५६ ॥

पदार्थदीपिका

अमुष्येति । तदा गुरोरभिप्रायविदः विदग्धाः चतुराः ते अमुष्य श्रीवेदव्यासस्य शिष्याः विनयेन तस्मै श्रीमध्वाय अनुरूपं स्वामिसम्भावानुरूपं आसनं ददुः । कस्मै क इव? मुकुन्ददासाः भगवत्पार्षदाः चतुर्मुखाय इव ॥ ५६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अमुष्येति ॥ तदा गुरोः श्रीव्यासस्याभिप्रायविदो विदग्धाश्चतुरास्ते, आश्चर्यं प्राप्ता अमुष्य श्रीव्यासस्य शिष्याः । विनयेन प्रश्रयेण तस्मै श्रीमध्वाचार्याय अनुरूपं श्रीव्यास-सम्भावानुरूपमासनं पीठं मुकुन्ददासा भगवत्पार्ष-दाश्चतुर्मुखायेव ददुः । अत्रोपेन्द्रवज्रावृत्तम् । ‘उपेन्द्रवज्रा जतजागौ चे’त्युक्तेः ॥ ५६ ॥

मन्दोपकारिणी

अमुष्येति ॥ तदा गुरोः वेदव्यासस्य अभिप्रायविदः एतस्मै आसनं दातव्यं इत्या-शयं विदन्तीति अभिप्रायविदः । ‘आभिप्रायच्छन्द आशयः’ इत्यमरः । विदग्धाः चतुराः ते अमुष्य वेदव्यासस्य शिष्याः विनयेन तस्मै श्रीमध्वाचार्याय अनुरूपं स्वामिसंभावानुरूपं आसनं ददुः । कस्मै के इव । मुकुन्ददासाः मुकुन्दस्य श्रीनारायणस्य दासाः पार्षदाः । चतुर्मुखाय इव विरिञ्चाय इव । उपेन्द्रवज्रावृत्तम् । ‘उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ’ इत्युक्तेः ॥ ५६ ॥

आस्यतामित्युदीर्योपविष्टे सत्यवत्याः सुते सत्यवाचि ।

मानयन्मन्दहासावलोकैस्तान्मुनीन्द्रानिहोपाविशत्सः ॥ ५७ ॥ 555

(प. दी) आस्यतामिति । सत्यवाचि सत्यवचने सत्यवत्याः सुते आस्यताम् इति उदीर्य उपविष्टे सति मन्दहासावलोकैः मन्दहासयुतैर्दर्शनैः तान् मुनीन्द्रान् नन्दयन् सः इह उपाविशत् ॥ ५७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

आस्यतामिति ॥ सत्या वाक् यस्य तस्मिन् । सत्यवत्याः सुते, आस्यतामित्युदीर्यो-पविष्टे सति । मन्दहासयुक्ताश्च तेऽवलोकाश्च दर्शनानि तैस्तान् मुनीन्द्रान् नन्दयन् स श्रीमध्वा-

चार्य इहोपाविशत् ॥ ५७ ॥

मन्दोपकारिणी

आस्यतामिति ॥ सत्यवाचि सत्या समीचीना वाक् कुशल-प्रश्नरूपं वचनं यस्य स तथोक्तः तस्मिन् । 'सत्यं तथ्यं ऋतं सम्यक्' इत्यमरः । सत्यवत्याः 'सत्यवतीदेव्याः सुते पुत्रे वेदव्यासे । हे मध्व त्वया आस्यतां आसने उपविश्यताम् । आस उपवेशन इत्यतो भावे लोट् आत्मनेपदं' । इति मध्वाचार्यं प्रति उदीर्य उक्त्वा उपविष्टे सति स्वासने निषण्णे सति सः मध्वाचार्यः मन्दहासावलोकैः मन्दहासः हसनं येषु ते मन्दहासाः मन्दहासाश्च ते अवलोकाश्च दर्शनानि तथोक्ताः तैः तान् शिष्यभूतान् मुनीन्द्रान् ऋषिश्रेष्ठान् मानयन् बहुमानं कुर्वन् इह आसने उपाविशत् न्यषीदत् । 'उप आङ् पूर्वकात् विश प्रवेशन इति धातोः लङ् परस्मैपदम्' । कुशलं पृष्ठा उपविश इत्युक्तो मध्वः मन्दं हसन् ऋषीन् पश्यन् उपविवेश इति भावः ॥ ५७ ॥

अवगम्य तं मुनिगणा वरिष्ठतो विधिवद्भ्यधुर्विधिविदोऽस्य माननाम् ।

अपि सङ्कथाः श्रुतिसुखाः कवीन्द्रयोरनयोर्निशम्य परमां मुदं ययुः ॥ ५८ 666 ॥

पदार्थदीपिका

अवेति । मुनिगणाः वरिष्ठतः श्रीवेदव्यासात् तम् अवगम्य श्रीमुख्यप्राणावतारं ज्ञात्वा विधिविदः सन्तः अस्य विधिवत् माननां पूजां व्यधुः चक्रुः । कवीन्द्रयोः अनयोः श्रु-
तिसुखाः श्रोत्रसुखाः सङ्कथा अपि निशम्य परमां मुदं ययुः ॥ ५८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अवेति ॥ मुनिगणा वरिष्ठतः श्रेष्ठतः श्रीवेदव्यासात् तं अवगम्य श्रीमुख्यप्राणाव-
तारं ज्ञात्वा । विधिविदः सन्तोऽस्य विधिवत् सम्यङ्माननां व्यधुः चक्रुः । कवीन्द्रयोरनयोः
श्रुतीनां श्रोत्राणां सुखं याभ्यस्ताः सत्कथा अपि निशम्य परमां मुदं ययुः ॥ ५८ ॥

मन्दोपकारिणी

अवगम्येति ॥ मुनिगणाः मुनीनां ऋषीणां गणाः समुदायाः । वरिष्ठतः अतिशयेन वरः
वरिष्ठः अत्युत्तमः तस्मात् सर्वोत्तमात् वेदव्यासात् तद्वचनादिति यावत् । तं मध्वं अवगम्य मु-

ख्यवायोखतारं ज्ञात्वा विधिविदः विधिं विधानं पूजानुष्ठानप्रकारं 'विधिर्विधाने दैवेऽपि' इत्यमरः
विदः जानन्तः अस्य मध्वाचार्यस्य, विधिवत् विधिविहितं यथा भवति तथेति यावत् । माननां
अर्घ्यपाद्यादिपूजां व्यधुः चक्रुः । 'विपूर्वात् धा धातोः लुङ् परस्मैपदं अधात् अधाताम् अधुः' ।
कवीन्द्रयोः पण्डितश्रेष्ठयोः । 'सङ्ख्यावान् पण्डितः कविः' इत्यमरः । अनयोः मध्ववेदव्या-
सयोः । श्रुतिसुखाः श्रुतीनां श्रोत्राणां सुखानि याभ्यः ताः तथोक्ताः स्वकर्णसुखदाः । 'वेदे
श्रवति च श्रुतिः' इत्यमरः । संकथाः इष्टसंभाषणान्यपि निशम्य श्रुत्वा परमां अत्युत्तमां मुदं
प्रीतिं ययुः प्रापुः । 'या प्रापण इत्यस्मात् लिट् परस्मैपदम्' । मञ्जुभाषिणीवृत्तं 'सजसा जगौ
भवति मञ्जुभाषिणी' इति तल्लक्षणात् ॥ ५८ ॥

सज्ज्ञानायानन्दविज्ञानमूर्ती प्राप्तौ पृथ्वीमाश्रमे तत्र तावत् । जाज्वल्येते विष्णुवायू स्म देवौ
वेदव्यासानन्दतीर्थाभिधानौ ॥ ५९ ॥

इति श्रीमत्कविकुलतिलकश्रीत्रिविक्रमपण्डिताचार्यसुतश्रीनारायणपण्डिताचार्य विरचिते श्री-
मत्सुमध्वविजये महाकाव्ये आनन्दाङ्के सप्तमः सर्गः ॥

पदार्थदीपिका

सदिति । सज्ज्ञानाय सतां ज्ञानाय पृथ्वीं प्राप्तौ श्रीवेदव्यासानन्दतीर्थाभिधानौ आन-
न्दविज्ञानमूर्ती आनन्दज्ञानस्वरूपौ तौ विष्णुवायू देवौ तत्र आश्रमे तावत् साकल्येन
जाज्वल्येते स्म अतितरामशोभेताम् ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

सदिति ॥ सतां सज्जनानां सम्यग्ज्ञानाय । सतां ज्ञानोप-देशार्थमित्यर्थः । पृथ्वीं प्राप्तौ
वेदव्यासानन्दतीर्थावित्यभिधाने नामनी ययोस्तौ । आनन्दश्च विज्ञानञ्च ते मूर्तिश्च शरीरं
ययोस्तौ विष्णुवायू देवौ , तत्राश्रमे तावत्साकल्येन जाज्वल्येते स्म अतितरामशोभेताम् ।
शालिनीवृत्तम् । तल्लक्षणं तु 'मस्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकै'रिति ॥ ५९ ॥

इति श्रीमद्वेदाङ्गमुनिविरचित श्रीसुमध्वविजयटीकाविवृतौ श्रीविश्वपतितीर्थकृतौ

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

यां सप्तमः सर्गः ॥

मन्दोपकारिणी

सदिति ॥ सज्जानाय सतां सज्जनानां ज्ञानाय तत्त्वज्ञानं दातुं पृथ्वीं पृथिवीं 'गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी' इत्यमरः प्राप्तौ भूमौ अवतीर्णौ वेदव्यासानन्दतीर्थाभिधानौ वेदव्यासश्च आनन्द-तीर्थश्च वेदव्यासानन्दतीर्थौ इत्यभिधानं आख्या ययोस्तौ । 'आख्याहे अभिधानं च' इत्यमरः । कथंभूतौ, आनन्दविज्ञानमूर्ती आनन्दश्च विज्ञानं च आनन्दविज्ञाने ते मूर्ती तनू ययोस्तौ तथोक्तौ । 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' इत्यमरः । विष्णुवायू विष्णुश्च वायुश्च विष्णुवायू तन्नामानौ देवौ । तत्र आश्रमे बदरिकाश्रमे । तावत् तस्मिन् काले जाज्वल्येते स्म अतिशयेन अशोभेताम् । स्म अतीते । 'ज्वलधातोर्यडंतात् लडात्मनेपदं जाज्वल्येते जाज्वल्येते जाज्वल्यन्ते' । शालिनी वृत्तमेतत् 'मस्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः' इति तल्लक्षणात् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमध्वविजयटीकायां श्रीमच्छलारिनरसिंहाचार्याणां शिष्येण शेषेण विरचितायां मन्दो-पकारिण्यां सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

||ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವೋ ವಿಜಯತೇ ||

ಶ್ರೀಸುಮಧವಿಜಯ ಸಪ್ತಮಸರ್ಗ ಕಥಾಸಾರ

ಸಪ್ತಮೇ ಮಧ್ವರಾಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಂಯುತಂ ಸ್ಥಲಮ್ |

ಬದರೀನಾಮಕಂ ವ್ಯಾಸವರ್ಣನೇ ಯಃ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾಕ್ || 1 ||

ವ್ಯಾಸಸ್ತಂ ಸನ್ಮದಾಶ್ಲಿಷ್ಯಾತೋಷಯತ್ ಪ್ರಾಣರೂಪಕಮ್ |

ಮಧ್ವಂ ಮಾಧವರೂಪೋಽಸೌ ನ ಕಶ್ಚನ ಋಷಿರ್ದ್ವಿಜಮ್ || 2 ||

ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬದರೀವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವೂ, ಸಂಪತ್ತಿಗೂ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವರಿಗೂ, ಕಾಂತಿಗೂ ಆಶ್ರಯವೂ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಆ ಸರ್ವಜ್ಞರು ಕಂಡರು.

ಆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹಿಮ, ಮಳೆ, ಸೂರ್ಯನ ಬಿಸಿಲುಗಳನ್ನು ಸಹನಮಾಡತಕ್ಕ, ದೊಡ್ಡ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ರೆಂಬೆಗಳುಳ್ಳ ವೃಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಹಾಗೂ ಭಳಿ, ಮಳೆ, ಬಿಸಿಲುಗಳನ್ನು ಸಹಿಸತಕ್ಕ, ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಆಶ್ರಯರಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕ ವಿವಿಧವಾದ ವೇದಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಾಖಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು.

ಕಿವಿಗಳಿಗೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ ಸ್ವರಸಮೂಹವುಳ್ಳ, ಶೋಭನ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಗಿಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠಹಂಸ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾದ, ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳ ಸಮೂಹವುಳ್ಳ ಶೋಭನ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳಾದ ಶುಕಾಚಾರ್ಯರೇ ಮುಂತಾದವರಿಂದಲೂ, ರಮಾ ದೇವಿಯರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ನಿರ್ಮಲರಾದ ಪರಮಹಂಸರಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾದ, ಪುಷ್ಪಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ದೇವತಾ ಸಮೂಹದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ, ನಾರಾಯಣ ಮಂದಿರವಾದ ವೈಕುಂಠದಂತೆ ಅವರವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಅಲ್ಪರಿಂದ ಹೋಗಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ, ಪರಸ್ಪರ ಮತ್ಸರಾದಿ ದೂರರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ವೇದವ್ಯಾಸಮಂದಿರವಾದ ಆ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿದರು.

ಇಂಥಾ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿ ಗುಣಗಳ ಸಾರವನ್ನು ತಿಳಿದಿರತಕ್ಕ ಋಷಿಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಿದರು.

‘ಸುವರ್ಣದ ಸಮಾನರಹಿತವಾದ ತಾಳೆಯ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಮಾನರಾದ, ಕಮಲದಂತೆ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ, ಆನೆಯ ರಾಜನಂತೆ ನಡಿಗೆಯುಳ್ಳ, ಆಜಾನುಬಾಹುವಾದ ಹಿಂದೆಂದೂ ನೋಡಲ್ಪಡದ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗತಕ್ಕ ಈ ಪುರುಷನು ಯಾರಿರಬಹುದು?’

ಚಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಶೀತಲವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು, ಸೂರ್ಯನಾದರೋ ತಾನು ನಿಯಮೇನ ತೀಕ್ಷ್ಣನಾದವನು; ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಗುಣಸಮುದ್ರವಾದ ಆಕೃತಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನಿಗೆ ಚತುರ್ದಶ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಕೆಯು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರಮರಹಿತನಾದ, ಧೀರಮನಸ್ಕನಾದ, ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳ ಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ, ಈ ಪುರುಷನು, ಮನುಷ್ಯ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತವಾದ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕುಶಲನಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೋ, ವಾಯುದೇವರೋ, ವೇದಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ದರ್ಶನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಯತಿವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬರುತ್ತಿರಬೇಕು; ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಿಹ್ನೆಗಳುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ.

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅವರಿಂದ ಎಂದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನಿಬಿಡರಾದ ಮುನಿಗಳಿಂದ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಿ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ, ಮಂದಗಮನವುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಮೃದುವಾದ ತೊಗಟೆಯುಳ್ಳ, ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ, ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳೆಂಬ ಹೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪಗಳೆಂಬ ರತ್ನವುಳ್ಳ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ನಿಂತಿರತಕ್ಕ, ಹಾಗೂ ಮೃದುವಾದ ಚರ್ಮವುಳ್ಳ, ಉಚ್ಚದೇವತೆಯಾದ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಅನೇಕ ಘಟಾಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ ರತ್ನಗಳುಳ್ಳ, ದೇವರ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೂಜ್ಯ ಶೇಷದೇವರಂತಿರತಕ್ಕ, ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವಿವಿಧ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳ, ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ, ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಯನ್ನು ನಿವಾರಣ ಮಾಡತಕ್ಕ , ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ, ಹಾಗೂ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರ ವಿವಿಧ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ, ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರದೇವರ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಕಶ್ಯಪತನಯನಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ಗರುಡನಂತಿರತಕ್ಕ, ಅಮೃತಮಯವಾದ

ಉತ್ತಮ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಹರಿಭಕ್ತಿರಹಿತರಿಂದ ಪಡೆಯಲ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯ ಹೊಂದಿದ ಸಾತ್ವಿಕ ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಭಾರತಗಳುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೆಂಬೆಗಳುಳ್ಳ, ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪ ಉತ್ತಮ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಹರಿಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರಿಂದ ಹೊಂದಲಸಾಧ್ಯವಾದ, ಆಶ್ರಯ ಹೊಂದಿದ ಸಾತ್ವಿಕ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಭಾರತವುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಐತರೇಯಾದಿ ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ, ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ ವೇದದಂತಿರತಕ್ಕ, ದೇವವೃಕ್ಷಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೋರೆಮರವನ್ನು ನೋಡಿದರು,

ಅನಂತರ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಆ ವೃಕ್ಷದ ವಿಶಾಲವೂ, ನಿರ್ಮಲವೂ, ಸುಂದರವೂ ಆದ ವೇದಿಕೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಟಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಸಂಖ್ಯಾರಹಿತರಾದ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತಗಳಾದ ಹಾಗೂ ಯಜ್ಞೋಪವೀತರಹಿತರಾದ, ಕ್ರೋಧ, ಮದ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ರಹಿತರಾದ, ಭೋಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಂಥ, ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಯೇ ಆಹಾರವಾಗಿವುಳ್ಳ, ತಪಸ್ವಿಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನು, ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಂಬಂತೆ ಕಂಡರು.

ಈ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ಮುನಿಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ, ಮೂರು ಲೋಕದ ವಲಯಕ್ಕೆ, ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರಾಯರಾದ ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ನಾರಾಯಣ ಸ್ವರೂಪಿ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ನೋಡಿದರು.

ಆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ತಮ್ಮ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಅವರನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತರಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಿದರು: ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಅವತಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದ ಯಾರನ್ನು ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯು ಪರಾಶರರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರಸವಿಸಿದಳಷ್ಟೆಯೋ, ಆ ಅಸಂಖ್ಯಾತಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯರೂ, ನಿರ್ಮಲರೂ, ಆದ ನಾರಾಯಣದೇವರೇ ಕೇವಲ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ದೈತ್ಯಶತ್ರುಗಳಾದ ಇವರ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಕ್ಷೀರಸಾಗರವು ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪವೆಂಬ ಪರ್ವತದಿಂದ ಕಡೆಯಲ್ಪಡಲು ವೇದಸ್ವರೂಪಳಾದ, ಪ್ರಿಯಳಾದ ಸುಂದರಿಯು ಪ್ರಕಟಳಾದಳು.

ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಮಹಾಭಾರತವೆಂಬ ಪಾರಿಜಾತದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಅಷ್ಟಾದಶಪುರಾಣಗಳೆಂಬ ಕಾಮಧೇನುವು ಹುಟ್ಟಲಾಗಿ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಅಮೃತವು ತಾನು ಹುಟ್ಟಿತು. ಮನೋಹರವಚನವುಳ್ಳ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಜಾದಿ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ನಿರಾತಂಕವಾದ ಅಧಿಕ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಸಜ್ಜನರ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಬಹುಕಾಲ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಈಗ ಕಲಿಗಾಲವು ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸೂರ್ಯನು ರಾತ್ರಿಯ

ವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರವೋ, ಎಂಬಂತೆ ಜನಗಳ ಕಣ್ಣಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ, ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಪೂರ್ಣರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ವಾಸಮಾಡಿದರು.

ವಿಕಸಿತವಾದ ಕನ್ನೈದಿಲೆಯಂತೆ ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ನನ್ನ ಮನೋನೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೆಂಬ ಯೋಗಪೀಠದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಇವರ ಆ ಶರೀರವು ದೃಶ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆ.

ಈ ಶರೀರವು ಲೆಕ್ಕಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ತಮ್ಮ ನಿರೋಷಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಗುಣಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿಪೂರ್ಣವಾದುದು, ನಿರಸ್ತವಾದ ಸಕಲ ದೋಷಗಳುಳ್ಳದ್ದು; ಕೇವಲ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು; ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯು, ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಪಾದ ಕಮಲಗಳ ಧೂಲಿಯನ್ನು ನಾವು ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ ಧಾರಣ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ; ಹರ್ಷವು.

ಧ್ವಜ, ವಜ್ರ, ಅಂಕುಶ, ಪದ್ಮಚಿಹ್ನೆಗಳುಳ್ಳ, ಸ್ವಭಾವತಃ ಕೆಂಪಾದ, ತನ್ನವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಮರ್ಧನ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಕೆಂಪಾದಂತಿರುವ, ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದಗಳೆರಡನ್ನು ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿ ಪಾದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರತಕ್ಕ, ಎರಡುವಿಧವಾದ ತಮಸ್ಸನ್ನೂ ನಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಉಗುರುಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ನೂತನವಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ವಿಜಯಿಸುತ್ತವೆ. ನಿಶ್ಚಯ.

ಕೋಮಲವಾದ ಕೆಳಭಾಗ ಮತ್ತು ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳ, ಮುಚ್ಚಿದ ಮಣಿಗಂಟುಗಳುಳ್ಳ, ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಒಂದನ್ನೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಉಪಮಾನವು ಕವಿಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ಥೂಲತೆಯನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ, ನಿರ್ಮಲವಾದ, ತೇಜೋಯುಕ್ತವಾದ, ಅತ್ಯಂತ ದುಂಡಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಜಂಘೆ(ಮೂಣಕಾಲು) ಗಳ ಯುಗ್ಮವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭಜನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರಿಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತಮವಾದ ಮಧ್ಯಬಂಧನವುಳ್ಳ ನಿಶ್ಚಲಾಸನದ ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕೆಯು, ಒಮ್ಮೆ ಹೊಂದಿದರೆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಸುತ್ತಲೂ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿದೆ, ಆಶ್ಚರ್ಯವು. ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಧನ್ಯವಾದ್ದೆಂದು ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮನೋಹರವಾದ, ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ (ಮನೋಹರ)ಸುಂದರ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ತೊಡೆಗಳು ಮತ್ತು ನಿತಂಬಪ್ರದೇಶದ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡೋಣದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಮನಾಭನುಸೂಕ್ಷ್ಮವೂ, ಆಳವೂ ಆದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ನಾಭಿಯಿಂದ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ, ತ್ರಿವಳಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ, ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಬಹು ಸುಂದರವಾದ, ಮೃದುವಾದ ಈ ಉದರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು.

ವಸಿಷ್ಠಮುಷಿಗಳ ಕುಲಕ್ಕೆ ಶಿರೋರತ್ನ ಪ್ರಾಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವೂ, ಸಜ್ಜನರ ಅಭ್ಯುದಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದ್ದೂ ಆದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ, ವೇದಮಯವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಸಮೀಚೀನ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಾಧಿಕರಹಿತನಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಾಧಿ ಸಲ್ಪಡಲಾಗಿ, ಮೂರುಲೋಕದ ಜಯದಲ್ಲಿ ಪತಾಕೆಯಂತೆ ಇರತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯರ ಸಮೂಹದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಈ ಕೊರಳಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ (ಕೌಸ್ತುಭ ಮಣಿಯೆಂಬ) ಒಡವೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.

ಚಕ್ರ, ಶಂಖ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಕೋಮಲವಾದ ಕೆಂಪಾದ ಕರಕಮಲಗಳುಳ್ಳ, ಸ್ಥೂಲವೂ, ಪುಷ್ಪ ವೂ ಆದ ದುಂಡಾಗಿರತಕ್ಕ ಹಸ್ತಗಳಿಗೆ ನಾವು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಹಸ್ತದ ತುದಿಯು (ಅಂಗುಲಿಯು) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಭಜಿಸತಕ್ಕವರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಜಾನು(ಮಂಡಿ)ವಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಂಥ ಮತ್ತೊಂದು ಹಸ್ತವು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಭಯದನಾಶವನ್ನೂ, ಮಂಗಲವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ತನ್ನಿಂದ ಹೊರಡತಕ್ಕ ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದೆಂಬಂತೆ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಚಿಹ್ನಿತವಾದ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಕರಣಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಂಖವುಳ್ಳ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮೂರು ರೇಖೆಗಳುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಕಂಠವು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಚೂಡಾರತ್ನರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಈ ಮುಖವು ಕಲಾಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ನಿರಸ್ತವಾದ ಶಶರೂಪ ಚಿಹ್ನೆಯ ಕವ್ವುಳ್ಳ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಚಂದ್ರರ ಸಮೂಹದಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ತನ್ನ ಶೋಭೆಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಕೆಂಪಾದ ಕೆಳದುಟಿಯ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ ಶುಭ್ರದಂತಗಳ ಸಾಲು, ಪದ್ಮರಾಗ ಮಣಿಯ ದಲದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನೂತನವಾದ ಮುತ್ತಿನ ಮಾಲೆಯನ್ನು ನಾಚಿಸಿತು.

ಶ್ರುತಿನಾಥರಾದ ವೇದ ವ್ಯಾಸದೇವರ ವಾಕ್ಯವು ಮಹತ್ತರವಾದ ಆದರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಮೂಹದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳ ಸಾವಿರವನ್ನು, ನದಿಯು ಸಾವಿರ ಭಾವಿಗಳನ್ನೆಂಬಂತೆ, ಒಂದೇ ಸಲಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕಮಲದಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಆನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮುಗುಳುನಗೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಈ ನೋಟವು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲಾಲನಮಾಡತಕ್ಕಂಥಾದ್ದಾಗಿ ಆಲಿಂಗಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶ್ರವಣದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಂದ, ಆದ್ಯತವಾದ ತುಲಸಿಯು, 'ಎಲೈ! ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರೇ, ಕಮಲಾದಿಗಳು ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ ನನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸದಿರಲಿ ಎಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿದೆ.

ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಈ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಲಾಸದಿಂದಲೂ ರುದ್ರ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ, ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಜಗತ್ತಾಗಳಿಗೆ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಸಂಹಾರ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಲಕಪ್ರಾಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಹಣೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾಂತರ ಸಂಯೋಗಜನ್ಯಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರ ನೀಲಾತ್ಮಕ ಪರ್ವತದ ಶಿರಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕ ಪದ್ಮರಾಗಮಣಿಗಳ ಸಾಲಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಈ ತಿಲಕವು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಿಂಚಿನಸಮೂಹವುಳ್ಳ ನೂತನ ಮೇಘವನ್ನು ಅನುಕರಣಮಾಡತಕ್ಕ ಜಟಿಯ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಶರೀರವನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆನು.

ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣನೆಮಾಡತಕ್ಕ ರಮಾದೇವಿಯರೂ ಸಹ ಪಾದಗಳ ಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಉಗುರುಗಳ ಧೂಲಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಗಣನೆಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಮತ್ತು ಅವ ಬುದ್ಧಿಕಾಲಿಯು ತಾನೇ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಯಾನು? ಕುತೂಹಲವಿಲ್ಲದೇ ನವಾರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಮನೆಯೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನೋಡತಕ್ಕ ನನಗೆ, ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನ ಪರಿಹಾರಕರಾದ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶರೀರವನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆಂಬುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ.'

ಹೀಗೆ ಚಿಂತಿಸತಕ್ಕ, ಆಶ್ರಮದ ಬಹಿರ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಹಾದಿಯನ್ನು ದಾಟಿದ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ನೇತ್ರಗಳಿಂದ ಮೊದಲೇ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅನಂತರ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.

ಮುನಿಗಳ ಸಮೂಹಗಳು ವೇದವ್ಯಾಸರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅವರನ್ನು ತಿಳಿದು ವಿಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಂಥವರಾಗಿ, ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಹಾಗೂ ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಈ ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಸುಖಕರವಾದ ಸಂಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ಸಮೀಚೀನವಾದಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಭೂಮಿಯನ್ನುಹೊಂದಿದ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದರು.

ಭಜ ಹೈಮವತೇ ಸ್ಥಿತಂ ವರಂ ಗಿರಿಜೇಶೇನ ಖಲು ಪ್ರವಂದಿತಮ್ |

ಉರುಶಾಸ್ತ್ರಕುಲಂ ಪ್ರಕಾಶಯಂತಂ ಸುವಿಶೇಷೋರುಗುಣಾಬ್ಧಿಮೀಶ್ವರಮ್ ||

ಅಥ ತಸ್ಯ ಸುಕಾರ್ಯಸದ್ರತಂ ಹರಿಮಾಗತಮೇನಮುನ್ನತಮ್ |

ಸ್ಮರ ಹೇ ಮನ ಆನಮ ಸ್ವಕಂ ಗುರುಮೀಶಾದಿಕುಲಸ್ಯ ಸದ್ಗುರುಮ್ ||

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ ಸರ್ಗದ 'ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಭಾವನಾ' ಎಂಬ ಲಘು ಸಾರಾಂಶವು ಮುಗಿದುದು || 7 ||

ಅಥ ಸಪ್ತಮಃ ಸರ್ಗಃ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ

ಸ ಹಿ ಸುಂದರಕಾಂಡಸತ್ಯಥಾಂ ದಶಬುದ್ಧಿವರ್ಧತಿ ಸ್ಮ ಸಪ್ತಮೇ |

ಇಹ ಸಪ್ತಮ ಅಪ್ಯಲಂ ಸ್ತುತಾ ಗುರುರುರ್ವಾಕೃತಿರೇವ ಸುಂದರೀ || 1 ||

ಬದರೀನಾಮಕಮಾಶ್ರಮಂ ತತ್ ಹ್ಯಪಿ ಚಾರುಪ್ರಕರಂ ಸುವರ್ಣತಮ್ |

ಗುರುಮಧ್ವಮುನಿಶ್ಚ ವರ್ಣಿತೋ ಬತ ವೃತ್ತಂ ಭವತೀಹ ಸುಂದರೀ || 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಪೂರ್ವಸರ್ಗಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತವನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದ ಆಚಾರ್ಯರು. ನಂತರ ಉತ್ತರ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಸಪ್ತಮಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಅಥ ಹೈಮವತೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥ ಹೈಮವತೇ ತಟಾಂತರೇ ಬದರೀಷಂಡವಿಶೇಷಮಂಡಿತಮ್ |

ಪರಮಾಶ್ರಮಮಾಶ್ರಯಂ ಶ್ರಿಯಃ ಸಕಲಜ್ಞಃ ಸ ದದರ್ಶ ವಿಶ್ರುತಮ್ || 1 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಥ, ಹೈಮವತೇ, ತಟಾಂತರೇ, ಬದರೀಷಂಡವಿಶೇಷಮಂಡಿತಂ, ಪರಮಾಶ್ರಮಮ್, ಆಶ್ರಯಂ, ಶ್ರಿಯಃ, ಸಕಲಜ್ಞಃ, ಸಃ, ದದರ್ಶ, ವಿಶ್ರುತಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸಕಲಜ್ಞಃ = ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಹೈಮವತೇ = ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತ ಸಂಬಂಧವಾದ, ತಟಾಂತರೇ = ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಬದರೀಷಂಡವಿಶೇಷಮಂಡಿತಂ- ಬದರೀ= ಬೋರೈವೃಕ್ಷಗಳ, ಷಂಡ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ವಿಶೇಷ = ಅತಿಶಯ (ವಿಶೇಷ)ವಾಗಿ, ಮಂಡಿತಂ = ಅಲಂಕೃತವಾದ, ಶ್ರಿಯಃ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ, ಆಶ್ರಯಂ = ಆವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ವಿಶ್ರುತಂ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಪರಮ್ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಆಶ್ರಮಮ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ವಾಸಸ್ಥಾನಭೂತವಾದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು, ಅಥವಾ ಪರಮಾಶ್ರಮಂ - ಪರಮ = ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಆಶ್ರಮಮ್ = ಆಶ್ರಮವನ್ನು, ದದರ್ಶ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅನಂತರ ಎಂದು ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದ ದರ್ಶನಾನಂತರ (ಭ.ವ್ಯಾ), ಅದನ್ನು ದಾಟಿದ ಮೇಲೆ (ವಿ.ಟೀ) ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹಿಮವತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಮತ್ತೊಂದು ತಟ (ಭಾಗ)ದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡರು. ಆ ಆಶ್ರಮವು ಬದರೀ ಎಂಬ ಬೋರೈಯ ವೃಕ್ಷಗಳ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಸಮೂಹಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿತ್ತು. ಶ್ರೀ ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ತ್ತು. 'ಶ್ರಯತ ಇಂದಿರಾ' ಎಂದರೆ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರು ಆವಾಸವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಗೋಪೀಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಅವತಾರದಿಂದ ವ್ರಜದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ, ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾಭಿನ್ನವಾಸಿಷ್ಯಕೃಷ್ಣರಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ನಿಧಾನವು. ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು; ಕೇವಲ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡರು.

ಈಸರ್ಗದಲ್ಲಿವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ವೇದವ್ಯಾಸಸಂಬಂಧಿ ಆಶ್ರಮಗಳ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದಲೋ, ಸುಂದರೀವೃತ್ತವನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ (ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ)ದ್ದಾರೆ.

ವೃತ್ತ - 'ವಿಷಮೇ ಸಮಜಾ ಗುರುಃ ಸಮೇ ಸಭರಾಲೋಽಥ ಗುರುವಿಯೋಗಿನೀ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವೈತಾಲೀಯವೃತ್ತವು, ಇಲ್ಲವೇ 'ಆಯುಜೋರ್ಯದಿ ಸಾ ಲಗೌ ಲಗೌ ಸಮಯೋಃ ಸ್ಫಿ ರಲಗಾಶ್ಚ ಸುಂದರೀ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಸುಂದರೀವೃತ್ತವು || 1 ||

ಅವತಾರಿಕಾ-ಆಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿನಾನಾವಿಧವಾದವೃಕ್ಷಗಳೂ, ಋಗಾದಿವೇದಾಶಾಖಾಧ್ಯೇತೃಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಇದ್ದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಏಕೋಕ್ತಿಯಿಂದ - 'ಹಿಮವರ್ಷ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಹಿಮವರ್ಷರವಿಪ್ರಭಾಸಹಾಃ ಪೃಥುಸತ್ರಪ್ರಥಿತಾ ದ್ವಿಜಾಶ್ರಯಾಃ |

ಅಪಿ ವಿಷ್ಣುಪದಸ್ಪೃಶೋ ಲಸನ್ ಉಭಯೇ ಯತ್ರ ವಿಚಿತ್ರಶಾಖಿನಃ || 2 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಹಿಮವರ್ಷರವಿಪ್ರಭಾಸಹಾಃ, ಪೃಥುಸತ್ರಪ್ರಥಿತಾಃ, ದ್ವಿಜಾಶ್ರಯಾಃ, ಅಪಿ, ವಿಷ್ಣುಪದಸ್ಪೃಶಃ, ಲಸನ್, ಉಭಯೇ, ಯತ್ರ, ವಿಚಿತ್ರಶಾಖಿನಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಹಿಮವರ್ಷರವಿಪ್ರಭಾಸಹಾಃ - ಹಿಮ = ಹಿಮವೇನು, ವರ್ಷ = ವೃಷ್ಟಿಯೇನು, ರವಿಪ್ರಭಾ = ಸೂರ್ಯಕಾಂತಿಯೇನು ಇವುಗಳನ್ನು, ಸಹಾಃ = ಸಹನಮಾಡತಕ್ಕ (ಹಿಮಾದಿಗಳಿಂದ ನಿವಾರಣೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲದ), ಪೃಥುಸತ್ರಪ್ರಥಿತಾಃ- ಪೃಥು = ಮಹತ್ತರವಾದ, ಸತ್ರ = ವನಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಿತಾಃ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಪೃಥು = ಮಹತ್ತರವಾದ, ಸತ್ರ = ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಿತಾಃ = ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ದ್ವಿಜಾಶ್ರಯಾಃ - ದ್ವಿಜ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಗೆ, ಆಶ್ರಯಾಃ = ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ, ದ್ವಿಜ = ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ, ಆಶ್ರಯಃ = ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದ, ವಿಷ್ಣುಪದಸ್ಪೃಶಃ - ವಿಷ್ಣುಪದ = ಆಕಾಶವನ್ನು, ಸ್ಪೃಶಃ = ಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡತಕ್ಕ (ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ), ವಿಷ್ಣುಪದ = ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದಾರವಿಂದವನ್ನು, ಸ್ಪೃಶಃ = ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಉಭಯೋಃ = ಎರಡೂ ವಿಧವಾದ, ವಿಚಿತ್ರಶಾಖಿನಃ - ವಿಚಿತ್ರ = ಚಿತ್ರ ವಿಚಿತ್ರವಾದ, ಶಾಖಿನಃ = ವೃಕ್ಷಗಳು, ವಿಚಿತ್ರಶಾಖಿನಃ - ವಿಚಿತ್ರ = ನಾನಾ ವಿಧವಾದ, ಶಾಖಿನಃ = ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳು, ಯತ್ರ = ಯಾವ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ, ಅಲಸನ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೋ, ತಮ್ = ಅಂಧಾ, ಆಶ್ರಮಮ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಆಶ್ರಮವನ್ನು, ದದರ್ಶ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ದೃಷ್ಟವಾದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದವು. (1) ಟೊಂಗೆಗಳುಳ್ಳವಾದ್ದರಿಂದ ಶಾಖೆಗಳೆನಿಸುವ ವೃಕ್ಷಗಳು (2) ಋಕ್, ಯಜುಃ, ಸಾಮ ಇತ್ಯಾದಿ (ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ ಐತರೇಯ, ಕೌಷೀತಕ, ಬಾಷ್ಕಲ, ಶಾಕಲ್ಯ, ಪೈಂಗಿ, ಕಾರಕಾದಿಗಳು) ವೇದಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ ವಿಪ್ರರುಗಳು.

ವೃಕ್ಷಗಳು ಹಿಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಅವುಗಳಿಗೆ ಏನೂ (ಭತ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವು) ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹಿಮ, ಮಳೆ, ಸೂರ್ಯನ ಬಿಸಿಲುಗಳನ್ನು ಸಹನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಪ್ರರಾದರೂ ತಪೋನಿರತರಾಗಿ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಹಿಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸಹನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ವೃಕ್ಷಗಳು ಮಹತ್ತರವಾದ ಸತ್ರಗಳೆಂಬ ವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದರೂ

ಮಹತ್ತರವಾದ ಸತ್ರಗಳೆಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವರು. ವೃಕ್ಷಗಳು ದ್ವಿಜಗಳೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದುವು. ಆ ವಿಪ್ರರಾದರೂ ದ್ವಿಜಾಖ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದಾತರಾಗಿದ್ದರು. ವೃಕ್ಷಗಳು ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂಬ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದವು. (ಅತಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದವು). ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದರೂ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ ಪಾದವನ್ನು ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಮುಟ್ಟುವವರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂಥ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದಲೂ ಶೋಭಿತವಾದ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಕಂಡರೆಂದು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಅನ್ವಯ || 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶುಕ, ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಹಾಗೂ ಶುಕಾಚಾರ್ಯರು, ಪರಮಹಂಸಾಶ್ರಮಿಗಳೂ ಇದ್ದರೆಂದು ಏಕೋಕ್ತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ 'ಶ್ರವಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಶ್ರವಣಾಮೃತಗೀರ್ಗಣೈ ದ್ವಿಜೈಃ ಶುಕಮುಖೈಃ ಶುಭಪಕ್ಷಿಭಿರ್ಯುತಮ್ |

ಕಮಲೇಷ್ವತಮಸ್ಥಿರಾಂತರೈಃ ಅಪಿ ಹಂಸೈಃ ಪರಮೈರಮೇಚಕೈಃ || 3 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಶ್ರವಣಾಮೃತಗೀರ್ಗಣೈಃ, ದ್ವಿಜೈಃ, ಶುಕಮುಖೈಃ, ಶುಭಪಕ್ಷಿಭಿಃ, ಯುತಂ, ಕಮಲೇಷ್ವತಮಸ್ಥಿರಾಂತರೈಃ, ಅಪಿ, ಹಂಸೈಃ, ಪರಮೈಃ, ಅಮೇಚಕೈಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಶ್ರವಣಾಮೃತಗೀರ್ಗಣೈಃ - ಶ್ರವಣ = ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಅಮೃತ = ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ (ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಕರವಾದ), ಗೀರ್ = ಧ್ವನಿಗಳ, ಗಣೈಃ = ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ಶುಕಮುಖೈಃ- ಶುಕ = ಶುಕಾಖ್ಯ ಪಕ್ಷಿಯೇವೇ - ಮುಖೈಃ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಶುಭಪಕ್ಷಿಭಿಃ - ಶುಭ = ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ, ಪಕ್ಷಿಭಿಃ = ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ, ದ್ವಿಜೈಃ = ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದ, ಯುತಂ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಶ್ರವಣಾಮೃತಗೀರ್ಗಣೈಃ - ಶ್ರವಣ = ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಅಮೃತ = ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ, ಗೀರ್ = ಶಾಸ್ತ್ರವಚನಗಳ, ಗಣೈಃ = ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ, ಶುಕಮುಖೈಃ - ಶುಕ = ಶುಕಾಚಾರ್ಯರೇವೇ, ಮುಖೈಃ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಶುಭಪಕ್ಷಿಭಿಃ - ಶುಭ = ವಿಷ್ಣು ಸಂಬಂಧಿ ತ್ವೇನ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ, ಪಕ್ಷಿಭಿಃ = ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳ, ದ್ವಿಜೈಃ = ಮುನಿಗಳಿಂದ, ಯುತಂ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಕಮಲೇಷ್ವತಮಸ್ಥಿರಾಂತರೈಃ - ಕಮಲೇಷ್ವತಮ = ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯವಾದ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿರ = ನಿಶ್ಚಲವಾದ, ಅಂತರೈಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಅಮೇಚಕೈಃ = ಶುಭ್ರವಾದ, ಪರಮೈಃ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಹಂಸೈರಪಿ = ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ, ಯುತಂ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಕಮಲೇಷ್ವತಮಸ್ಥಿರಾಂತರೈಃ - ಕಮಲಾ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ, ಇಷ್ವತಮ = ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿರ = ನಿಶ್ಚಲವಾದ, ಅಂತರೈಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಅಮೇಚಕೈಃ = ತ್ರಿಕರಣಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, (ನಿರ್ಮಲರಾದ), ಪರಮೈಃ = ಉತ್ತಮರಾದ, ಹಂಸೈಃ = ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳಿಂದಲೂಕೂಡ, ಯುತಮ್ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಆಶ್ರಮಂ =

ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವನ್ನು , ದದರ್ಶ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶುಕವೆಂಬ ಗಿಳಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಿಜಗಳೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಗಳಿದ್ದವು; ಹಾಗೆಯೇ ಶುಕರೆಂಬ ವೇದವ್ಯಾಸಪುತ್ರರೇ ಮುಖ್ಯರಾಗುಳ್ಳ ದ್ವಿಜರೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಇದ್ದರು. ಪಕ್ಷಿಗಳು ಕರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಮೃತಪ್ರಾಯವಾದ ಧ್ವನಿ ಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳವಾಗಿರುತ್ತವೆ; ಮುನಿಗಳು ಕರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸುಖಕರವಾದ ಭಗವದ್ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು.

ಆ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಶೋಭನವಾದ ಪಕ್ಷವೆಂಬ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿದ್ದವು. ಮುನಿಗಳು ಶೋಭನವಾದ ಪಕ್ಷವೆಂಬ ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಸ್ವರೂಪ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಪರಮಹಂಸರೆಂಬ ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳೂ ಇದ್ದರು.

ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಮೇಚಕ ಎಂದರೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದವು; ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳಾದರೂ ಅಮೇಚಕ ಎಂದರೆ ನಿರ್ಮಲರಾದವರು = ವಚನ, ಮನಸ್ಸುಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು.

ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯವಾದ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲಮನಸ್ಸುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದವು = ಅವು ಕಮಲಗತ ಮಕರಂದದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿದ್ದವು; ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳಾದರೂ ಕಮಲೆಯೆಂಬ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದರು || 3 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವನ್ನು ವೈಕುಂಠ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಸುಮನೋನಿಕರೇಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

सुमनोऽनिकरैण पुरितं स्वमनोऽभिरुद्वदमर्गमम् ।

अपरस्परमत्सरप्रजं ननु वೈकುण्ठमिवाಚ್ಯुतालಯम्

|| 4 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಸುಮನೋನಿಕರೇಣ, ಪುರಿತಂ, ಸ್ವಮನೋಭೀಷ್ವದಮ್, ಅಲ್ಪದುರ್ಗಮಮ್, ಪರಸ್ಪರಮತ್ಸರಪ್ರಜಂ, ನನು, ವೈಕುಂಠಮ್, ಇವ, ಅಚ್ಯುತಾಲಯಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಸುಮನೋನಿಕರೇಣ - ಸುಮನ = ಪುಷ್ಪಗಳ, ನಿಕರೇಣ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ಪುರಿತಂ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಸ್ವಮನೋಭೀಷ್ವದಮ್ - ಸ್ವ = ಸ್ವತಂತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ , ಮನಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳಂಥವರುಗಳಿಗೆ, ಅಭೀಷ್ವದಮ್ = ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ, ಅಲ್ಪದುರ್ಗಮಮ್ - ಅಲ್ಪ = ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ರಹಿತರಾದಂಥವರುಗಳಿಂದ, ದುರ್ಗಮಮ್

= ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ, ಅಪರಸ್ವರಮತ್ತರಪ್ರಜಮ್ - ಪರಸ್ವರವಾಗಿ ಮಾತ್ಸರ್ಯರಹಿತವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳುಳ್ಳ, ಅಚ್ಯುತಾಲಯಮ್ - ಅಚ್ಯುತ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಆಲಯಂ = ಮಂದಿರವನ್ನು, ಸುಮನೋನಿಕರೇಣಪೂರಿತಂ - ಸುಮನ = ದೇವತೆಗಳ, ನಿಕರೇಣ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ಪೂರಿತಂ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಸ್ವಮನೋಽಭೀಷ್ಟದಂ - ಸ್ವ = ಸ್ವತಂತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಮನಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳಂಥವರುಗಳಿಗೆ, ಅಭೀಷ್ಟದಮ್ = ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದವಾದ, ಅಲ್ಪದುರ್ಗಮಂ- ಅಲ್ಪ = ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದಂಥವರುಗಳಿಂದ, ದುರ್ಗಮಮ್ = ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಅಪರಸ್ವರಮತ್ತರಪ್ರಜಮ್ - ಪರಸ್ವರವಾಗಿ ಮಾತ್ಸರ್ಯರಹಿತವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳುಳ್ಳ, ಅಚ್ಯುತಾಲಯಂ - ಅಚ್ಯುತ = ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನ, ಆಲಯಂ = ಮಂದಿರಭೂತವಾದ, ವೈಕುಂಠಮಿವ = ವೈಕುಂಠಲೋಕದಂತೆ, (ಸ್ಥಿತಮ್ = ವಿದ್ಯಮಾನವಾದಂಥಾದ್ದನ್ನು), ದರ್ಶನ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ವೈಕುಂಠದಂತಿತ್ತು. ಅಂಥಾ ಸಾಮ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ವೈಕುಂಠವು ನಾಶರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ಯುತನೆಂಬ ವೈಕುಂಠಾಖ್ಯನಾರಾಯಣನಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವಂತೆ, ಈ ಆಶ್ರಮವು ನಾರಾಯಣಾತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೈಕುಂಠವು ಸುಮನಸರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಸುಮನಸರೆಂಬ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವೂ ಶೋಭನಮನಸ್ಕರಾದ ಮುನಿಗಳಿಂದಲೂ, ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೈಕುಂಠದಂತೆಯೇ ವೇದವ್ಯಾಸಾಶ್ರಮವೂ ಸ್ವ ಎಂದರೆ 'ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾತ್ ಸ್ವ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ' 'ಪರಃ ಸ್ವೋ ಹರಿಃ' ಎಂಬಂತೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಮನಸರೆಂಬ ಇಲ್ಲವೇ ಪಾಠಾಂತರದಂತೆ, ಸು ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಶೋಭನವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಸುಮನಸರೆಂಬ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರ, ಇಲ್ಲವೇ 'ಸ್ವೇಷಾಂ ಮನಾಂಸಿ ಸ್ವಮನಾಂಸಿ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ನುಸಾರ ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ('ಸ್ವಮಾತ್ಮೀಯಜ್ಞಾತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಸ್ವಶಬ್ದವು ಆತ್ಮೀಯ, ಜ್ಞಾತಿ, ಧನಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ) ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನ, ಭಗವಂತನ ದರ್ಶನಾದಿ ಲಕ್ಷಣ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು; ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಬಲರಹಿತರಾದ ಅಲ್ಪರಿಂದ ಹೊಂದಲಶಕ್ಯವಾದದು; ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಶುಭದ್ವೇಷವೆಂಬ ಮತ್ತರದಿಂದ ರಹಿತರಾದ ಜನಗಳುಳ್ಳದ್ದು.

ಇದೇ ಸುಮದ್ಭವಿಜಯದ 11ನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ 24ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರ ವರ್ಣನ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ 'ಪರಸ್ವರಮುರುಪ್ರಣಯೈಃ' 'ಪರಸ್ವರವಾಗಿ ಉತ್ಪುಷ್ಪವಾದ ಸ್ನೇಹವುಳ್ಳವರು (ಮತ್ತರ ವರ್ಜಿತರು)

ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ

|| 4 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸತಕ್ಕ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪ
ಪೀತರಾದಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕಂಡು ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ ಮುನಿಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿ ಆಲೋಚನೆ
ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ತಮಿಮಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಮಿಮಂ ಪ್ರವಿಶಂತಮಾಶ್ರಮಂ ದ್ವೈಧಿಕತ್ರಿಂಶದುದಾರಲಕ್ಷಣಮ್ |

ಗುಣಸಾರವಿದಃ ಕುತೂಹಲಾತ್ ಅವಲೋಕೃಷ್ಯಯ ಇತ್ಯಚಿಂತಯನ್ || 5 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತಮ್, ಇಮಂ, ಪ್ರವಿಶಂತಮ್, ಆಶ್ರಮಂ, ದ್ವೈಧಿಕತ್ರಿಂಶದುದಾರಲಕ್ಷಣಂ
ಗುಣಸಾರವಿದಃ, ಕುತೂಹಲಾತ್, ಅವಲೋಕೃ, ಋಷಯಃ ಇತಿ, ಅಚಿಂತಯನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗುಣಸಾರವಿದಃ - ಗುಣ = ಶುಭಧರ್ಮಗಳ, ಸಾರ = ಸಾರವನ್ನು, ವಿದಃ = ತಿಳಿದಿರತಕ್ಕ,
ಋಷಯಃ = ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥ ಋಷಿಗಳು, ಇಮಮ್ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ
ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ಆಶ್ರಮಮ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಆಶ್ರಮವನ್ನು, ಪ್ರವಿಶಂತಂ =
ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕಂಥ, ದ್ವೈಧಿಕತ್ರಿಂಶದುದಾರಲಕ್ಷಣಂ - ದ್ವೈಧಿಕತ್ರಿಂಶತ್ = ಮೂವತ್ತೆರಡು,
ಉದಾರ = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಲಕ್ಷಣಂ = ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ, ತಮ್ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಅವಲೋಕೃ
= ನೋಡಿ, ಕುತೂಹಲಾತ್ = ಪರಮ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ, ಇತಿ = ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಪ್ರಕಾರದಿಂದ,
ಅಚಿಂತಯನ್ = ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ತೊಂಭತ್ತಾರು ಅಂಗುಲ ಎತ್ತರವಿರುವುದೇ ಮೊದಲಾದುವು ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣಗಳು;
ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪೇತತಯಾ ತಿಳಿಯಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತೆಂದರೆ, ಅವರು ಗುಣಗಳ ಸಾರವೆಂಬ
ವಿವೇಕವನ್ನು - ಒಳ್ಳೆಯದೇ, ದುಷ್ಟವೇ - ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದರು - ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರಾಭಿಜ್ಞರಾಗಿ
ದ್ದರು. ಎಂದು

'ಷಣ್ಣವತ್ಯಂಗುಲೋ ಯಸ್ತು ನ್ಯಗ್ರೋದಪರಿಮಂಡಲಃ |

'ಅಸಂಸಯಃ ಸಂಶಯಚ್ಛಿತ್ ಗುರುರುಕ್ರೋ ಮನೀಷಿಭಃ ||'

ಎಂದು ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಇದರಂತೆ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ :

ಭುಜನೇತ್ರ ಹನುಜಾನು ನಾಸಾಸ್ಥಾನೇಷು ದೈರ್ಘ್ಯಾಣಿ |

1. ಭುಜ, ಕಣ್ಣು, ಹೆಗಲು, ಮಂಡಿ, ನಾಸಿಕ (5) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರೋಣ;

ತಕ್ಷೇಶಾಂಗುಲಿದಂತಾಂಗುಲಿಪರ್ವಸು ಪಂಚಸು ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯಣಿ |

2. ಸ್ಪರ್ಶೇಂದ್ರಿಯ, ತಲೆಗೂದಲು, ಬೆರಳು, ಹಲ್ಲು, ಬೆರಳಿನ ಗಿಣ್ಣು (5) ಇವುಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರೋಣ,

ಪಾಣಿಪಾದತಲದ್ವಯನೇತ್ರಾಂತೇ ಅಧರೋಷ್ಠೇ ತಾಲು ,ರಸನ, ನಖೇಷು ಲೌಹಿತ್ಯಮ್ |

3. ಕೈಯಿನ ತಲ, ಅಂಗಾಲು, ಕಣ್ಣಿನಕುಡಿ, ಕಿರುನಾಲಿಗೆ, ನಾಲಿಗೆ, ಕೆಳದುಟಿ, ಉಗುರುಗಳು (7) ಕೆಂಪಾಗಿರೋಣ

ಕಕ್ಷಕುಕ್ಷಿವಕ್ಷೋಘ್ರಾಣಸ್ಯಂಧಲಲಾಟೇಷು ಔನ್ನತ್ಯಮ್ |

4. ಕೊಂಕಳು, ಉದರ, ವಕ್ಷಸ್ಥಳ, ಘ್ರಾಣ, ಹೆಗಲು, ಹಣೆ (6) ಇವುಗಳು ಉನ್ನತವಾಗಿರೋಣ,

ಲಲಾಟಕಟಿವಕ್ಷಸ್ತು ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ವೈಶಾಲ್ಯಾನಿ |

5. ಹಣೆ, ಟೊಂಕ ಪ್ರದೇಶ ವಕ್ಷಸ್ಥಳ - ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲತ್ವವಿರೋಣ, (3),

ಜಂಘಾಯಾಂ ಗೀವಾಯಾಂ ಮೇಹನೇ ಚ ತ್ರೀಣಿ ಹ್ರಸ್ವಾನಿ |

6. ಮೊಣಕಾಲು, ಕುತ್ತಿಗೆ, ಗುಹ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರಬೇಕು (3),

ಸ್ವರ, ಸತ್ವ, ನಾಭಿಷು ತ್ರಿಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಗಂಭೀರತ್ವಾನಿ ||

7. ಸ್ವರ, ಬಲ, ಹೊಕ್ಕಳುಗಳು ಆಳವಾಗಿರಬೇಕು.

ಐದರಲ್ಲಿ ದೈರ್ಘ್ಯ-5, ಐದರಲ್ಲಿ ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯ-5, ಏಳರಲ್ಲಿ ರಕ್ತಿಮಾ-7, ಆರರಲ್ಲಿ ಔನ್ನತ್ಯ-6, ಮೂರರಲ್ಲಿ ವೈಶಾಲ್ಯ-3, ಮೂರರಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ -3, ಮೂರರಲ್ಲಿ ಗಾಂಭೀರ್ಯ -3, ಒಟ್ಟು 5+5+7+6+3+3+3=32 ಲಕ್ಷಣಗಳು.

ಇಂತಹ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪೇತರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಆ ಋಷಿಗಳು ಕಂಡರು ಎಂದು ಭಾವ || 5 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆಲೋಚನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳಲುಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಕನಕ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕನಕಾತುಲತಾಲಸನ್ನಿಭಃ ಕಮಲಾಕ್ಷೋ ವಿಮಲೇಂದುಸನ್ಮುಖಃ |

ಗಜರಾಜಗತಿರ್ಮಹಾಭುಜಃ ಪ್ರತಿಯಾನ್ ಕೋಽಯಮಪೂರ್ವಪೂರುಷಃ

|| 6 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕನಕಾತುಲತಾಲಸನ್ನಿಭಃ, ಕಮಲಾಕ್ಷಃ, ವಿಮಲೇಂದುಸನ್ಮುಖಃ, ಗಜರಾಜಗತಿಃ, ಮಹಾಭುಜಃ, ಪ್ರತಿಯಾನ್, ಕಃ, ಅಯಮ್, ಅಪೂರ್ವಪೂರುಷಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಕನಲಾತುಲತಾಲಸನ್ನಿಭಃ - ಕನಕ = ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, ಅತುಲ = ಅಸದೃಶವಾದ, ತಾಲಸನ್ನಿಭಃ - ತಾಲ = ತಾಲವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಸನ್ನಿಭಃ = ಸಮಾನವಾದ, ಕಮಲಾಕ್ಷಃ - ಕಮಲ = ಕಮಲದಂತೆ, ಅಕ್ಷಃ = ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ, ವಿಮಲೇಂದುಸನ್ಮುಖಃ - ವಿಮಲ = ನಿಷ್ಕಳಂಕವಾದ, ಇಂದು = ಷೋಡಶಕಲಾಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಂತೆ, ಸತ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಮುಖಃ = ಮುಖವುಳ್ಳ, ಗಜರಾಜಗತಿಃ - ಗಜ = ಗಜಗಳಿಗೆ, ರಾಜ = ರಾಜನಾದ ಸಲಗನ, ಗತಿಃ = ಗಮನದಂತೆ ಗಮನವುಳ್ಳ, ಮಹಾಭುಜಃ - ಮಹಾ = ಆಚಾನುಪರ್ಯಂತ ದೀರ್ಘವಾದ, ಭುಜಃ = ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ, ಪ್ರತಿಯಾನ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರುತ್ತಿರುವ, ಅಪೂರ್ವಪೂರುಷಃ = ನಮ್ಮಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ನೋಡದೇ ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷನಾದ, ಅಯಂ = ಇವನು, ಕಃ = ಯಾರು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಪುರುಷನು ಯಾರು? ಹಿಂದೆಂದೂ ನಮ್ಮಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ.

ಹಿಂದೆ ಅನೇಕ ಇಂತಹ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರುಗಳು ಆಗಿ ಹೋಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅಪೂರ್ವಪೂರುಷನೆಂಬುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವವರಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು 'ಅಸ್ಮಾಭಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ - ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಅದೃಷ್ಟನೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ; ನಮ್ಮಗಳಿಂದ ಅದೃಷ್ಟನೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಪುರುಷನು ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದ ಸಮಾನರಹಿತವಾದ ತಾಳೆಯಮರದಂತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರೆ ದುಂಡಾದ, ಪುಷ್ಟವಾದ, ಸ್ಥೂಲವಾದ, ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಭುಜಾದ್ಯವಯವಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಕಮಲದಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಚಂದ್ರನಿಗಾದರೂ ಕಲಂಕವುಂಟು; ಈತನು ಕಲಂಕರಹಿತವಾದ ಷೋಡಶಕಲಾಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರೆ ಈತನ ಮುಖವು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಮೀರಿಸುವಂತಿದೆ = ಅತ್ಯಂತ ರಮ್ಯವಾಗಿದೆ; ಗಜಶ್ರೇಷ್ಠದಂತೆ (ಗಂಭೀರವಾದ) ನಡಿಗೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಆಚಾನುಬಾಹುವು || 6 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಈ ಪುರುಷನು ಅನುಪಮನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅತಿಶಾಂತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅತಿಶಾಂತವಪುರ್ನಿಶಾಕರಃ ಸ್ವಯಮೇಕಾಂತಖರೋ ದಿವಾಕರಃ |
ಇತಿ ನಾಸ್ಯ ಗುಣಾರ್ಣವಾಕೃತೇಃ ಉಪಮಾನಂ ಭುವನೇಷು ಲಭ್ಯತೇ || 7 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅತಿಶಾಂತವಪುಃ, ನಿಶಾಕರಃ, ಸ್ವಯಮ್, ಏಕಾಂತಖರಃ, ದಿವಾಕರಃ, ಇತಿ, ನ, ಅಸ್ಯ, ಗುಣಾರ್ಣವಾಕೃತೇಃ, ಉಪಮಾನಂ, ಭುವನೇಷು, ಲಭ್ಯತೇ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಿಶಾಕರಃ = ಚಂದ್ರನು, ಅತಿಶಾಂತವಪುಃ - ಅತಿ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಶಾಂತ = ಸೌಮ್ಯವಾದ, ವಪುಃ = ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ದಿವಾಕರಃ = ಸೂರ್ಯನು, ಸ್ವಯಂ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಏಕಾಂತ = ನಿಯಮೇನ, ಖರಃ = ತೀಕ್ಷ್ಣನಾದವನು, ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಗುಣಾರ್ಣವಾಕೃತೇಃ - ಗುಣಾರ್ಣವ = ಗುಣಸಮುದ್ರವೇವೇ, ಆಕೃತೇಃ = ಆಕೃತಿಯಾಗಿವುಳ್ಳ (ಆಕಾರವಾಗಿವುಳ್ಳ) ಅಸ್ಯ = ಈ ಬರತಕ್ಕಂಥ ಪುರುಷನಿಗೆ, ಭುವನೇಷು = ಹದಿನಾಲ್ಕೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಉಪಮಾನಂ = ನಿದರ್ಶನವು, ನ ಲಭ್ಯತೇ = ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ಬರತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ನಿದರ್ಶನವು ಮೂರುಲೋಕದಲ್ಲೂ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ - ನಾವು ನೋಡತಕ್ಕವರಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣಗಳ ಸಮುದ್ರವೇ ಈತನ ಆಕಾರವಾಗಿದೆ - ನಿಖಿಲಗುಣಗಣಭರಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಂದ್ರನ ನಿದರ್ಶನ ಕೊಡೋಣವೆಂದರೆ ರಾತ್ರಿಕರನಾದ ಆ ಚಂದ್ರನು ಅತ್ಯಂತ ಶಾಂತ ಸ್ವರೂಪನು. (ಈ ಪುರುಷನು ಚಂದ್ರನಷ್ಟು ಶೀತಲನಲ್ಲ) ಸೂರ್ಯನ ನಿದರ್ಶನಕೊಡೋಣವೆಂದರೆ ಹಗಲನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಆತನು ನಿಯಮೇನ ತೀಕ್ಷ್ಣನು. (ಈ ಪುರುಷನು ಸೂರ್ಯನಷ್ಟು ತೀಕ್ಷ್ಣನಲ್ಲ.) ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಒಂದೊಂದೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರು. ಈ ಪುರುಷನಾದರೂ ಸಕಲಗುಣ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ || 7 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - 'ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಈ ಪುರುಷನು ನಮಗೆ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಮೇಲಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಶರೀರಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಕುತೂಹಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಪರಮಾಶ್ರಮಿಣಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ.

ಪರಮಾಶ್ರಮಿಣಾಂ ಗತಶ್ರಮೋ ನನು ಚಿಹ್ನಾನಿ ಬಿಭರ್ತಿ ಧೀರಧೀಃ |

ಅಪಿ ಮಾನುಷಭಾವವಿಗ್ರಹೋ ವಿಪುಲಂ ವಿಸ್ಮಯಮಾತನೋತಿ ನಃ || 8 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪರಮಾಶ್ರಮಿಣಾಂ, ಗತಶ್ರಮಃ, ನನು, ಚಿಹ್ನಾನಿ, ಬಿಭರ್ತಿ, ಧೀರಧೀಃ, ಅಪಿ, ಮಾನುಷಭಾವವಿಗ್ರಹಃ, ವಿಪುಲಂ, ವಿಸ್ಮಯಮ್, ಆತನೋತಿ, ನಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗತಶ್ರಮಃ - ಗತ = ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ, ಶ್ರಮಃ = ಮಾರ್ಗಾಯಾಸವುಳ್ಳ, ಧೀರಧೀಃ - ಧೀರ = ನಿರ್ಭಯವಾದ, ಧೀಃ = ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಅಯಂ = ಈ ಪುರುಷನು, ಪರಮಾಶ್ರಮಿಣಾಂ

- ಪರಮ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಆಶ್ರಮಿಣಾಂ = ಸನ್ನ್ಯಾಸಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಯತಿಗಳ, ಚಿಹ್ನಾನಿ = ದಂಡ,ಕಮಂಡಲು, ಕಾಷಾಯವಸ್ತ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ ನನು = ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರಷ್ಟೆ, ಮಾನುಷಭಾವವಿಗ್ರಹೋಽಪಿ - ಮಾನುಷ = ಮನುಷ್ಯರ, ಭಾವ = ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ವಿಗ್ರಹೋಽಪಿ = ಶರೀರವುಳ್ಳವರಾದಾಗ್ಯೂ ನಃ = ಮುನಿಗಳಾದಂಥ ನಮ್ಮಗಳಿಗೆ, ವಿಪುಲಂ = ಅಗಾಧವಾದ, ವಿಸ್ಮಯಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು, ಆತನೋತಿ = ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಪುರುಷನು ಮಾರ್ಗಗಮನಜನ್ಯಶ್ರಮರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ವಿದೇಶದಲ್ಲಿ ನಾನು ಒಬ್ಬಂಟಿಗನಾಗಿ ಹೇಗೆ ಹೋದೇನು?' ಎಂದು ಭಯರಹಿತವಾದ ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳ ದಂಡ, ಕಮಂಡಲು, ಕಾಷಾಯ, ವಸ್ತ್ರಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯ ಸ್ವಭಾವದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಹಾಗಾದರೂ, ಮುನಿಗಳಾದ ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಧನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ || 8 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಉತ್ತಮ ಲಕ್ಷಣ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮನೋ, ವಾಯುವೋ ಆಗಿರಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಚತುರಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಚತುರಶ್ಚತುರಾನನಃ ಸ್ವಯಂ ಪವನೋ ವಾ ಪ್ರತಿರೂಪ ಆವ್ರಜನ್ |

ಶ್ರುತಿನಾಥದಿದೃಕ್ಷಯಾಽನ್ಯಥಾ ನ ಖಿಲು ಸ್ಯಾತ್ ನಿಖಿಲಾಗ್ರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮವಾನ್ || 9 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಚತುರಃ, ಚತುರಾನನಃ, ಸ್ವಯಂ, ಪವನಃ, ವಾ, ಪ್ರತಿರೂಪಃ ಆವ್ರಜನ್, ಶ್ರುತಿನಾಥದಿದೃಕ್ಷಯಾ, ಅನ್ಯಥಾ, ನ, ಖಿಲು, ಸ್ಯಾತ್, ನಿಖಿಲಾಗ್ರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮವಾನ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಶ್ರುತಿನಾಥದಿದೃಕ್ಷಯಾ - ಶ್ರುತಿ = ವೇದಗಳಿಗೆ, ನಾಥ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ದಿದೃಕ್ಷಯಾ = ನೋಡಬೇಕು ಎಂಬ ಇಚ್ಛಾದಿಂದ, ಪ್ರತಿರೂಪಃ - ಪ್ರತಿ = ಸನ್ನ್ಯಾಸಿಗಳ, ರೂಪಃ ಸನ್ = ವೇಷವುಳ್ಳಂಥವರಾಗಿ, ಆವ್ರಜನ್ = ಬರುತ್ತಿರುವ, ಆಯಂ = ಈ ಪುರುಷನು, ಚತುರಃ = ಸರ್ವಪ್ರವೀಣನಾದ, ಚತುರಾನನಃ- ಚತುರ್ = ನಾಲ್ಕಾದ, ಆನನಃ = ಮುಖವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೋ ಏನು ?, ಸ್ವಯಂ = ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ, ಪವನೋ ವಾ = ವಾಯುದೇವರೋ ಏನು ?, ಅನ್ಯಥಾ = ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ, ಅಯಂ = ಈ, ನಿಖಿಲಾಗ್ರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮವಾನ್ - ನಿಖಿಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಅಗ್ರ್ಯ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮವಾನ್ = ಮೂವತ್ತೆರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳಂಥಾವನು, ನ ಸ್ಯಾತ್ ಖಿಲು = ಬೇರೆ ಇನ್ನಾರೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಪುರುಷನು, ವೇದಪತಿಯಾದ ವ್ಯಾಸರ ದರ್ಶನೇಚ್ಛಿಯಿಂದ ಯತಿರೂಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಸರ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನೂ, (ಭಿ. ವ್ಯಾ) ಸರ್ವಲಕ್ಷಣ ಚತುರನೂ (ವಿ. ಟೀ.) ಆದ ನಾಲ್ಕೊಗನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿರಬೇಕು; ಇಲ್ಲವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಾಯುದೇವರು ಇರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನಮಗೆ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾಗಿ ಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈತನು ಸಮಸ್ತ ಎಂದರೆ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಉತ್ತಮ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳ ಹೊರತು ಬೇರೆಯವನಿಗೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ, ಈತನು ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತ್ತಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಉಪೇತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈತನು ಬ್ರಹ್ಮವಾಯ್ವನ್ಯತರನಾಗಿ ರಬೇಕು || 9 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಮುನಿಗಳಿಂದ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಆಚಾರ್ಯರು, ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತರಾದ ಬದರೀವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕಂಡದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಅವಲೋಕಿತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅವಲೋಕಿತಲಕ್ಷಣಃ ಸ ತೈಃ ಇತಿ ಸಂಚಿಂತ್ಯ ಕುತೂಹಲಾಕುಲೈಃ |

ಅವಿಲಂಬಗತಿನ್ಯಶಾಮಯತ್ ತರುಮಾರಾತ್ ಸುರಪಾದಪೋತ್ತಮಮ್ || 10 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅವಲೋಕಿತಲಕ್ಷಣಃ, ಸಃ, ತೈಃ, ಇತಿ, ಸಂಚಿಂತ್ಯ, ಕುತೂಹಲಾಕುಲೈಃ, ಅವಿಲಂಬಗತಿಃ, ನ್ಯಶಾಮಯತ್, ತರುಮ್, ಆರಾತ್, ಸುರಪಾದಪೋತ್ತಮಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಕುತೂಹಲಾಕುಲೈಃ - ಕುತೂಹಲ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ, ಆಕುಲೈಃ = ತನ್ನನಸ್ಕರಾದ, ತೈಃ = ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕಂಥ ಮುನಿಗಳಿಂದ, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸಂಚಿಂತ್ಯ = ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ, ಅವಲೋಕಿತ ಲಕ್ಷಣಃ - ಅವಲೋಕಿತ = ಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಯು ಇವರಿಬ್ಬರುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕತ್ವೇನ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಲಕ್ಷಣಃ = ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ, ಅವಿಲಂಬಗತಿಃ - ಅವಿಲಂಬ = ಶೀಘ್ರವಾದ, ಗತಿಃ = ಗಮನವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಆರಾತ್ = ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಸುರಪಾದಪೋತ್ತಮಂ - ಸುರ = ದೇವತೆಗಳ, ಪಾದಪ = ವೃಕ್ಷವಾದ ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷದಂತೆ, ಉತ್ತಮಂ = ಉತ್ತಮವಾದ, ತರುಮ್ = ಬದರೀವೃಕ್ಷವನ್ನು, ನ್ಯಶಾಮಯತ್ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬರೆಂದು ತಿಳಿಸತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ದೂರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೇವತಾವೃಕ್ಷವಾದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವೋ (ವಿ.ಟೀ)

ಇಲ್ಲವೇ ಪಾರಿಜಾತವೋ(ಭ.ವ್ಯಾ) ಎಂಬಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಬದರೀವೃಕ್ಷವನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಭಕ್ಯತೀತಯ ಶೀಘ್ರಗಮನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮುನಿಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ತಲ್ಲೀನರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿದ್ದರು

॥ 10 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಎಂಥಾ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ನೋಡಿದರು ಎಂದು ಆ ವೃಕ್ಷದ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಮಸ್ಯಣ' ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ. ಮೊದಲಿಗೆ ಆ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಶೇಷಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಸ್ಯಣತ್ವಚಮುನ್ನತಂ ತತಂ ಬಹುಶಾಖಾಫಣಸೂನರತ್ನಕಮ್ |

ಭಗವಂತಮನಂತಮಂತಿಕೇ ಸ್ಥಿತಮೀಶಸ್ಯ ನಿಷೇವಣಾಯ ವಾ || 11 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಮಸ್ಯಣತ್ವಚಮ್, ಉನ್ನತಂ, ತತಂ, ಬಹುಶಾಖಾಫಣಸೂನರತ್ನಕಮ್, ಭಗವಂತಮ್, ಅನಂತಮ್, ಅಂತಿಕೇ, ಸ್ಥಿತಮ್, ಈಶಸ್ಯ, ನಿಷೇವಣಾಯ, ವಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಮಸ್ಯಣತ್ವಚಂ - ಮಸ್ಯಣ = ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಥಿಗ್ಧವಾದ, ತ್ವಚಮ್ = ಚರ್ಮವುಳ್ಳ, ಉನ್ನತಂ = ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ತತಂ = ಛತ್ರಾಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ, ಬಹುಶಾಖಾಫಣಸೂನರತ್ನಕಂ- ಬಹು = ಬಹಳವಾದ, ಶಾಖಾ=ಶಾಖಾಗಳೆಂಬ, ಫಣ = ಫಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸೂನ = ಪುಷ್ಪಗಳೆಂಬ, ರತ್ನಕಂ = ರತ್ನಗಳುಳ್ಳ, ಬಹು = ಬಹಳವಾದ, ಶಾಖಾ = ವೃಕ್ಷಶಾಖಾಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ, ವೇದ ಶಾಖಾತ್ಮಕವಾದ, ಫಣ = ಫಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸೂನರತ್ನಕಂ = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದಂಥ ರತ್ನಗಳುಳ್ಳ, ತರುಮ್ = ವೃಕ್ಷವನ್ನು, ಈಶಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ನಿಷೇವಣಾಯ = ಸೇವಾ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸ್ಥಿತಂ = ಇರತಕ್ಕ, ಭಗವಂತಮ್ = ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಅನಂತಂ ವಾ = ಶೇಷದೇವರನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ, ದದರ್ಶ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ವೃಕ್ಷವು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ಅವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶೇಷದೇವರಂತಿತ್ತು. ಶೇಷದೇವರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ಛತ್ರಾಕಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಹೆಡೆಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ತಸ್ಯವೆಯ ಮೇಲೆ ಹರಡುವಂತೆ, ವೃಕ್ಷವು ಅನೇಕ ಟೊಂಗೆಗಳೆಂಬ ಫಣಗಳನ್ನು ಪಸರಿಸಿತ್ತು. ಶೇಷದೇವರ ಫಣಗಳಲ್ಲಾರೂ ರತ್ನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ವೃಕ್ಷದ ಟೊಂಗೆಗಳೆಂಬ ಹೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನಗಳಾವುವೆಂದರೆ, (ಸೂನ ಎಂದರೆ ' ಸೂನಂ ಪ್ರಸವಪುಷ್ಪಯೋಃ' ಎಂದು ವಿಶ್ವಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಸವ, ಪುಷ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಫಲ, ಪುಷ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ, ಹಾಗೂ

ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ, 'ಸ್ಯಾದುತ್ಪಲೇ ಫಲೇ ಪುಷ್ಪೇ ಪ್ರಸವೋ ಗರ್ಭಮೋಚನೇ' ಎಂದು ಪ್ರಸವಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಪುಷ್ಪದಲ್ಲೂ) ಫಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರೋಧದಿಂದ, 'ಪ್ರಸೂನಂ ಪುಷ್ಪಫಲಯೋಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಮರ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ಸೂನಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪ್ರಸೂನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಫಲದಲ್ಲಿ(ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಯೋಗವಿರೋಧದಿಂದ) ಫಲಗಳೆಂಬುವು. ಇಲ್ಲವೇ ಪುಷ್ಪಗಳೆಂಬುವು. ಅವು ಕೆಂಪು, ಕಪ್ಪು, ಬಿಳಿ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದುವು.

ಶೇಷದೇವರ ಪರವಾಗಿ, ವಿಶ್ವಪತೀರ್ಥರ ವಿವೃತ್ಯನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ: ಅನೇಕ ವೇದಶಾಖಾತ್ಮಕವಾದ ಇಲ್ಲವೇ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಶಾಖಾಸದೃಶವಾದ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛನ್ನರತ್ನಗಳೆಂಬವರು ಶೇಷದೇವರು.

ಶೇಷದೇವರು ಕೋಮಲವಾದ ತ್ವಕ್ ಎಂಬ ಸ್ವರ್ಣೇಂದ್ರಿಯವುಳ್ಳವರು - ಸರ್ಪಶರೀರವು ಮೃದುವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೇ. ವೃಕ್ಷವಾದರೂ ಲಲಿತವಾದ ತೋಗಟೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಶೇಷದೇವರು ಉನ್ನತರು - ಉತ್ತಮರು; ವೃಕ್ಷವೂ ಉನ್ನತ ಎಂದರೆ ಎತ್ತರವಾದದ್ದು. ಶೇಷದೇವರು ತತ ಎಂದು ಹೆಡೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತವರು; ವೃಕ್ಷವಾದರೂ ಭ್ರಾತೃಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಿತ್ತು

|| 11 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಗರುಡ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಅತಿಚಿತ್ರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅತಿಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಿಣಂ ಬಹುವರ್ಣಂ ಹರಿಗೋನಿವಾರಕಮ್ |

ಮುನಿನಂದನಮಿಂದಿರಾಪತೇಃ ಅಧಿಕೇಷ್ಟಂ ಪತತಾಮಿವಾಧಿಪಮ್ || 12 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ಅತಿಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಿಣಂ, ಬಹುವರ್ಣಂ, ಹರಿಗೋನಿವಾರಕಂ, ಮುನಿನಂದನಮ್, ಇಂದಿರಾಪತೇಃ, ಅಧಿಕೇಷ್ಟಂ, ಪತತಾಮ್, ಇವ, ಅಧಿಪಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಅತಿಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಿಣಮ್** - **ಅತಿಚಿತ್ರ** = ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರಗಳಾದ, **ವಿಚಿತ್ರ** = ಅಣುತ್ತ ಸ್ಥೂಲತ್ವಾದಿ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ, **ಪತ್ರಿಣಂ** = ಪರ್ಣಗಳುಳ್ಳ, **ಬಹುವರ್ಣಂ** - **ಬಹು** = ಬಹಳವಾದ, **ವರ್ಣಂ** = ಶುಕ್ಲಾದಿರೂಪಗಳುಳ್ಳ, **ಹರಿಗೋನಿವಾರಕಂ**- **ಹರಿ** = ಸೂರ್ಯನ, **ಗೋ** = ರಶ್ಮಿಗಳ, **ನಿವಾರಕಂ**= ನಿವಾರಕವಾದ, **ಮುನಿನಂದನಂ**- **ಮುನಿ** = ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕಂಥ ಮುನಿಗಳಿಗೆ, **ನಂದನಮ್** = ಸಂತೋಷಕರವಾದ, **ಇಂದಿರಾಪತೇಃ** - **ಇಂದಿರಾ** = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ, **ಪತೇಃ** = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ, **ಅಧಿಕೇಷ್ಟಮ್** - ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ,

ಅತಿಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರಪತ್ರಿಣಮ್ - ಅತಿಚಿತ್ರ = ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ, ವಿಚಿತ್ರ =
 ವಿವಿಧವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ, **ಪತ್ರಿಣಂ = ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ, ಬಹುವರ್ಣಂ - ಬಹು = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ವರ್ಣಂ**
 = ಶುಕ್ಲಾದಿವರ್ಣವುಳ್ಳ, **ಹರಿಗೋನಿವಾರಕಂ - ಹರಿ = ಇಂದ್ರನ, ಗೋ = ವಜ್ರಕ್ಕೆ, ನಿವಾರಕಂ=**
 ನಿವಾರಕನಾದ, **ಮುನಿನಂದನಂ - ಮುನಿ = ಕಶ್ಯಪಋಷಿಗಳ, ನಂದನಮ್ = ಮಗನಾದ,**
ಇಂದಿರಾಪತೇಃ - ಇಂದಿರಾ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ, ಪತೇಃ = ಪತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣದೇವರಿಗೆ,
ಅಧಿಕೇಷ್ವಮ್ = ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ, ಪತತಾಮ್ - ಪತ್ನಿಗಳಿಗೆ, ಅಧಿಪಮಿವ =
 ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ಗರುಡದೇವರಂತೆ, **ಸ್ಥಿತಂ = ಇರತಕ್ಕ, ತರುಂ = ವೃಕ್ಷವನ್ನು , ನೃಶಾಮಯತ್ =**
 ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ವೃಕ್ಷವು ಹಾರತಕ್ಕವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪತಚ್ಚಬ್ಧವಾಚ್ಯವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಗರುಡನಂತಿತ್ತು .

ಗರುಡನು ವೇದಾತ್ಮಕವಾದ್ದರಿಂದ (ವಿ.ಟೀ) ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ನಾನಾವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳವನು; ವೃಕ್ಷವು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರ ವಾದ ಸಣ್ಣ, ದೊಡ್ಡ ಮೊದಲಾಗಿ ವಿವಿಧ ಪತ್ರಗಳೆಂಬ ಎಲೆಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು .

‘ಆಜಾನುತಃ ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣ ಆನಾಭೇರ್ಹಾರಗೌರಭಾಃ |

ಮಾಣಿಕ್ಯಶೋಣ ಆಕಂಠಾದಾಕೇಶಾದ್ಧರಿತಪ್ರಭಃ | ನೀಲಕೇಶೋ ಲಸನ್ಮಾನ್ವಯಃ’

ಎಂಬಂತೆ ಗರುಡನು ‘ಪಾದದಿಂದ ಜಾನುವೆಂಬ ಮಂಡಿಯ ಪರ್ಯಂತ ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣ, ಜಾನುವಿನಿಂದ ನಾಭಿಯೆಂಬ ಹೊಕ್ಕಳಿನವರೆಗೆ ಮುತ್ತಿನಹಾರದಂತೆ ಶುಭ್ರಪ್ರಭೆ, ನಾಭಿಯಿಂದ ಕಂಠ ಪರ್ಯಂತ ಹವಳದಂತೆ ಕೆಂಪುವರ್ಣ, ಕಂಠದಿಂದ ಕೇಶವೆಂಬ ತಲೆಗೂದಲಿನವರೆವಿಗೆ ಹಸಿರು ಕಾಂತಿ, ನೀಲವರ್ಣದ ಕೇಶದಿಂದಾಗಿ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕ ನೀಲವರ್ಣ (‘ಮಾಲ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹರಿನಿರ್ಮಾಲ್ಯಭೂತವಾದ, ನೀಲವರ್ಣಕೇಶದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕ ಹಾರ). ಹೀಗೆ ಐದು ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳವನು. ವೃಕ್ಷವೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶುಕ್ಲಾದಿವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು.

ಗರುಡನು ಅಮೃತವನ್ನು ತರಲು ಹೋದಾಗ ಹರಿ ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಗೋ ಎಂಬ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಡಿದ್ದನು; ಹೀಗೆ ಹರಿಗೋನಿವಾರಕನಾಗಿದ್ದನು. ವೃಕ್ಷವಾದರೂ ಹರಿ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಗೋ ಎಂಬ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿತ್ತು - ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಬೀಳಬಾರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಬಿಡವಾದ

ಭಾಯಿಯಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು . ವೃಕ್ಷದ ವರ್ಣಗಳು ಅತ್ಯಂತ ದಟ್ಟವಾಗಿದ್ದವೆಂದರ್ಥ .

ಗರುಡನು ಕಶ್ಯಪಮುನಿಗಳ ಮಗನು. (ಕಶ್ಯಪ ಪತ್ನಿಯಾದ ವಿನತಾದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವೈನತೇಯಾಖ್ಯನು) ಆದ್ದರಿಂದ ಮುನಿನಂದನನು, ವೃಕ್ಷವಾದರೂ ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ - ಬದರೀ ಕ್ಷೇತ್ರನಿವಾಸಿಗಳಾದ - ಮುನಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ನೆರಳು ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಮುನಿನಂದನನು. ಗರುಡನು ಇಂದಿರಾನಾಮಕರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನು; ಹಾಗೆಯೇ ವೃಕ್ಷವೂ ಇಂದಿರಾಪತಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು || 12 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ವೃಕ್ಷವು ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾದ ವೇದದಂತಿತ್ತೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅಮೃತಾತ್ಮ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಮೃತಾತ್ಮಮಹಾಫಲಪ್ರದಂ ದುರವಾಪಂ ಹರಿಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ |

ಶ್ರೀತಸಾಧುಪುರಾಣಭಾರತಂ ನಿಗಮಂ ಮೂರ್ತಮಿವೋರುಶಾಖಿನಮ್ || 13 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಮೃತಾತ್ಮಮಹಾಫಲಪ್ರದಂ, ದುರವಾಪಂ, ಹರಿಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ, ಶ್ರೀತಸಾಧುಪುರಾಣಭಾರತಂ, ನಿಗಮಂ, ಮೂರ್ತಮ್, ಇವ, ಉರುಶಾಖಿನಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಮೃತಾತ್ಮಮಹಾಫಲಪ್ರದಮ್ - ಅಮೃತ = ಅಮೃತವೇ, ಆತ್ಮ = ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ವುಳ್ಳ, ಮಹಾ = ದೊಡ್ಡದಾದ, ಫಲ = ಫಲಗಳನ್ನು, ಪ್ರದಂ = ಕೊಡತಕ್ಕ, ಹರಿಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ - ಹರಿ = ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ, ಭಕ್ತಿ = ಭಕ್ತಿಯಿಂದ, ವರ್ಜಿತೈಃ = ರಹಿತರಾದಂಥವರುಗಳಿಂದ, ದುರವಾಪಂ = ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, (ಅವೈಷ್ಣವರುಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ), ಶ್ರೀತಸಾಧು ಪುರಾಣಭಾರತಂ- ಶ್ರೀತ = ಆಶ್ರಿತವಾದ, ಸಾಧು = ಸಾತ್ವಿಕವಾದ, ಪುರಾಣ = ಪುರಾಣಗಳೇನು, ಭಾರತಮ್ = ಭಾರತ ಇತಿಹಾಸವೇನು ಇವುಗಳುಳ್ಳ, ಉರುಶಾಖಿನಮ್ - ಉರು = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ಬಹಳವಾದ), ಶಾಖಿನಮ್ - ಶಾಖಾಗಳುಳ್ಳ,

ಅಮೃತಾತ್ಮಮಹಾಫಲಪ್ರದಮ್ - ಅಮೃತ = ಮೋಕ್ಷವೇ, ಆತ್ಮ = ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಮಹಾ = ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ, ಫಲಪ್ರದಂ = ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕಂಥ, ಹರಿಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ = ಅವೈಷ್ಣವರುಗಳಿಂದ, ದುರವಾಪಂ = ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಶ್ರೀತಸಾಧುಪುರಾಣಭಾರತಮ್ - ಶ್ರೀತ = ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವೇನ ಆಶ್ರಿತವಾದ, ಸಾಧು = ಸಾತ್ವಿಕವಾದ, ಪುರಾಣ = ಪುರಾಣವೇನು,

ಭಾರತಮ್ = ಇತಿಹಾಸವೇನು, ಇವುಗಳುಳ್ಳ, ಉರುಶಾಖಿನಮ್ - ಉರು = ಬಹಳವಾದ, ಶಾಖಿನಂ = ಐತರೇಯ, ಶಾಕಲ, ಬಾಷ್ಕಲ, ಪೈಂಗಿ, ಕಾಠಕಾದಿ ಅವಾಂತರ ಶಾಖಾಭೇದವುಳ್ಳ, ಮೂರ್ತಂ = ಮೂರ್ತಿಮಂತವಾದ, ನಿಗಮಮಿವ = ವೇದಾಖ್ಯವೃಕ್ಷದಂತೆ ಇರತಕ್ಕ, ತರುಂ = ಬದರೀವೃಕ್ಷವನ್ನು, ನ್ಯಶಾಮಯತ್ = ನೋಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ವೇದವು ಅಮೃತಾತ್ಮ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪವಾದ ಮಹತ್ತರ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ; ವೇದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹರಿಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮೃತಾತ್ಮಮಹಾಫಲಪ್ರದವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಬದರೀವೃಕ್ಷವಾದರೂ ಪೀಯೂಷವೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗುಳ್ಳ (ಅಮೃತಮಯವಾದ) ದೊಡ್ಡಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಆ ಹಣ್ಣುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಾದುವಾಗಿದ್ದುವೆಂದರ್ಥ. ಆ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸವಿಯೋಣದರಿಂದ ಮುಪ್ಪು, ಮರಣಗಳು ನಿವಾರಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಅಮೃತಾತ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ವೇದವು 'ಅವೈಷ್ಣವಸ್ಯ ವೇದೇಽಪಿ ಹ್ಯಧಿಕಾರೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ಅವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಹರಿಭಕ್ತಿರಹಿತರಾದವರಿಂದ ಹೊಂದಲಶಕ್ಯವಾದುದು. ಆ ವೃಕ್ಷವಾದರೂ, ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವು ಅವೈಷ್ಣವರಿಗೆ ದುರ್ಗಮವಾದ್ದರಿಂದ, ತಾನೂ ದುರ್ಗಮವು.

ವೇದವು ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವೇನ ಆಶ್ರಿತವಾದ, ಸಾಧು ಎಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಪುರಾಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ವೇದವು ತನ್ನ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಾತ್ವಿಕ ಪುರಾಣಗಳು ಹಾಗೂ ಭಾರತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ ಎಂದರ್ಥ (ಭ.ವ್ಯಾ). ಇಲ್ಲವೇ ತಮ್ಮಿಂದ, ಉಪಜೀವನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದಪ್ರಮಾಣವಾದ್ದರಿಂದ, ಆಶ್ರಯಹೊಂದಿದ ಪುರಾಣಭಾರತಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ವೇದವು ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣವು; ಭಾರತ. ಸಾಧು ಪುರಾಣಗಳು, ವೇದಾರ್ಥತ್ವೇನ ವೇದವನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ (ವಿ.ಟೀ.).

'ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾಭ್ಯಾಂ ವೇದಂ ಸಮುಪಬೃಂಹಯೇತ್' ಎಂದು ವಚನವಿದೆ'. ಭಾರತ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಸಬೇಕು. (ವೇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಭಾರತ,ಪುರಾಣಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು; ವೇದವು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದು ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಸರಳವಾಗಿ ಭಾರತ, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವೇದಾರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ವೇದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ, ಭಾರತ ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ವೇದಪಂಕ್ತಿಯು ಗಮನದಲ್ಲಿರಬೇಕು)' ಎಂದು ವಚನಾರ್ಥ.

ಆ ವೃಕ್ಷವಾದರೂ ತನ್ನ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸತಕ್ಕ ಸಾಧುವಾದ ಪುರಾಣ, ಭಾರತ ಪುಸ್ತಕಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಮುನಿಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಪೂಜನಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಪುಸ್ತಕಸಮೂಹವನ್ನು ಆ ಬದರೀವೃಕ್ಷದ ರೆಂಬೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರುತ್ತಿದ್ದರು. ವೇದವು ಐತರೇಯ, ಕೌಷೀತಕ, ಬಾಷ್ಕಲ, ಶಾಕಲ, ಪೈಂಗಿ, ಕಾರಕ ಮೊದಲಾದ ಬಹಳ ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳದ್ದು; ಆ ವೃಕ್ಷವೂ ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು .

ಇಂತಹ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ನೋಡಿದರೆಂದು 'ಅವಲೋಕಿತ' ಎಂಬ 10ನೇ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ವಯವು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಏಕಾನ್ವಯವಿರೋಧದಿಂದ, ಈ ಶ್ಲೋಕವೃಂದವು 'ಆದಿಕಲಾಪಕ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. || 13 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ವೃಕ್ಷದರ್ಶನಾನಂತರ ಆ ಮರದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಯ ಮೇಲೆ ಮುನಿಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನು ಕಂಡರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅಥ ತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥ ತಸ್ಯ ಸ ವೇದಿಕಾಂತರೇ ಸುವಿಶಾಲೇ ವಿಮಲೇ ಮನೋಹರೇ |

ಅವಲೋಕಿತವಾನಂತಧೀಃ ದಿವಿ ದೇವಾನಿವ ತಾಪಸೋತ್ತಮಾನ್ || 14 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಥ , ತಸ್ಯ, ಸಃ, ವೇದಿಕಾಂತರೇ, ಸುವಿಶಾಲೇ, ವಿಮಲೇ, ಮನೋಹರೇ, ಅವಲೋಕಿತವಾನ್, ಅನಂತಧೀಃ, ದಿವಿ ,ದೇವಾನ್, ಇವ ,ತಾಪಸೋತ್ತಮಾನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಬದರೀವೃಕ್ಷದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅನಂತಧೀಃ- ಅನಂತ = ಅಪರಿಮಿತವಾದ, ಧೀಃ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ತಸ್ಯ = ಆ ಬದರೀವೃಕ್ಷದ, ಸುವಿಶಾಲೇ = ಅತಿವಿಸ್ತೃತವಾದ, ವಿಮಲೇ = ಸಮ್ರಾಜನ, ಉಪಲೇಪಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಲವಾದ, (ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೆ,) ಮನೋಹರೇ= ಮನೋಹರವಾದ, ವೇದಿಕಾಂತರೇ- ವೇದಿಕಾ = ವೇದಿಕೆಯ, ಅಂತರೇ = ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತಾಪಸೋತ್ತಮಾನ್ = ಮುನಿಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳನ್ನು, ದಿವಿ = ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ದೇವಾನಿವ = ದೇವತೆಗಳನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಅವಲೋಕಿತವಾನ್ = ನೋಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ಬದರೀವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ ವೇದಿಕೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿತ್ತು .ಅದು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವೂ, ಸಂಮಾರ್ಜನವೆಂಬ ನೀರಿನಿಂದ ತೊಳೆಯೋಣ, ಉಪಲೇಪನವೆಂಬ ರಂಗವಲ್ಲಿ, ಕೆಮ್ಮಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸೋಣ ಇವುಗಳಿಂದ (ಭಿ.ವ್ಯಾ) ನಿರ್ಮಲವೂ, ಆದ್ದರಿಂದವೇ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿತ್ತು . ಇಂತಹ ಜಗಲಿಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಪರಿಮಿತವಾದಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಅನಂತಧೀ ಎನಿಸತಕ್ಕಾಚಾರ್ಯರು ಮುನಿಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನು ಕಂಡರು. ಹೀಗೆ ಕಾಣುವುದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಂಡಂತಿತ್ತು || 14 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ಋಷಿಗಳೆಂತಹವರೆಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅವರ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಅಪಿ ಸಪ್ತತಯಾ' ಎಂಬ ಯುಗ್ಮೋತ್ತರ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಪಿ ಸಪ್ತತಯಾ ವಿರಾಜಿತಾನ್ ಗತಸಂಖ್ಯಾನ್ ಗುಣಿನೋ ಗುಣೋಜ್ವಿತಾನ್ |

ಅಪಿ ಮನ್ಯುಮದಾದಿವರ್ಜಿತಾನ್ ಗತಭೋಗಾನ್ ಪವನಾಶನಾನ್ ಸದಾ || 15 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಪಿ , ಸಪ್ತತಯಾ, ವಿರಾಜಿತಾನ್, ಗತಸಂಖ್ಯಾನ್, ಗುಣಿನಃ, ಗುಣೋಜ್ವಿತಾನ್, ಅಪಿ, ಮನ್ಯುಮದಾದಿ ವರ್ಜಿತಾನ್, ಗತಭೋಗಾನ್, ಪವನಾಶನಾನ್, ಸದಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗತಸಂಖ್ಯಾನ್- ಗತ = ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ , ಸಂಖ್ಯಾನ್ = ಸಂಖ್ಯಾವುಳ್ಳ, (ಬಹಳವಾದ), ಸಪ್ತತಯಾ ಅಪಿ = ಜಟಾ ಗಳಿಂದಲಾದರೂ ಸಹಿತರಾಗಿ, ವಿರಾಜಿತಾನ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಗುಣಿನಃ = ಭಕ್ತಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಗುಣೋಜ್ವಿತಾನ್ - ಗುಣ = ಸತ್ವಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ, ಉಜ್ವಿತಾನ್ = ರಹಿತರಾದ, ಗುಣಿನಃ = ಯಜ್ಞೋಪವೀತವುಳ್ಳ, (ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳು, ಗೃಹಸ್ಥರು, ವಾನಪ್ರಸ್ಥಶ್ರಮಿಗಳು), ಗುಣೋಜ್ವಿತಾನ್ = ಯಜ್ಞೋಪವೀತದಿಂದ ರಹಿತರಾದ (ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು) , ಮನ್ಯುಮದಾದಿವರ್ಜಿತಾನ್ - ಮನ್ಯು = ಕ್ರೋಧವೇನು, ಮದ = ಗರ್ವವೇನು, ಇವುಗಳೇವೇ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾದಂಥವುಗಳಿಂದ, ವರ್ಜಿತಾನ್ = ರಹಿತರಾದಂಥ, ಗತಭೋಗಾನ್ - ಗತ = ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ, ಭೋಗಾನ್ = ವಿಷಯಭೋಗಗಳುಳ್ಳ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಪವನಾಶನಾನ್ - ಪವನ = ಗಾಳಿಯೇ, ಅಶನಾನ್ = ಆಹಾರವಾಗಿವುಳ್ಳ, ತಾಪಸೋತ್ತಮಾನ್ = ಮುನಿಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನು, ಅವಲೋಕಿತವಾನ್ = ನೋಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ಋಷಿಗಳು ಸಂಖ್ಯಾರಹಿತರಾಗಿದ್ದರು - ಬಹಳ ಮಂದಿಯಿದ್ದರು.

ಪ್ರಾ ಎಂಬ ಜಟಾಗಳಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಶೋಭಮಾನರಾಗಿದ್ದರು. (ಪ್ರಾ ಶಬ್ದವು ಜಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ ವಾಕ್ಯವೊಂದು ಹೀಗಿದೆ : 'ಸಪ್ತಾಃ ಸಪ್ತಾಶ್ವನುನ್ನಾರುಣಿಕಿರಣಸಮಾಃ ಪಾತು ಬಿಭ್ರತ್ ತ್ರಿನೇತ್ರಃ' ಎಂದರೆ 'ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಅರುಣನೆಂಬ ಸೂರ್ಯಸಾರಥಿಯ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಸದೃಶಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಲೋಹಿತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಜಟಾವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ ತ್ರಿನೇತ್ರನಾದ ರುದ್ರದೇವರು ರಕ್ಷಣ ಮಾಡಲಿ' ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು.)

ಕೆಲವರು ಗುಣಿಗಳು ಎಂದರೆ ಗುಣವೆಂಬ ಯಜ್ಞೋಪವೀತಧಾರಣ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ, ಗೃಹಸ್ಥ, ವಾನಪ್ರಸ್ಥರುಗಳು; ಯಜ್ಞೋಪವೀತರಹಿತರಾದ ಪರಮಹಂಸರೂ ಇದ್ದರು. ಇಲ್ಲವೇ, ಆ ಋಷಿಗಳು ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಾದಿಗುಣಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು, ಸತ್ವಾದಿಗುಣರಹಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರೆ ತ್ರಿಗುಣಕೃತ

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, 'ಎಲೈ ! ರಾಜನೇ, ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು (ತನ್ನ ಮಗಳಾದ) ಆಕೂತೀದೇವಿಯನ್ನು ಸಹೋದರವುಳ್ಳವಳನ್ನಾದರೂ ರುಚಿಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ (ವಿವಾಹದಲ್ಲಿ) ಕೊಟ್ಟನು' ಎಂದು. ಗಂಡುಸಂತಾನವಿಲ್ಲದವರು ತಮ್ಮ ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುತ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಗನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವುದಾಗಿ ಮಾತು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪುತ್ರಿಕಾ ಪುತ್ರನ್ಯಾಯ'ವೆಂಬುವರು. ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವಾದರೂ ತನಗೆ ಗಂಡುಸಂತಾನವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಆಕೂತೀದೇವಿಯನ್ನು ಪುತ್ರಿಕಾಪುತ್ರನ್ಯಾಯದಿಂದ ರುಚಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ವಿರೋಧಾಭಾಸವು. ತತ್ತ್ವತಃ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ, ಆಕೂತೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞತ್ವೇನ ಅವತಾರ ಮಾಡುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನಿಗೆ ತಂದೆಯಾದರೆ ಜ್ಞಾನಾತಿಶಯವೂ ತದ್ ದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖಾಧಿಕ್ಯವೂ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹಾಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟನು. ದೌಹಿತೃನನ್ನು ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಪುತ್ರಿಕಾಪುತ್ರನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಲ್ಲ

|| 15 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ಋಷಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಕಂಡರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಮುನಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಮುನಿಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತಿನಂ ತ್ರಿಜಗನ್ಮಂಡಲಮಂಡನಾಯಿತಮ್ |

ಇಹ ಸತ್ಯವತೀಸುತಂ ಹರಿಂ ಪರಿಪೂರ್ಣಪ್ರಮತಿಃ ಸಮೈಕ್ಷತ || 16 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಮುನಿಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತಿನಂ, ತ್ರಿಜಗನ್ಮಂಡಲಮಂಡನಾಯಿತಮ್, ಇಹ, ಸತ್ಯವತೀಸುತಂ, ಹರಿಂ, ಪರಿಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮತಿಃ, ಸಮ್, ಐಕ್ಷತ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪರಿಪೂರ್ಣಪ್ರಮತಿಃ - ಪರಿಪೂರ್ಣ = ಅತ್ಯಂತಪೂರ್ಣವಾದ, ಪ್ರಮತಿಃ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು, ಇಹ = ವೇದಿಕಾಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮುನಿಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತಿನಂ - ಮುನಿ = ಋಷಿಗಳ, ಮಂಡಲ = ಸಮೂಹದ, ಮಧ್ಯವರ್ತಿನಂ = ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ, ತ್ರಿಜಗನ್ಮಂಡಲಮಂಡನಾಯಿತಂ- ತ್ರಿ=ಮೂರು, ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತುಗಳ (ಲೋಕಗಳ), ಮಂಡಲ = ಸಮೂಹಕ್ಕೆ, ಮಂಡನಾಯಿತಂ = ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯರಾದ, ಸತ್ಯವತೀಸುತಂ - ಸತ್ಯವತೀ = ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಗೆ, ಸುತಂ = ಮಕ್ಕಳಾದ, ಹರಿಂ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ಸಮೈಕ್ಷತ - ಸಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಐಕ್ಷತ = ನೋಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಮತಿಯೆಂಬ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು

ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬದರೀವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗಿರತಕ್ಕ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಕಂಡರು. ಆ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಮುನಿಗಳ ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದರು. ಮೂರುಲೋಕಗಳ ಮಂಡಲವೆಂಬ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದರು || 16 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹಿಂದೆ ಮೂರನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ 'ನ ಹಿ ಹರಿಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೂ ಈಗ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಕಂಡು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ನಿಜಹೃತ್ಕಮಲೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಿಜಹೃತ್ಕಮಲೇಽತಿನಿರ್ಮಲೇ ಸತತಂ ಸಾಧು ನಿಶಾಮಯನ್ನಪಿ |

ಅವಲೋಕ್ಯ ಪುನಃಪುನರ್ನವಂ ತಮಸೌ ವಿಸ್ಮಿತ ಇತ್ಯಚಿಂತಯತ್ || 17 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನಿಜಹೃತ್ಕಮಲೇ, ಅತಿನಿರ್ಮಲೇ, ಸತತಂ, ಸಾಧು, ನಿಶಾಮಯನ್, ಅಪಿ, ಅವಲೋಕ್ಯ, ಪುನಃ, ಪುನಃ, ನವಂ, ತಮ್, ಅಸೌ, ವಿಸ್ಮಿತಃ, ಇತಿ, ಅಚಿಂತಯತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಸೌ = ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರು, ಅತಿನಿರ್ಮಲೇ = ಅತ್ಯಂತ ನಿರ್ಮಲವಾದ, (ರಾಗಾದಿದೋಷರಹಿತವಾದ), ನಿಜಹೃತ್ಕಮಲೇ - ನಿಜ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ, ಹೃತ್ = ಹೃದಯವೆಂಬ, ಕಮಲೇ = ಕಮಲದಲ್ಲಿ, ಸಾಧು = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಸತತಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ತಂ = ಆ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ಪುನಃ = ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ, ನಿಶಾಮಯನ್ನಪಿ = ನೋಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರೂ ಕೂಡ, ಪುನಃ = ಮತ್ತೆ, ನವಮ್ = ನೂತನಾದಂಥ ರೂಪವನ್ನು, ಅವಲೋಕ್ಯ = ನೋಡಿ, ವಿಸ್ಮಿತಃ ಸನ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾದಂಥವರಾಗಿ, ಇತಿ = ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಅಚಿಂತಯತ್ = ಧ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಕಮಲವು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ರಾಗಾದಿ ಮಲರಹಿತವಾಗಿ ದ್ದಿತು. ಇಂಥಾ ತಮ್ಮ ಹೃತ್ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ದರ್ಶನದಿಂದ ಹೊಸಬರನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಸರನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿ ಹೀಗೆ ಎಂದರೆ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರು.

'ಪಶ್ಯಂತೀ ಸಂತತಂ ಸಾ ನವನವಸುವಿಶೇಷೋಪಲಂಬೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರೇ ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯರು ಆಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ನಿತ್ಯವೂ ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಾಣುವವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಚಾರ್ಯರಾದರೂ ನಿತ್ಯಪರೋಕ್ಷಿಗಳು; ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಧರ್ಶನ

ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಕ್ಷಣಕ್ಷಣವೂ ಹೊಸಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಡು ಸುಖಿಸುವರು. ಋಜುಯೋಗಿಗಳ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಮುಕ್ತಿಪರ್ಯಂತ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುತ್ತದೆ

|| 17 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆಚಾರ್ಯರ ಚಿಂತನಾಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಅಗಣಯ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ಅಗಣಯ್ಯಗುಣಾರ್ಣವೋಽಮಲಃ ಸ ಹಿ ನಾರಾಯಣ ಏಷ ಕೇವಲಮ್ |

ವಿಧಿನಾಽನುಸೃತಂ ಪರಾಶರಾತ್ ಸುಷುವೇ ಸತ್ಯವತೀ ಕಿಲಾತ್ರ ಯಮ್ || 18 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಗಣಯ್ಯಗುಣಾರ್ಣವಃ, ಅಮಲಃ, ಸಃ, ಹಿ, ನಾರಾಯಣಃ, ಏಷಃ, ಕೇವಲಮ್, ವಿಧಿನಾ, ಅನುಸೃತಂ, ಪರಾಶರಾತ್, ಸುಷುವೇ, ಸತ್ಯವತೀ, ಕಿಲ, ಅತ್ರ, ಯಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸತ್ಯವತೀ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ತಾಯಿಯರು, ವಿಧಿನಾ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ, ಅನುಸೃತಂ ಅವತಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದ, ಯಂ = ಯಾವ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ಪರಾಶರಾತ್ = ಪರಾಶರ ಋಷಿಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅತ್ರ = ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಸುಷುವೇ = ಪ್ರಸವವಾದರೋ, ಕಿಲ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಸಃ = ಹರಿ ಅವತಾರಭೂತರಾದ, ಏಷಃ = ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯ ಮಕ್ಕಳು, ಕೇವಲಂ = ಸಾಕ್ಷಾತ್, ಅಗಣಯ್ಯಗುಣಾರ್ಣವಃ - ಅಗಣಯ್ಯ = ಎಣಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಗುಣ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ, ಅರ್ಣವಃ = ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯರಾದ, ಅಮಲಃ = ನಿರ್ದೋಷರಾದ, ನಾರಾಯಣಃ = ನಾರಾಯಣದೇವರು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- (ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಗೌತಮಮಹರ್ಷಿಗಳ ಶಾಪದಿಂದಾಗಿ ಜ್ಞಾನವು ತಿರೋಹಿತವಾಗಲು) ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಅವತಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಇಂತಹ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯರು ಪರಾಶರರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಡೆದರಷ್ಟೆ. 'ಕಿಲ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಪರಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಸ್ತುತಃ ಜನ್ಮಮರಣರಹಿತರಾದ್ದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಕೇವಲ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತರಾದರು.

'ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೋ ನ ಚಾಪರಃ' ಎಂದರೆ 'ವಾಸುದೇವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವೇ; ಬೇರೆಯಲ್ಲ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದರೂ 'ವಿಧಿನಾ ಅನುಸೃತಂ ಯಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾದ

ಯಾವ 'ವೇದವ್ಯಾಸದೇವ'ರನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪವು, ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಅನಂತರೂಪಗಳೂ, ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಇರತಕ್ಕವೆಂದು (ಅನಾದಿನಿತ್ಯಗಳೆಂದು) ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಅನಾದಿನಿತ್ಯನಾದ ವೇದವ್ಯಾಸಸ್ವರೂಪಿ ಹರಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವತಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದನು. ಹೀಗೆ ಹರ್ಯವತಾರ ಭೂತನಾದ ಈ ಎಂದರೆ ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ ಸತ್ಯವತೀ ಸುತರು ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ; ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಇದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರ ರೂಪಕ್ಕೂ ಪರಮಾಭೇದ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಆ ನಾರಾಯಣನಾದರೂ ಅಗಣಯ್ಯ ಎಂದರೆ ಎಣಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ- ಶುಭಧರ್ಮಗಳಿಂದ - ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನು. ಇದು ನೀಚ ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಸಮುದ್ರದ ಬಿಂದುಗಳನ್ನಾದರೂ ಎಣಿಸಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರೂ ಎಣಿಸಲಾರರು; ಅನಂತವಾದ್ದರಿಂದ. ಅಂದಾಜಿಗೋಸ್ಕರ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ನಾರಾಯಣನು ನಿರ್ದೋಷನು || 18 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅವತಾರ ಮಾಡಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಧವಲೇ' ಮೊದಲಾದ ಮೂರುಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ಧವಲೇऽಸ್ಯ ಮನಃಪಯೋನಿಧೌ ಸದನುಕ್ರೋಶಗಿರೀಂದ್ರಲೋಲಿತೇ |

ಪ್ರಕಟೀಭವತಿ ಸ್ಮ ಸುಂದರೀ ದಯಿತಾ ದೈತ್ಯರಿಪೋಃತ್ರಯೀಮಯೀ || 19 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಧವಲೇ, ಅಸ್ಯ, ಮನಃಪಯೋನಿಧೌ, ಸದನುಕ್ರೋಶಗಿರೀಂದ್ರಲೋಲಿತೇ, ಪ್ರಕಟೀಭವತಿ, ಸ್ಮ, ಸುಂದರೀ, ದಯಿತಾ, ದೈತ್ಯರಿಪೋಃ, ತ್ರಯೀಮಯೀ ||

ಅರ್ಥಃ- ಧವಲೇ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಅಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಮನಃಪಯೋನಿಧೌ - ಮನಃ = ಮನಸ್ಸೆಂಬ, ಪಯೋನಿಧೌ = ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ, ಸದನುಕ್ರೋಶಗಿರೀಂದ್ರಲೋಲಿತೇ - ಸತ್ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಲ್ಲ, ಅನುಕ್ರೋಶ = ದಯಾವೆಂಬ, ಗಿರೀಂದ್ರ = ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಷ್ಠದಿಂದ, ಲೋಲಿತೇ ಸತಿ = ಮಥನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಮನೋಲಕ್ಷಣವಾದ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ದೈತ್ಯರಿಪೋಃ - ದೈತ್ಯ = ದೈತ್ಯರುಗಳಿಗೆ, ರಿಪೋಃ = ಶತ್ರುವಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ದಯಿತಾ = ಪ್ರಿಯಳಾದ, ತ್ರಯೀಮಯೀ = ವೇದಾತ್ಮಿಕಳಾದ, ಸುಂದರೀ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಪ್ರಕಟೀಭವತಿ ಸ್ಮ = ಅವತಾರ ಮಾಡಿದಳಷ್ಟೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ಮನಸ್ಸೆಂಬುವುದೇ ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರದಂತೆ. ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ ರುತ್ತದಷ್ಟೇ; ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಾಸರ ಮನಸ್ಸೂ ನಿರ್ಮಲವಾಗಿತ್ತು . ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವು ಮಂದರಪರ್ವತದಿಂದ ವುಧಿತವಾದಂತೆ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮನಸ್ಸೂ ಮುಧಿತವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವಾವುದೆಂದರೆ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಅನುಕಂಪವೆಂಬುದು. ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸರು ದಯೆ ಮಾಡಿದರೆಂದರ್ಥ.

ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಸುಂದರಿಯಾದ ರಮಾದೇವಿಯರು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತರಾದಂತೆ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವೇದಾತ್ಮಿಕವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಳಾದಳು. ವ್ಯಾಸರು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವೇದಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಮಾಡಿದರೆಂದರ್ಥ || 19 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಕ್ಷೀರೋದಮಥನದಿಂದ ಚಂದ್ರನೂ, ಪಾರಿಜಾತವೃಕ್ಷವೂ, ಅಮೃತವೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಿಂದ ಯಾವ ಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಇತ ಏವ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತ ಏವ ಪುರಾಣಗೌರಗೌ ಸಮಹಾಭಾರತಪಾರಿಜಾತಕೇ |

ಸತಿ ಜಾತವತಿ ವ್ಯಜಾಯತ ಪ್ರವರಂ ಸೂತ್ರಗಣಾಮೃತಂ ಸ್ವಯಮ್ || 20 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇತಃ, ಏವ, ಪುರಾಣಗೌರಗೌ, ಸಮಹಾಭಾರತಪಾರಿಜಾತಕೇ, ಸತಿ, ಜಾತವತಿ, ವ್ಯಜಾಯತ, ಪ್ರವರಂ, ಸೂತ್ರಗಣಾಮೃತಂ, ಸ್ವಯಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಇತ ಏವ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಂದಲೇವೇ, ಸಮಹಾಭಾರತಪಾರಿಜಾತಕೇ - ಮಹಾಭಾರತ = ಮಹಾಭಾರತವೆಂಬ, ಸಪಾರಿಜಾತಕೇ = ಪಾರಿಜಾತಾಖ್ಯ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಪುರಾಣಗೌರಗೌ - ಪುರಾಣ = ಪುರಾಣಗಳೆಂಬ, ಗೌರ = ಶುಭ್ರವಾದ, ಗೌ = ಕಿರಣವುಳ್ಳಂಥ ಚಂದ್ರನು, ಜಾತವತಿ ಸತಿ = ಅವತಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ , ಪ್ರವರಂ - ನಿರ್ಣಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರೋತ್ತಮವಾದ, ಸೂತ್ರಗಣಾಮೃತಂ - ಸೂತ್ರ = ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಗಣ = ಸಮೂಹವೆಂಬ, ಅಮೃತಂ = ಸುಧೆಯು, ಸ್ವಯಂ = ತಾನು, ವ್ಯಜಾಯತ = ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಇವರಿಂದಲೇ - ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದಲೇ - ಮಹಾಭಾರತವೆಂಬ ಪಾರಿಜಾತಾಖ್ಯವೃಕ್ಷದಿಂದ ಸಹಿತನಾದ, ಪುರಾಣವೆಂಬ ಶುಭ್ರಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಚಂದ್ರನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಹೀಗೆ ಪುರಾಣೋತ್ಪತ್ತಿನಂತರ (ತದರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಅಮೃತವು ತಾನು ಹುಟ್ಟಿತು.

ಸಮಸ್ತ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡೋಣದರಿಂದ ಭಾರತ, ಪಾರಿಜಾತಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವು; ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸೋಣದರಿಂದ ಪುರಾಣ, ಚಂದ್ರರಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವು; (ಪುರಾಣವು ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ; ಚಂದ್ರನು ವೃಕ್ಷಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ), ಮುಪ್ಪು, ಮೃತ್ಯುಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ, ಅಮೃತಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು

॥ 20 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಸಜ್ಜನರ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಸಂಚರಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ನಿರವಗ್ರಹಂ' ಎಂಬೋ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಿರವಗ್ರಹಮರ್ವನುಗ್ರಹಂ ವಿದಧತ್ ಪಾಂಡುಸುತಾದಿಸಜ್ಜನೇ |

ಅವನಾವನಾಯ ಸಂವಿದಾಂ ಸುಚಿರಾಯೈಷ ಚಚಾರ ಚಾರುಗೀಃ ॥ 21 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನಿರವಗ್ರಹಮ್, ಉರ್ವನುಗ್ರಹಂ, ವಿದಧತ್, ಪಾಂಡುಸುತಾದಿಸಜ್ಜನೇ, ಅವನೌ, ಅವನಾಯ, ಸಂವಿದಾಂ, ಸುಚಿರಾಯ ಏಷಃ, ಚಚಾರ, ಚಾರುಗೀಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಚಾರುಗೀಃ - ಚಾರು = ಮನೋಹರವಾದ, ಗೀಃ = ವಚನಗಳುಳ್ಳ, ಏಷಃ = ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಪಾಂಡುಸುತಾದಿ ಸಜ್ಜನೇ - ಪಾಂಡು = ಪಾಂಡುಚಕ್ರವರ್ತಿಯ, ಸುತ = ಮಕ್ಕಳಾದ ಧರ್ಮ, ಭೀಮ ಇವರುಗಳೇವೇ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಸಜ್ಜನೇ = ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ, ನಿರವಗ್ರಹಮ್ = ಅನವಕುಂಠಿತವಾದ, (ಪೂರ್ಣವಾದ) ಉರ್ವನುಗ್ರಹಮ್ - ಉರು = ಬಹಳವಾದ, ಅನುಗ್ರಹಂ = ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು, ವಿದಧತ್ ಸನ್ = ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಸಂವಿದಾಮ್ = ಜ್ಞಾನಗಳ, ಅವನಾಯ = ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅವನೌ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಸುಚಿರಾಯ = ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಚಚಾರ = ಸಂಚಾರಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರು ಪಾಂಡುಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಧರ್ಮರಾಜ, ಭೀಮಸೇನಾದಿ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಮಹಾಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದರು. ಅವರು ಮಾಡಿದ ಅನುಗ್ರಹವು ಅನವಕುಂಠಿತ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತು (ವಿ.ಟೀ). ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮನೋಹರ ವಚನವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದರೆ ಹಿಡಿಂಬೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದೇ? ಬೇಡವೇ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಿತೋಪದೇಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿದ್ದಾದರೂ ಸಂವಿತ್ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ.

ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯಪುರುಷರೂ, ಜ್ಞಾನವಿಷಯಗಳೂ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಂವಿದಾಂ'ಜ್ಞಾನಗಳ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದೆ

|| 21 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಬಹುಕಾಲಸಂಚಾರಾನಂತರ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕಲಿಗಾಲವು ಬರಲೆಂದು ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಉಪಮಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ 'ಅಧುನಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಧುನಾ ಕಲಿಕಾಲವೃತ್ತಯೇ ಸವಿತೇವ ಕ್ಷಣದಾನುವೃತ್ತಯೇ |

ಜನದೃಗ್‌ವಿಷಯತ್ವಮತ್ಯಜದ್ ಭಗವಾನಾಶ್ರಮಮಾವಸನ್‌ಇಮಮ್ || 22 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಧುನಾ, ಕಲಿಕಾಲವೃತ್ತಯೇ, ಸವಿತಾ, ಇವ, ಕ್ಷಣದಾನುವೃತ್ತಯೇ, ಜನದೃಗ್‌ವಿಷಯತ್ವಮ್, ಅತ್ಯಜತ್, ಭಗವಾನ್, ಆಶ್ರಮಮ್, ಅವಸನ್, ಇಮಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಧುನಾ = ಈಗ, ಇಮಮ್ , ಆಶ್ರಮಮ್ = ಈ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮವನ್ನು, ಅವಸನ್ = ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ಭಗವಾನ್ = ಪೂರ್ಣಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣವುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಕಲಿಕಾಲವೃತ್ತಯೇ - ಕಲಿಕಾಲ = ಕಲಿಗಾಲದ, ವೃತ್ತಯೇ = ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಕ್ಷಣದಾನುವೃತ್ತಯೇ - ಕ್ಷಣದಾ = ರಾತ್ರಿಯ, ಅನುವೃತ್ತಯೇ = ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಸವಿತೇವ = ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಜನದೃಗ್‌ವಿಷಯತ್ವಮ್ - ಜನ = ಜನಗಳ, ದೃಗ್‌ವಿಷಯತ್ವಮ್ = ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರತ್ವನ್ನು, ಅತ್ಯಜತ್ = ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರು ಕಲಿಗಾಲದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಜನಗಳ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಸುರರೂ, ಮುನಿಗಳೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಕಲಿಯುಗಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾರಾಯಣನಾದ್ದರಿಂದ, ತಾವು ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ ಅವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಕಲ್ಯಾಣಿಗಳ ತಮಸ್ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕಲಿಯುಗ ಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಬೇಕಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಮರೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರಾದರು; ಈಗಲೂ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಹೇಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನು, ರಾತ್ರಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಲು, ಜನರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಮರೆಯಾಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಅಸ್ತಮಾನ ನಾಗುವಂತಿತ್ತು. ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ ಹೊರತಾಗಿ ರಾತ್ರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾತ್ರಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ಚಂದ್ರೋದಯವಾಗದೆ ಸಸ್ಯಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜನರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಅವು ಆಗಬೇಕಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯನು

ಅಸ್ತಮಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಅದರಂತಿತ್ತೆಂದರ್ಥ.

ಪದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕತ್ವೇನ, ಹಾಗೂ ತಮೋನಿವಾರಕತ್ವೇನ ವೇದವ್ಯಾಸ, ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವು. (ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ, ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾರೆ). ಕಲಿಯುಗವು ಅಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ತಮಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕಲಿಯುಗಕ್ಕೂ, ರಾತ್ರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಜನರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು = ಅದೃಶ್ಯರಾಗಿ, ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಈ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ

|| 22 ||

ಅವತಾರಿಕಾ ವೇದವ್ಯಾಸರ ದೇಹವನ್ನು ಸಾಮೂಹಿಕವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ತದಿದಂ' 'ಅಗಣೇಯ' ಎಂಬೆರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ತದಿದಂ ವಪುರಸ್ಯ ದೃಶ್ಯತೇ ದಲಿತೇಂದೀವರಸುಂದರದ್ಯುತಿ |

ಪರಮಾಜಿನಯೋಗಪೀಠಗಂ ಮಮ ಚೇತೋನಯನಾಭಿನಂದನಮ್ || 23 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತತ್, ಇದಂ, ವಪುಃ, ಅಸ್ಯ, ದೃಶ್ಯತೇ, ದಲಿತೇಂದೀವರಸುಂದರದ್ಯುತಿ, ಪರಮಾಜಿನಯೋಗಪೀಠಗಂ, ಮಮ, ಚೇತೋನಯನಾಭಿನಂದನಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ದಲಿತೇಂದೀವರಸುಂದರದ್ಯುತಿ - ದಲಿತ = ವಿಕಸಿತವಾದ, ಇಂದೀವರ = ನೀಲೋತ್ಪಲದಂತೆ, ಸುಂದರದ್ಯುತಿ - ಸುಂದರ = ಮನೋಹರವಾದ, ದ್ಯುತಿ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಪರಮಾಜಿನಯೋಗಪೀಠಗಂ - ಪರಮ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಅಜಿನ = ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಾತ್ಮಕವಾದ, ಯೋಗಪೀಠಗಂ - ಧ್ಯಾನ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರತಕ್ಕ, ತತ್ = ಜನಗಳ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದಿರತಕ್ಕ, ಇದಂ = ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ, ಮಮ = ನನ್ನ, ಚೇತೋನಯನಾಭಿನಂದನಂ - ಚೇತಃ = ಮನಸ್ಸೇನು, ನಯನ = ನೇತ್ರವೇನು ಇವುಗಳಿಗೆ, ಅಭಿನಂದನಮ್ = ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಕರವಾದ, ಅಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ವಪುಃ = ಶರೀರವು, ಮಯಾ = ನನ್ನಿಂದ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಅಪರೋಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಆ ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೆ ಅದೃಶ್ಯವಾದ ಈ ಎಂದರೆ ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶರೀರವು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ - ನನ್ನಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ನನ್ನಿಂದ ಎಂದು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ವಚನವು. ಹೀಗೆ ಜನರಿಗೆ ಕಾಣದ ರೂಪವು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಕಂಡಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ ಆದ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಲೋಕಜನರಿಂದ ಉತ್ತಮತ್ವವು

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರ ರೂಪವು ವಿಕಸಿತವಾದ ನೀಲೋತ್ಪಲದಂತೆ ಮನೋಹರವಾದ ಶ್ಯಾಮಲಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಾತ್ಮಕ ಧ್ಯಾನದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾರೆಂದರ್ಥ. ನನ್ನ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಮನಸ್ಸು, ನೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಕರವಾಗಿದೆ

|| 23 ||

ಅಗಣೇಯಗುಣೈಃ ಸುಪೂರಿತಂ ಪರಿಪೂರ್ಣಾಗಣಿತಾತ್ಮಸದ್ಗುಣೈಃ |

ಇದಮಸ್ತಸಮಸ್ತದೂಷಣಂ ಸಚಿದಾನಂದಮಯಂ ಹಿ ಕೇವಲಮ್ || 24 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಗಣೇಯಗುಣೈಃ, ಸುಪೂರಿತಂ, ಪರಿಪೂರ್ಣಾಗಣಿತಾತ್ಮಸದ್ಗುಣೈಃ, ಇದಮ್, ಅಸ್ತಸಮಸ್ತದೂಷಣಂ, ಸಚಿದಾನಂದಮಯಂ, ಹಿ, ಕೇವಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಇದಮ್ = ಪುರೋವೃತ್ತಿಯಾದ, ವಪುಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶರೀರವು, ಅಗಣೇಯಗುಣೈಃ - ಅಗಣೇಯ = ಎಣಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಗುಣೈಃ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಪರಿಪೂರ್ಣಾಗಣಿತಾತ್ಮಸದ್ಗುಣೈಃ - ಪರಿಪೂರ್ಣ = ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾದ, ಅಗಣಿತ = ಎಣಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಸದ್ಗುಣೈಃ - ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಗುಣೈಃ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ, ಸುಪೂರಿತಮ್ = ಅತ್ಯಂತಪೂರ್ಣವಾದ, ಅಸ್ತಸಮಸ್ತದೂಷಣಮ್ - ಅಸ್ತ = ನಿರಸ್ತವಾದ, ಸಮಸ್ತದೂಷಣಂ - ಸಮಸ್ತ = ಸಕಲವಾದ, ದೂಷಣಂ = ದೂಷಣಗಳುಳ್ಳ, ಕೇವಲಮ್ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ (ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ), ಸಚಿದಾನಂದಮಯಮ್ - ಸಚಿತ್ = ಜ್ಞಾನದಿಂದ (ಜಡಾಶ್ರಯವಾದ) ಸಹಿತವಾದ, ಆನಂದ = ಆನಂದವೇ, ಮಯಂ = ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳಂಥಾದ್ದಾಗಿ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ಎಂದರೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರತಕ್ಕ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಶರೀರವು, ಪರಿಪೂರ್ಣ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾದ, ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗದಲ್ಲೂ ಸತ್ಯವಾದ, ಅಪರಿಮಿತವಾದ, ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ, ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶರಹಿತವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಕಲ್ಯಾಣಧರ್ಮಗಳು ಅನಂತವಾದುವು (ಧರ್ಮಗಳು ಅನಂತ); ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಒಂದೊಂದೂ ಅನಂತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳು ಗಣನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದಷ್ಟು ಶುಭಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಜ್ಞಾನವು-ಕಳೆದದ್ದು, ಇಂದಾಗುವುದು, ಮುಂದಾಗುವುದು ಎಲ್ಲವೂ ವಿಷಯವಾಗಿರೋಣ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು; ಆನಂದವು ದುಃಖದಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾಗದಿರೋಣ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು; ಶಕ್ತಿಯು ತಡೆಯಿಲ್ಲದಿರೋಣ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯನಂತಗುಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನಂತಧರ್ಮಗಳಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆ ಶರೀರವು ಅಸ್ಪೃಷ್ಠವಾದ ದೂಷಣಗಳೆಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಶರೀರದೋಷಗಳುಳ್ಳದ್ದು. 32ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೆಂದರ್ಥ.

ಜೀವನಾದರೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕನು; ಪ್ರಾಕೃತದೇಹದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಕೇವಲಂ' 'ಎಂಬುದಾಗಿ. ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶರೀರವು ಕೇವಲ ಎಂದರೆ ಜಡದಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾಗದ-ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ - ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಆನಂದವೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗುಳ್ಳದ್ದು.

ಈ ಶರೀರವು ಪರಿಪೂರ್ಣಗಣಿತಾತ್ಮಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಆತ್ಮ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಮಯವಾದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರುತ್ತದೆಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ; ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡಿರುವುದೇನೆಂದರೆ, ಅಂತಃಕರಣವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಜಡ. ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ದೇಹವು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವೆಂದರೆ ಜಡವೆಂದು ತಿಳಿಯದಿರಲೆಂದು ಜಡಾಮಿಶ್ರವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ || 24 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಶರೀರವನ್ನು ವರ್ಣನಮಾಡಿ, ಈಗ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಪಾದಧೂಲಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಜಟಾಪರ್ಯಂತ ವರ್ಣನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ಕಮಲಾ' ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ.

ಕಮಲಾಕಮಲಾಸನಾನಿಲೈಃ ವಿಹಗಾಹೀಂದ್ರಶಿವೇಂದ್ರಪೂರ್ವಕೈಃ |

ಪದಪದ್ಮರಜೋಽಸ್ಯ ಧಾರಿತಂ ಶಿರಸಾ ಹಂತ ವಹಾಮ್ಯಹಂ ಮುಹುಃ || 25 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕಮಲಾಕಮಲಾಸನಾನಿಲೈಃ, ವಿಹಗಾಹೀಂದ್ರಶಿವೇಂದ್ರಪೂರ್ವಕೈಃ, ಪದಪದ್ಮರಜೋಽಸ್ಯ ಧಾರಿತಂ, ಶಿರಸಾ, ಹಂತ, ವಹಾಮಿ, ಅಹಂ, ಮುಹುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಹಂ = ನಾನು, ಕಮಲಾಕಮಲಾಸನಾನಿಲೈಃ - ಕಮಲಾ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರೇನು, ಕಮಲಾಸನ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇನು, ಅನಿಲೈಃ = ವಾಯುದೇವರೇನು ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ

ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ವಿಹಗಾಹೀಂದ್ರಶಿವೇಂದ್ರಪೂರ್ವಕ್ಕೆ: - ವಿಹಗ = ಗರುಡ ದೇವರೇನು, ಅಹೀಂದ್ರ - ಶೇಷದೇವರೇನು, (ವಿಹಗಾಹೀಂದ್ರ - ವಿಹಗ = ಪಕ್ಷಿಗಳೇನು, ಅಹಿ = ಸರ್ಪಗಳೇನು, ಇವುಗಳಿಗೆ, ಇಂದ್ರ = ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ಗರುಡದೇವರು, ಶೇಷದೇವರು ಇವರುಗಳೇನು) ಶಿವ = ರುದ್ರದೇವರೇನು, ಇಂದ್ರ = ಇಂದ್ರದೇವರೇನು ಇವರುಗಳೇವೇ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ: = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಧಾರಿತಮ್ = ಧಾರಣ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಅಸ್ಯ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಪದಪದ್ಮರಜ: - ಪದಪದ್ಮ = ಪಾದಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳ, ರಜ: = ಧೂಳಿಯನ್ನು, ಶಿರಸಾ = ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ, ಮುಹು: = ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ, ವಹಾಮಿ = ಧಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಹಂತ = ಸಂತೋಷವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಾನು ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರ ಚರಣಕಮಲಗಳ ಧೂಲಿಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಶಿರಸಾ ವಹಿಸುತ್ತೇನೆ; ಸಂತೋಷವು.

‘ವರ್ತಮಾನ ಸಮೀಪ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನವದ್ಧ್ವಾ’ ಎಂಬಂತೆ ಆಗತಕ್ಕ ಕೆಲಸವು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು (ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು). ಆದ್ದರಿಂದ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದಧೂಲಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಮೀಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಧರಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ‘ವಹಾಮಿ’ ಎಂದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್‌ಲಕಾರವು.

ಆ ಧೂಲಿಯಾದರೂ ಕಮಲೆಯೆಂಬ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಕಮಲವೇ ಆಸನವಾಗುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ಅನಿಲಯೆಂಬ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರಿಂದಲೂ, ಎಂದರೆ ಪರಶುಕ್ಲತ್ರಯದಿಂದಲೂ (ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳಿಂದ ಧೃತವಾದದ್ದೆಂದ ಮೇಲೆ ತತ್ಪತ್ನಿಯರಾದ ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ದೇವಿಯರಿಂದ ಧೃತವೆಂದು ಏನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಹಾಗೂ ತದಿತರರಾದ ವಿಹಗೇಂದ್ರನೆಂಬ ಪಕ್ಷಿರಾಜನಾದ ಗರುಡ, ಅಹೀಂದ್ರನೆಂಬ ಸರ್ಪರಾಜನಾದ ಶೇಷ, ಮಂಗಳಕರರಾದ್ದರಿಂದ ಶಿವನೆಂಬ ಮಹೇಶ್ವರ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಶಚೀಪತಿ ದೇವೇಂದ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು || 25 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಪಾದಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - ‘ಪ್ರಣಮಾಮಿ’ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಪ್ರಣಮಾಮಿ ಪದದ್ವಯಂ ವಿಭೋಃ ಧ್ವಜವಜ್ರಾಂಕುಶಪದ್ಮಚಿಹ್ನವತ್ |

ನಿಜಮಾನಸರಾಗಪೀಡನಾತ್, ಅರುಣೇಭೂತಮಿವಾರುಣಂ ಸ್ವಯಮ್ || 26 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಪ್ರಣಮಾಮಿ, ಪದದ್ವಯಂ, ವಿಭೋಃ, ಧ್ವಜವಜ್ರಾಂಕುಶಪದ್ಮಚಿಹ್ನವತ್, ನಿಜಮಾನಸರಾಗಪೀಡನಾತ್, ಅರುಣೇಭೂತಮ್, ಇವ, ಅರುಣಂ, ಸ್ವಯಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಹಂ = ನಾನು, ವಿಭೋಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಧ್ವಜವಜ್ರಾಂಕುಶಪದ್ಮ ಚಿಹ್ನವತ್ - ಧ್ವಜ = ಧ್ವಜವೇನು, ವಜ್ರ = ವಜ್ರವೇನು, ಅಂಕುಶ = ಅಂಕುಶವೇನು, ಪದ್ಮ = ಪದ್ಮವೇನು, ತತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ, ಚಿಹ್ನವತ್ = ಚಿಹ್ನರೇಖಾರೂಪಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ, ಸ್ವಯಮ್ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಅರುಣಂ = ಲೋಹಿತ ವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ನಿಜಮಾನಸರಾಗಪೀಡನಾತ್ - ನಿಜ = ಆತ್ಮೀಯರಾದಂಥ ಭಕ್ತರುಗಳ, ಮಾನಸ = ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ರಾಗ = ಅನುರಾಗದ, ಪೀಡನಾತ್ = ಮರ್ದನದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, (ಧ್ಯಾನರೂಪ ಮರ್ದನದ್ದೆಸೆಯಿಂದ), ಅರುಣೇಭೂತಮಿವ = ಕೆಂಪಾದಂತೆ ಇರುವ, ಪದದ್ವಯಂ = ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು, ಪ್ರಣಮಾಮಿ = ಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವಕ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಾನು ಸಮರ್ಥರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದಗಳೆರಡನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಪಾದದ್ವಯವು ಧ್ವಜ, ವಜ್ರ, ಅಂಕುಶ, ಪದ್ಮವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ರೇಖಾರೂಪಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

(ಧ್ವಜ.... ಚಿಹ್ನವತ್ ಎಂಬುದು 'ವತ್' ಎಂಬುದು. 'ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಕವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ 'ಸೋಽಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ' ಎಂದರೆ 'ಅದು ಇವನಿಗಿದೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು).

ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅರುಣವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ; ಲೋಹಿತಪಾದತಲವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಮರ್ದನದಿಂದ ಕೆಂಪಾದಂತಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಪಾದಕಮಲವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಾಗವೆಂಬ ವಿಷಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. 'ರಸೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ಪರಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಿವರ್ತತೇ(ಭ.ಗೀ)' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ರಸ ಎಂದರೆ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಂತೆ ರಾಗವೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ, ನಿವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಪಾದವು ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರಾಗವನ್ನು, ಅಪರೋಕ್ಷಾನಂತರ, ಮರ್ದನ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾಸ್ತವ ಸಂಗತಿ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರಗು, ಗೌರಿಕಾ ಎಂಬ ಒಂದು ಕಾಯಿ ಮೊದಲಾದ ಕೆಂಪು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಕಾಲಿನಿಂದ ತುಳಿದರೆ ಪಾದತಲವು ಕೆಂಪಾಗುವುದಷ್ಟೆ. ಕೆಂಪುವರ್ಣಕ್ಕೆ ರಾಗವೆನ್ನುವರು. ಭಕ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಾದರೂ ರಾಗವಿದೆ. ಈ ರಾಗ(ವಿಷಯೇಚ್ಛಾ)ವನ್ನು ತುಳಿಯುವುದರಿಂದ ಭಗವತ್ಪಾದತಲಗಳಿಗೂ ರಾಗ(ಕೆಂಪು)

ಬಂದಿದೆ. (ಶಬ್ದಸಾಮ್ಯ) ಎಂದು ನನ್ನ ಆಲೋಚನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು.

ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕೆಂಪಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ, ಮನೋರಾಗಮರ್ದನದಿಂದ ಕೆಂಪಾಯಿತೆಂದು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯು || 26 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರ ನಖಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ನನು ಕೇವಲಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನನು ಕೇವಲಮೇವ ವೈಷ್ಣವಂ ಶ್ರಿತವಂತಃ ಪದಮಾತ್ಮರೋಚಿಷಾ |

ತಮಸೋಽಪ್ಯುಭಯಸ್ಯ ನಾಶಕಾ ವಿಜಯಂತೇ ನಖರಾ ನವಂ ರವಿಮ್ || 27 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನನು, ಕೇವಲಮ್, ಏವ, ವೈಷ್ಣವಂ, ಶ್ರಿತವಂತಃ, ಪದಮ್, ಆತ್ಮರೋಚಿಷಾ, ತಮಸಃ, ಅಪಿ, ಉಭಯಸ್ಯ ನಾಶಕಾಃ, ವಿಜಯಂತೇ, ನಖರಾಃ, ನವಂ, ರವಿಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಖರಾಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಪಾದದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ನಖಗಳು, ಕೇವಲಮ್ ಏವ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇವೇ, ವೈಷ್ಣವಂ = ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ, ಪದಂ = ಚರಣನ್ನು, ಶ್ರಿತವಂತಃ = ಆಶ್ರಯಮಾಡಿರುವವುಗಳು, ಆತ್ಮರೋಚಿಷಾ - ಆತ್ಮ = ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ, ರೋಚಿಷಾ = ಕಾಂತಿಯಿಂದ, ಉಭಯಸ್ಯಾಪಿ = ಎರಡೂವಿಧವಾದಂಥ, ತಮಸಃ = ಅಂಧಕಾರದ, ನಾಶಕಾಃ = ನಾಶಕರವಾದಂಥವುಗಳು, (ರವಿಸ್ತು = ಸೂರ್ಯನಾದರೂ, ಬಾಹ್ಯಮೇವ = ಹೊರಗಿ ರತಕ್ಕಂಥಾದ್ದನ್ನೇವೇ, ನಿರಾಕರೋತಿ = ನಿರಾಕರಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಅತಃ = ಆದ್ದರಿಂದ, ನವಂ = ಆಗತಾನೆ ಉದಯಿಸಿರತಕ್ಕಂಥ ರವಿಂ = ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ವಿಜಯಂತೇ = ಗೆಲ್ಲತಕ್ಕಂಥವಾಗುತ್ತವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಪಾದದ ಉಗುರುಗಳು ನೂತನನಾದ ಎಂದರೆ ಆಗತಾನೆ ಉದಯಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮೀರಿಸುತ್ತವೆ; ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಕೇವಲ ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ, ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ವೈಷ್ಣವವೆಂಬ ಅವರ ಪಾದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿವೆ. (ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂಬ ಹರಿಚರಣವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿವೆ) ಸೂರ್ಯನಾದರೂ ರೂಢಿಮಾತ್ರದಿಂದ ವಿಷ್ಣುಪದವೆನಿಸತಕ್ಕ ಆಕಾಶವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಯೋಗವೃತ್ತಿ, ಹಾಗೂ ರೂಢವೃತ್ತಿ.

1) ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪದದ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥವುಂಟು; ಉದಾ: ಪಂಕಜ, ಪಂಕ - ಕೆಸರಿನಲ್ಲಿ, ಜ - ಹುಟ್ಟಿದ್ದು.

2) ರೂಢವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮೂಹಾರ್ಥವೇ. ಉದಾ:- ಘಟ - ಮಡಕೆ.

ಪ್ರಕೃತ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಗುರುಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಪದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿವೆ; ರವಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಪದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉಗುರುಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪದ ವಿಷ್ಣುಪದ. ಹೀಗೆ ಯೋಗವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷ್ಣುಪದವನ್ನು. ರವಿಯು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದು ವಿಷ್ಣುಪದವೆಂದು ರೂಢನಾಮವುಳ್ಳ ಆಕಾಶವನ್ನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಗುರುಗಳೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದರ್ಥ.

ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ದೀಪ್ತಿಯಿಂದ ಬಾಹ್ಯಾಂಧಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅಂತರಾಂಧಕಾರವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಖಗಳಾದರೋ ಎರಡು ವಿಧ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ಉತ್ಕರ್ಷವಿರೋಧದಿಂದ ಗೆಲ್ಲುತ್ತದೆಂದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಉದಯಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ನಖಗಳ ಲೋಹಿತಕಾಂತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂತಾಗುತ್ತದೆ

|| 27 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹಿಂದೆ 'ಪ್ರಣಮಾಮಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದತಲವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಈಗ ಅನುಪಮವಾದ ಪಾದದ ಮೇಲ್ಭಾಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಸುಕುಮಾರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸುಕುಮಾರತಲಾಂಗುಲೀಮತೋಃ ಪದಯೋರಸ್ಯ ನಿಗೂಢಗುಲ್ಫಯೋಃ |

ಉಪಮಾನಮಹೋ ನ ದೃಶ್ಯತೇ ಕವಿವರ್ಯೈರಿತರೇತರಂ ವಿನಾ || 28 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸುಕುಮಾರತಲಾಂಗುಲೀಮತೋಃ, ಪದಯೋಃ, ಅಸ್ಯ, ನಿಗೂಢಗುಲ್ಫಯೋಃ, ಉಪಮಾನಮ್, ಅಹೋ, ನ, ದೃಶ್ಯತೇ, ಕವಿವರ್ಯೈಃ, ಇತರೇತರಂ, ವಿನಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸುಕುಮಾರತಲಾಂಗುಲೀಮತೋಃ - ಸುಕುಮಾರ = ಕೋಮಲವಾದ, ತಲ = ಪಾದದ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಂಗುಲೀಮತೋಃ = ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳಂಥ, ನಿಗೂಢಗುಲ್ಫಯೋಃ - ನಿಗೂಢ = ಸಂಬಂಧವಾದ, ಗುಲ್ಫಯೋಃ = ಪಾದದ ಗಂಟುಳ್ಳ, ಅಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರ ಪದಯೋಃ = ಚರಣಗಳ, ಉಪಮಾನಂ = ದೃಷ್ಟಾಂತವು, ಕವಿವರ್ಯೈಃ = ಜ್ಞಾನಿಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ, ಇತರೇತರಂ = ಬಲಪಾದಕ್ಕೆ ಎಡಪಾದವು, ಎಡಪಾದಕ್ಕೆ ಬಲಪಾದವು ಎಂದು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ, ವಿನಾ = ಬಿಟ್ಟು, ನ ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಕವಿಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಉಪಮಾನವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ; ನಿರುಪಮವಾದವೆಂದರ್ಥ. ಆಶ್ಚರ್ಯ ! ಹಾಗಾದರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇದೆ; ಎಡಗಾಲಿಗೆ

ಬಲಗಾಲು ದೃಷ್ಟಾಂತ; ಬಲಗಾಲಿಗೆ ಎಡಗಾಲು ದೃಷ್ಟಾಂತ. ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಹೊರತು ಬೇರೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲ. ಆ ಪಾದಗಳು ಕೋಮಲವಾದ ತಲ ಹಾಗೂ ಬೆರಳುಗಳುಳ್ಳವಾಗಿದೆ. ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಣಿಗಂಟುಗಳುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಪಾದಗಳು ಸಣಕಲಾಗಿದ್ದು ಗುಲ್ಪಗಳು ಕಾಣುವಂತಿಲ್ಲ; ಪುಷ್ಟವಾಗಿ ರೋಣದರಿಂದ, ವಿಕಾರವಾಗಿ ಕಾಣದಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ

॥ 28 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಜಂಘೆಗಳೆಂಬ ಮೊಣಕಾಲುಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಂಗೋಪಾಗಕ್ಕೂ ಸಾರೂಪ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿದಾತ್ಯತ್ವರೂಪ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಉಚಿತಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಉಚಿತಾಂ ಗುರುತಾಂ ದಧತ್ ಕ್ರಮಾತ್ ಶುಚಿ ತೇಜಸ್ವಿ ಸುವೃತ್ತಮುತ್ತಮಮ್ |

ಭಜತೋಽತ್ರ ಚ ಭಾಜಯತ್ಯದೋ ವಿಭುಜಂಘಾಯುಗಲಂ ಸರೂಪತಾಮ್ || 29 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಉಚಿತಾಂ, ಗುರುತಾಂ, ದಧತ್, ಕ್ರಮಾತ್, ಶುಚಿ, ತೇಜಸ್ವಿ, ಸುವೃತ್ತಮ್, ಉತ್ತಮಮ್, ಭಜತಃ, ಅತ್ರ, ಚ, ಭಾಜಯತಿ, ಅದಃ, ವಿಭುಜಂಘಾಯುಗಲಂ, ಸರೂಪತಾಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಕ್ರಮಾತ್ = ಕ್ರಮದಿಂದ, ಉಚಿತಾಂ = ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಗುರುತಾಂ = ಸ್ಥೂಲತೆಯನ್ನು, ದಧತ್ = ಧಾರಣಮಾಡಿರತಕ್ಕ, ಶುಚಿ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದಂಥ, ತೇಜಸ್ವಿ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದಂಥ, ಸುವೃತ್ತಮ್ = ದುಂಡೆಗೆ ಇರತಕ್ಕಂಥ, ಉತ್ತಮಂ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಅದಃ = ಈ, ವಿಭುಜಂಘಾಯುಗಲಂ - ವಿಭು = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಜಂಘಾಯುಗಲಂ = ಜಂಘಾದ್ವಯಗಳು, ಅತ್ರ = ಇಲ್ಲಿ, ಭಜತಃ = ಸೇವನೆ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥ ಸಾತ್ವಿಕ ಪುರುಷನಿಗೆ, ಸರೂಪತಾಂ = ಸಾದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು, ಭಾಜಯತಿ = ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸಮರ್ಥರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಜಂಘೆಗಳೆಂಬ ಗುಲ್ಪದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮಂಡಿಯ ಪರ್ಯಂತವಿರತಕ್ಕ ಅಂಗಗಳ ಯುಗ್ಮವು, ದರ್ಶನ, ಸ್ಮರಣ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಅಧಿಕಾರಿ ಪುರುಷರನ್ನು, ಇಲ್ಲೂ - ಇಹದಲ್ಲೂ ಸಾರೂಪ್ಯವೆಂಬ ತಮ್ಮ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರೂಪ್ಯ ಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕೇನು?

ಸಾರೂಪ್ಯವು ಹೇಗೆಂದರೆ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ - ಅನ್ಯತರ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಉಭಯಪರವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ - 'ಗುರುತಾಂ ದಧತ್' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ. ವೇದವ್ಯಾಸರ ಜಂಘಾದ್ವಯವು ಕ್ರಮವಾಗಿ

ಸ್ಥೌಲ್ಯವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದೆ. ಮಣಿಗಂಟು ಹಿಡಿದು ಜಾನುಪರ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತಾ ಹೋಗಿ ದೆಯಿಂದರ್ಥ. ತದುಪಾಸಕಭಕ್ತರಾದರೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಮಗಿಂತ ಕಡಮೆಯಾದವರಲ್ಲಿ ಗುರುತವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡುವವರಾಗುತ್ತಾರೆ - ಉಪದೇಶಕರ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರ ಜಂಘಾಯುಗ್ಮದಂತೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ; ಅದು ಹೇಗೆ ತೇಜಸ್ವಿಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇವರೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ;

ಜಂಘಾಯುಗಳವು ಸುವೃತ್ತ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ದುಂಡಾಗಿದೆ, ಉಪಾಸಕರೂ ಶೋಭನವಾದ ವೃತ್ತವೆಂಬ ಆಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಜಂಘೆಗಳೆರಡು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವಂತೆ, ಉಪಾಸಕರು ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗುತ್ತಾರೆ

|| 28 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬಂಧನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ-'ಅಚಲಾಸನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಚಲಾಸನಯೋಗಪಟ್ಟಿಕಾ ವರಕಕ್ಷ್ಯಾ ಸಕೃದಾಪ್ತಮಿಷ್ಟದಮ್ |

ಪರಿತೋಽಪಿ ಹರಿಂ ಸ್ಫುರಂತೀ ಹೋ ಅನಿಶಂ ಧನ್ಯತಮೇತಿ ಮೇ ಮತಿಃ || 30 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಚಲಾಸನಯೋಗಪಟ್ಟಿಕಾ, ವರಕಕ್ಷ್ಯಾ, ಸಕೃತ್, ಅಪ್ತಮ್, ಇಷ್ಟದಂ, ಪರಿತಃ, ಅಪಿ, ಹರಿಂ, ಸ್ಫುರಂತೀ, ಅಹೋ, ಅನಿಶಂ, ಧನ್ಯತಮಾ, ಇತಿ, ಮೇ, ಮತಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ವರಕಕ್ಷ್ಯಾ - ವರ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಂಥ, ಕಕ್ಷ್ಯಾ = ಮಧ್ಯಬಂಧನವುಳ್ಳ , ಅಚಲಾಸನಯೋಗಪಟ್ಟಿಕಾ - ಅಚಲಾಸನ = ಚಾಂಚಲ್ಯರಹಿತವಾದ ಅಸನದ, ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕಾ = ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕವು, ಯತಃ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸಕೃತ್ = ಒಂದೇ ಸಲಕ್ಕೆ, ಅಪ್ತಮಪಿ = ಹೊಂದಿರತಕ್ಕಂಥವನನ್ನಾದರೂ ಕೂಡ, ಇಷ್ಟದಂ = ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಹರಿಂ = ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ಪರಿತಃ = ಸುತ್ತಲೂ, ಅನಿಶಮಪಿ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಸ್ಫುರಂತೀ ಸತೀ = ಪ್ರಕಾಶ ಮಾನವಾಗುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಧನ್ಯತಮಾ = ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠತಮವೆಂದು, ಮೇ = ನನ್ನ, ಮತಿಃ = (ಬುದ್ಧಿಯು) ನಿಶ್ಚಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಉತ್ತಮವಾದ ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಬಂಧನ ಭೂತವಾದ ('ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಪ್ರಕಾಷ್ಣೇ ಹರ್ಮ್ಯಾದೇಃ ಕಾಂಚ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯೇಭಬಂಧನೇ' ಎಂದು ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿದೆ. ಗಜಮಧ್ಯಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕಕ್ಷ್ಯಾ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ, ಮಧ್ಯಬಂಧನ ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷ್ಯಾ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು -ಭ.ವ್ಯಾ). (ಮಧ್ಯೇಭಬಂಧನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಬಂಧನ ಹಾಗೂ ಗಜಬಂಧನವೆಂದರ್ಥ-ವಿ.ಟೀ). ನಿಶ್ಚಲಾಸನದ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಎಂದರೆ ಚಲನವಿಲ್ಲದಂತೆ

ಇರೋಣದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ (ವಿ.ಟೀ) (ಇರಲು ಎಂದರ್ಥ) ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕೆಯು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಸುತ್ತಲೂ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವುದಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಧನ್ಯವೆಂದು ನನ್ನ ನಿಶ್ಚಯವು. ಧ್ಯಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೊಣಕಾಲುಗಳೊಡನೆ ನಡುವಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಪದಾರ್ಥವು ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ; ಧ್ಯಾನದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಾದ್ದರಿಂದ.

ಏಕೆ ಧನ್ಯತಮವೆಂದರೆ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಒಮ್ಮೆ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪುರುಷರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದರು. ಅಂಥಾ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಯೋಗಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಭಾಗ್ಯವು ಆಶ್ಚರ್ಯ!! 38 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಕುಳಿತರತಕ್ಕ (ಛ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲದೇ ಉಟ್ಟರತಕ್ಕ (ವಿ.ಟೀ) ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ರುಚಿರೇಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರುಚಿರೇಣ ವರೈಣಚರ್ಮಣಾ ರುಚಿರಾಜದ್ಯುತಿಚಾರುರೋಚಿಷಾ |

ಪರಮೋರುನಿತಂಬಸಂಗಿನಾ ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯತಯಾ ವಿರಾಜ್ಯತೇ || 31 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ರುಚಿರೇಣ, ವರೈಣಚರ್ಮಣಾ, ರುಚಿರಾಜದ್ಯುತಿಚಾರುರೋಚಿಷಾ, ಪರಮೋರುನಿತಂಬಸಂಗಿನಾ, ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯತಯಾ, ವಿರಾಜ್ಯತೇ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪರಮೋರುನಿತಂಬಸಂಗಿನಾ - ಪರಮ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಉರು = ಊರುಪ್ರದೇಶದ, ನಿತಂಬ = ಕಟಿಪ್ರದೇಶದ, ಸಂಗಿನಾ = ಸಂಗವುಳ್ಳ, ರುಚಿರೇಣ = ಮನೋಹರವಾದ, ರುಚಿರಾಜದ್ಯುತಿಚಾರುರೋಚಿಷಾ -ರುಚಿ = ಕಾಂತಿಗಳಿಗೆ, ರಾಜ = ಪ್ರಭುವಾದಂಥ ಸೂರ್ಯನ, ದ್ಯುತಿ = ಕಾಂತಿಯಂತೆ, ಚಾರು = ಮನೋಹರವಾದ, ರೋಚಿಷಾ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಏಣಚರ್ಮಣಾ = ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ, ಪರಮಾಶ್ಚರ್ಯತಯಾ - ಪರಮ = ಅತ್ಯಂತ, ಆಶ್ಚರ್ಯತಯಾ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ, ವಿರಾಜ್ಯತೇ = ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕಂಥಾದ್ದಾಗಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಊರುಗಳೆಂಬ ತೊಡೆ, ನಿತಂಬಗಳೆಂಬ ಕಟಿಪ್ರದೇಶಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿ ರಾರಾಜಿ(ಪ್ರಕಾಶಿ) ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ - ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಆ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವು ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ; ಪ್ರಭೆಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಕಿರಣಗಳಿಗೆ ಧೊರೆಯಾದ ರವಿಯ

ದೀಪ್ತಿಯಂತೆ ಮನೋಹರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಇಂಥಾ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವು ಅತ್ಯಪೂರ್ವವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದರ್ಥ || 31 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಉದರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ತನುನಿಮ್ಮ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತನುನಿಮ್ಮಸುನಾಭಿಶೋಭಿತೇ ವಲಿಭೇ ವಾರಿಜನಾಭ ಆದಧೇ |

ಪ್ರತನಾವತಿಸುಂದರೇ ಮೃದೌ ಉದರೇಽಸ್ಮಿನ್ ಜಗದಂಡಮಂಡಲಮ್ || 32 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತನುನಿಮ್ಮಸುನಾಭಿಶೋಭಿತೇ, ವಲಿಭೇ, ವಾರಿಜನಾಭಃ, ಆದಧೇ, ಪ್ರತನೌ, ಅತಿಸುಂದರೇ, ಮೃದೌ, ಉದರೇ, ಅಸ್ಮಿನ್, ಜಗದಂಡಮಂಡಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ವಾರಿಜನಾಭಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ತನುನಿಮ್ಮಸುನಾಭಿಶೋಭಿತೇ - ತನು = (ಸಣ್ಣದಾದ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ನಿಮ್ಮ = ಆಳವಾದ ಸುನಾಭಿಶೋಭಿತೇ - ಸು = ಉತ್ತಮವಾದ, ನಾಭಿ = ಹೊಕ್ಕಳಿಂದ, ಶೋಭಿತೇ = ಅಲಂಕೃತವಾದಂಥ, ವಲಿಭೇ- ವಲಿ = ರೇಖಾಗಳಿಂದ ಭೇ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳಂಥ (ತ್ರಿವಳಿಗಳಿಂದ), ಪ್ರತನೌ = ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಅತಿಸುಂದರೇ = ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದ, ಮೃದೌ = ಕೋಮಲವಾದ, ಅಸ್ಮಿನ್ = ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ, ಉದರೇ = ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ, ಅಂಡಮಂಡಲಂ = ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿರತಕ್ಕ, ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತನ್ನು, ಆದಧೇ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಪದ್ಮವು ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದ್ಮನಾಭನೆನಿಸತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಉದರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮಂಡಲಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳೋಣದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮನಾಭರೂಪದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನೆಂದು ಭಾಗವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನೇ ವೇದವ್ಯಾಸರೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಉದರವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, ಆಳವಾದ, ಶೋಭಮಾನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ ಶೋಭಿತವಾಗಿದೆ. ತ್ರಿವಳಿಗಳಿಂದ 'ವಲಿತ್ರಯಾಂಕಿತಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಚಿಹ್ನಿತವಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. (ಛ. ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೇ, 'ತು ದ್ವಿವಲಿವಟೀರ್ಭಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರ, ಮತುಪ್‌ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಕಾರವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣದರಿಂದ ತ್ರಿವಲಿಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ (ವಿ.ಟೀ); ಅತಿ ಸಣ್ಣದೂ, ಅತಿ ಮನೋಹರವೂ, ಕೋಮಲವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಂಥಾ ಉದರದಲ್ಲಿ ಅತಿದೊಡ್ಡದಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಧಾರಣವು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವೆಂದರ್ಥ || 32 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ವಕ್ಷಸ್ಥಲವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ-
'ಹೃದಯೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಹೃದಯೇ ಕೃತಸಜ್ಜನೋದಯೇ ಸುವಿಶಾಲೇ ಮುನಿವಂಶಶೇಖರಃ |

ಉಭಯಂ ವಹತಿ ತ್ರಯೀಮಯಂ ವಿಮಲಂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಮುತ್ತಮಮ್ || 33 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಹೃದಯೇ, ಕೃತಸಜ್ಜನೋದಯೇ, ಸುವಿಶಾಲೇ, ಮುನಿವಂಶಶೇಖರಃ,
ಉಭಯಂ, ವಹತಿ, ತ್ರಯೀಮಯಂ, ವಿಮಲಂ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಮ್, ಉತ್ತಮಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಮುನಿವಂಶಶೇಖರಃ - ಮುನಿ = ವಸಿಷ್ಠ, ವಂಶ = ಕುಲಕ್ಕೆ, ಶೇಖರಃ =
ಶಿಖಾಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರು, ಕೃತಸಜ್ಜನೋದಯೇ - ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಜ್ಜನ
= ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜನಗಳ, ಉದಯೇ = ಮೋಕ್ಷಾದಿಪುರುಷಾರ್ಥವುಳ್ಳ, ಸುವಿಶಾಲೇ = ಅತ್ಯಂತ
ವಿಸ್ತೃತವಾದ, ಹೃದಯೇ = ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ತ್ರಯೀಮಯಮ್ = ವೇದಮಯವಾಗಿರತಕ್ಕಂಥ,
ಉಭಯಂ = ಎರಡಾದ, ವಿಮಲಮ್ = ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರತಕ್ಕ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಂ = ಶೋಭನವಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು, ವಹತಿ = ಧಾರಣಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿಗಳ ವಂಶಕ್ಕೆ ಶೇಖರ ಎಂದರೆ ಶಿಖಾಭೂತರಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ -
ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ:

(1) ಹೃದಯದ ಒಳಗೆ, ಬಹುರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರೋಣದರಿಂದ, ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ).
(2) ಹೊರಗೆ ವಕ್ಷಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಯಜ್ಞೋಪವೀತಕ್ಕೆ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು). ಆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳೂ ವೇದಮಯವಾದುವು.
ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಭೂತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಸಮೂಹವು ವೇದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ್ದರಿಂದ
ವೇದಮಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ;

ಯಜ್ಞೋಪವೀತವಾದರೂ ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ
ಇಲ್ಲವೇ ವೇದದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ (ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ರಚನಾ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ, ಧಾರಣಾ, ವಿಸರ್ಜನಗಳು
ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದವು) ವೇದಾತ್ಮಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. (ವಿಮಲಂ ಎಂಬ ಪಾಲಾನುಸಾರ),
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ವಿಮಲ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧಾದಿರೋಷರಹಿತವಾಗಿದೆ; ಯಜ್ಞೋಪವೀತವು
ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿದೆ.

ವೇದವ್ಯಾಸರ ಹೃದಯವಾದರೂ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಅಭ್ಯುದಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ರಾಗಾದಿದೋಷರಹಿತವಾಗಿದೆ. (ವಿಮಲೇ ಎಂಬ ಪಾಠದಲ್ಲಿ) ಬಾಹ್ಯಹೃದಯವಾದ ವಕ್ಷಸ್ಥಲವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿದೆ. (ಅಂಗ-ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವಾದ್ದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಅಂತಹ ಹೃದಯಗಳ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಹೇಳಬಹುದು); ಎಂದರೆ ವೇದವ್ಯಾಸರ ವಕ್ಷಸ್ಥಲವು ಸಜ್ಜನಾಭ್ಯುದಯಕರವೆಂದರೂ ತಪ್ಪಾಗುವುದಿಲ್ಲ) || 33 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಕಂತಾಭರಣವಾದ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯನ್ನು ಚಮತ್ಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಅಸಮೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಸಮೇಽನಧಿಕೇ ಸುಸಾಧಿತೇ ನಿಜತಾತೇ ರವಿರಾಶಿದೀಧಿತಿ |

ಪ್ರದದೌ ತ್ರಿಜಗದ್ಜಯಧ್ವಜಂ ವಿಧಿರೇತದ್ ಗಲಸಂಗಿ ಭೂಷಣಮ್ || 34 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಸಮೇ, ಅನಧಿಕೇ, ಸುಸಾಧಿತೇ, ನಿಜತಾತೇ, ರವಿರಾಶಿದೀಧಿತಿ, ಪ್ರದದೌ, ತ್ರಿಜಗದ್ಜಯಧ್ವಜಂ, ವಿಧಿಃ, ಏತತ್, ಗಲಸಂಗಿ, ಭೂಷಣಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿಧಿಃ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, (ವೇದವ್ಯಾಸೇನ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಂದ), ಅಸಮೇ = ಸಮಾನರಾಹಿತ್ಯವುಳ್ಳ, ಅನಧಿಕೇ = ತನಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರಾಹಿತ್ಯವುಳ್ಳ, ನಿಜತಾತೇ - ನಿಜ = ತನ್ನ, ತಾತೇ = ತಂದೆಯಾದಂಥ ನಾರಾಯಣದೇವರು, ಸು = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಸಾಧಿತೇ ಸತಿ = ಸಾಧನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಅಸ್ಮೈ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರದೇವರಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ರವಿರಾಶಿದೀಧಿತಿ - ರವಿ = ಸೂರ್ಯರುಗಳ, ರಾಶಿ = ಸಮೂಹದ, ದೀಧಿತಿ = ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ತ್ರಿಜಗದ್ಜಯಧ್ವಜಂ - ತ್ರಿಜಗತ್ = ಮೂರು ಜಗತ್ತುಗಳ, ಜಯ = ಜಯದಲ್ಲಿ, ಧ್ವಜಮ್ - ಧ್ವಜಾಯಮಾನವಾದ, ಗಲಸಂಗಿ ಭೂಷಣಂ - ಗಲ = ಕಂಠದಲ್ಲಿ, ಸಂಗಿ = ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ, ಭೂಷಣಮ್ = ಆಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದ (ಕಂತಾಲಂಕಾರಭೂತವಾದ) ರತ್ನವನ್ನು, ಪ್ರದದೌ = ಕೊಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸದೃಶರಹಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಧಿ ಕರಿಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿಯೂ, 'ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾಯಣಸಮಂ ನ ಭೂತಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂದರೆ 'ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮವಾದ ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲ; ಹಿಂದಾಗಲಿಲ್ಲ; ಮುಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆದು, ಬ್ರಹ್ಮಸಭಾದಲ್ಲಿ ಸರ್ವರನ್ನು ಕುರಿತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದರು.

ಹೀಗೆ ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಾಧಿಕರಾಹಿತ್ಯೇನ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡಲು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು

ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಸಂಗವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಕಂಠಾಲಂಕಾರಭೂತವಾದ ಕೌಸ್ತುಭರತ್ನಾಖ್ಯ ಭೂಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮೂರ್ಲೋಕಜಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜದಂತಿದೆ; ಸೂರ್ಯರಾಶಿಯಂತೆ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿಮನ್ಯುವಾದ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯನ್ನು ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವರೆಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣ ಮೂಲಕ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು 'ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾಯಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪತ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಕಟ್ಟಿ ಸಾಧನ ಮಾಡಿ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡಲಾಗಿ, ಸಭಾಪತಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಸರ್ವರ ಜಯವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ, ತಮ್ಮಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯು ಮಾನವಾದ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಾನರೂಪವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದರೆಂದು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂಬುದಾಗಿ.

‘ಸಹಸ್ರಾರ್ಥಾನ್ ಋಷೀನೇಷ ಯೌಗಪದ್ಯೇನ ಪೃಚ್ಛತಃ |

ಸಹಸ್ರೋತ್ತರದಾನೇನ ಯುಗಪತ್ ಪರ್ಯತೋಷಯತ್’

ಎಂದರೆ ಸಹಸ್ರಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಕೇಳತಕ್ಕ ಋಷಿಗಳನ್ನು, ಒಬ್ಬರೇ ಆದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಸಾವಿರ ಉತ್ತರ ಕೊಡೋಣದರಿಂದ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದರು' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ಜಗಜ್ಜಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ || 34 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ನಿರುಪಮವಾದ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಅರಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅರಿವಾರಿಜಲಕ್ಷಣೋಲ್ಲಸತ್ ಸುಕುಮಾರಾರುಣಪಾಣಿಪದ್ಮಯೋಃ |

ಪೃಥುಪೀವರವೃತ್ತಹಸ್ತಯೋಃ ಉಪಮಾಂ ನೈವ ಲಭಾಮಹೇಽನಯೋಃ || 35 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅರಿವಾರಿಜಲಕ್ಷಣೋಲ್ಲಸತ್ ಸುಕುಮಾರಾರುಣಪಾಣಿಪದ್ಮಯೋಃ , ಪೃಥುಪೀವರ ವೃತ್ತಹಸ್ತಯೋಃ, ಉಪಮಾಂ, ನ, ಏವ, ಲಭಾಮಹೇ, ಅನಯೋಃ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಅರಿವಾರಿಜಲಕ್ಷಣೋಲ್ಲಸತ್ ಸುಕುಮಾರಾರುಣಪಾಣಿಪದ್ಮಯೋಃ - ಅರಿ = ಚಕ್ರವೇನು, ವಾರಿಜ = ಶಂಖವೇನು, ಇವುಗಳ, ಲಕ್ಷಣ = ರೇಖಾರೂಪಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ, ಉಲ್ಲಸತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸುಕುಮಾರ = ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲವಾದ, ಅರುಣ = ಕೆಂಪಾದ,**

ಪಾಣಿಪದ್ಮಯೋಃ - ಪಾಣಿ = ಕರತಲವೆಂಬ, ಪದ್ಮಯೋಃ = ಕಮಲಗಳುಳ್ಳ, **ಅನಯೋಃ** = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, **ಪೃಥುವೀವರವೃತ್ತಹಸ್ತಯೋಃ** - ಪೃಥು = ಸ್ಥೂಲವಾದ, **ಪೀವರ** = ಪುಷ್ಪವಾದ, **ವೃತ್ತ** = ದುಂಡಾದ, **ಹಸ್ತಯೋಃ** = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಹಸ್ತಗಳಿಗೆ, **ಉಪಮಾಂ** = ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು, **ನ ಲಭಾಮಹೇ** = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವರಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸ್ಥೂಲವೂ, ಪುಷ್ಪವೂ, ದುಂಡೂ ಆಗಿರುವ ವ್ಯಾಸರ ಹಸ್ತಗಳಿಗೆ ನಾವು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನೇ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ; ಇಂಥಾ ವಸ್ತುವು ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದೆಂದರ್ಥ. ಆ ಬಾಹುಗಳು ಪದ್ಮಸದೃಶವಾದ ಕರಗಳುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಆ ಕರಗಳಾದರೂ ಚಕ್ರಶಂಖಾಖ್ಯ ರೇಖಾರೂಪ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿವೆ. ಪಾಣಿಪಂಕಜಗಳು ಚಕ್ರಾಕಾರ, ಶಂಖಾಕಾರ ರೇಖೆಗಳಿಂದ ಶೋಭಿತವಾಗಿವೆಯೆಂದರ್ಥ; ಕೋಮಲವಾಗಿವೆ; ರಕ್ತವರ್ಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ

|| 35 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಕರಗಳ ಜ್ಞಾನಾಭಯಮುದ್ರಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಗೈಯುತ್ತಾರೆ- 'ಭಜತಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಭಜತಾಂ ವರತರ್ಕಮುದ್ರಯಾ ದ್ಯುತಿ ಹಸ್ತಾಗ್ರಮಬೋಧಮೀಶಿತುಃ |

ಅಧಿಜಾನು ಸಮರ್ಪಿತಂ ಪರಂ ಕೃತಭೂಯೋಭಯಭಂಗಮಂಗಲಮ್ || 36 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಭಜತಾಂ, ವರತರ್ಕಮುದ್ರಯಾ, ದ್ಯುತಿ, ಹಸ್ತಾಗ್ರಮ್, ಅಬೋಧಮ್, ಈಶಿತುಃ, ಅಧಿಜಾನು, ಸಮರ್ಪಿತಂ, ಪರಂ, ಕೃತಭೂಯೋಭಯಭಂಗಮಂಗಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಈಶಿತುಃ** = ನನಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, **ಹಸ್ತಾಗ್ರಮ್** - ಹಸ್ತ = ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತದ, **ಅಗ್ರಮ್** = ಅಂಗುಲೀರೂಪ ಅವಯವವು, **ವರತರ್ಕಮುದ್ರಯಾ** - ವರ = ಉತ್ತಮವಾದ, **ತರ್ಕ** = ಜ್ಞಾನದ, **ಮುದ್ರಯಾ** = ಮುದ್ರಾದಿಂದ, **ಭಜತಾಂ** = ಭಜನೆ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥ ತನ್ನ ಭಕ್ತರುಗಳ, **ಅಬೋಧಮ್** = ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು, **ದ್ಯುತಿ** = ಖಂಡನ ಮಾಡುತ್ತದೆ. **ಅಧಿಜಾನು** = ವಾಮಜಾನುವಿನದೇಸೆಯಿಂದ ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿ, **ಸಮರ್ಪಿತಂ** = ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ, **ಪರಂ** = ವಾಮಹಸ್ತಾಗ್ರಾಂಗುಲಿಯಾದರೂ, **ಕೃತಭೂಯೋಭಯಭಂಗಮಂಗಲಮ್** - **ಕೃತ** = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, **ಭೂಯ** = ಬಹಳವಾದ, **ಭಯ** = ಸಂಸಾರಲಕ್ಷಣಭಯದ, **ಭಂಗ** = ನಾಶವೇನು, **ಮಂಗಲಮ್** = ಮೋಕ್ಷವೇನು ಇವುಗಳುಳ್ಳಂಥಾದ್ದು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ದಕ್ಷಿಣಹಸ್ತದ ತುದಿಯು ಎಂದರೆ ಬೆರಳುರೂಪ ಅವಯವವು ಉತ್ತಮವಾದ ತರ್ಕ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನದ ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಭಜನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ವಭಕ್ತರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಖಂಡಿಸುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವು ಜ್ಞಾನಮುದ್ರಾಂಕಿತ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಧಿಜಾನು ಎಂದರೆ ಎಡ ಮಂಡಿಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಂಥ ಬೇರೆಯ ಎಂದರೆ ಎಡಗೈಯಿನ ತುದಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಭಯ ಎಂದರೆ ಸಂಸಾರ ಲಕ್ಷಣಭಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿ ಮಂಗಲವೆಂಬ, ('ಮಂಗಲಂ ಮೋಕ್ಷ ಉಚ್ಯತೇ' ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರ ವಾಮಬಾಹುವು ಅಭಯಮುದ್ರಾಂಕಿತವೆಂದರ್ಥ || 36 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರ ಕಂಠವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಸತತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

सततं गलता स्वतः श्रुति त्रितयैर्नैव निकाममङ्कितः ।

सुविडम्बितकम्बुरिक्ष्ण्णै वररೇಖಾತ್ರಯवान् गुरೋर्गलः || 37 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸತತಂ, ಗಲತಾ, ಸ್ವತಃ, ಶ್ರುತಿತ್ರಿತಯೇನ, ಇವ, ನಿಕಾಮಮ್, ಅಂಕಿತಃ, ಸುವಿಡಂಬಿತಕಂಬುಃ, ಈಕ್ಷ್ಣ್ಣೈ, ವರರೇಖಾತ್ರಯವಾನ್, ಗುರೋಃ, ಗಲಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಸ್ವತಃ = ತನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸತತಂ = ನಿರಂತರವೂ, ಗಲತಾ = ಹೊರಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕ, ಶ್ರುತಿತ್ರಿತಯೇನ - ಶ್ರುತಿ = ವೇದಗಳ (ಋಗಾದಿ), ತ್ರಿತಯೇನ = ಮೂರರಿಂದ, ನಿಕಾಮಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಅಂಕಿತ ಇವ = ಚಿಹ್ನಿತವಾದಂತೆ ಇರುವ, ವರರೇಖಾತ್ರಯವಾನ್ - ವರ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ರೇಖಾತ್ರಯವಾನ್ = ರೇಖಾತ್ರಯಗಳುಳ್ಳ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೆ, ಸುವಿಡಂಬಿತಕಂಬುಃ - ಸು = ಅತ್ಯಂತ, ವಿಡಂಬಿತ = ಅನುಕರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಂಬುಃ = ಶಂಖವುಳ್ಳ, ಗುರೋಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಗಲಃ = ಕಂಠವು, ಈಕ್ಷ್ಣ್ಣೈ = ನೋಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಕಂಠವು ನನ್ನಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಕಂಠವು ತನ್ನಿಂದ

‘संततं चिंतयैत्कंಠಂ ಭಾಸ್ವತ್ಕೌಸ್ತುಭ ಭಾಸಕಮ್ ।

ವೈಕುಂಠಸ್ಯಾಖಿಲಾ ವೇದಾ ಉದ್ಗೀರ್ಯಂತೇನಿಶಂ ಯತಃ’

ಎಂದರೆ 'ಯಾವುದರಿಂದ ಅಖಿಲವೇದಗಳು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊರಡುತ್ತವೋ ಅಂಥಾ, ವಿಕುಂಠಾದೇವಿಯ ಸುತನಾದ್ದರಿಂದ ವೈಕುಂಠನೆನ್ನಿಸತಕ್ಕ ನಾರಾಯಣನ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕೌಸ್ತುಭರತ್ನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಕಂಠವನ್ನು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು' ಎಂದು ದ್ವಾದಶಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ

ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ, ಹೊರಗೆ ಹೊರಡತಕ್ಕ ವೇದತ್ರಯದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಂಕಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಮೂರುರೇಖಾವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ಕಂಠದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ತ್ರಿವಳಿಗಳು, ಕಂಠದಿಂದ ಹೊರಡತಕ್ಕ ಮಿಗ್ಯ ಜುಸ್ಸಾಮವೇದಗಳಂತೆ ತೋರುವವೆಂದು ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಾಗಲೀ, ವೇದತ್ರಯವೇ ತ್ರಿವಳಿರೂಪದಿಂದ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ನನ್ನ ಆಲೋಚನೆಯೆಂದು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರವಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ರೇಖಾತ್ರಯವಿರೋಧದಿಂದಲೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶಂಖವನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡಿದೆ. ಶಂಖಕ್ಕೂ ರೇಖಾತ್ರಯವಿರುತ್ತದೆ; ಕಂಠಕ್ಕೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಹಾಗೂ ಶಂಖದಂತೆ ವರ್ತುಲವಾಗಿರೋದರಿಂದ) ಶಂಖಸದೃಶವೆಂದರ್ಥ || 37 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮುಖವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಸಕಲಾಸ್ತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಕಲಾಸ್ತಕಲಂಕಕಾಲಿಮಸ್ಪರದಿಂದುಪ್ರಕರೋರುವಿಭ್ರಮಮ್ |

ಅಧರೀಕುರುತೇ ಸ್ವಶೋಭಯಾ ವದನಂ ದೇವಶಿಖಾಮಣೇರಿದಮ್ || 38 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಕಲಾಸ್ತಕಲಂಕಕಾಲಿಮಸ್ಪರದಿಂದುಪ್ರಕರೋರುವಿಭ್ರಮಮ್, ಅಧರೀಕುರುತೇ, ಸ್ವಶೋಭಯಾ, ವದನಂ, ದೇವಶಿಖಾಮಣೇಃ, ಇದಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ದೇವಶಿಖಾಮಣೇಃ-ದೇವ = ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಶಿಖಾಮಣೇಃ= ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಇದಮ್ = ಈ, ವದನಮ್ = ಮುಖವು, ಸ್ವಶೋಭಯಾ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಶೋಭಯಾ = ಕಾಂತಿಯಿಂದ, ಸಕಲಾಸ್ತಕಲಂಕಕಾಲಿಮಸ್ಪರದಿಂದುಪ್ರಕರೋರುವಿಭ್ರಮಂ- ಸಕಲ = ಷೋಡಶಕಲಾಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಅಸ್ತಕಲಂಕಕಾಲಿಮ - ಅಸ್ತ = ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಲಂಕ = ಶಶರೂಪಲಾಂಛನದ, ಕಾಲಿಮ = ಕಪ್ಪುಳ್ಳ, ಸ್ಪರತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಇಂದು = ಚಂದ್ರರುಗಳ, ಪ್ರಕರ = ಸಮೂಹದ, ಉರು = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ವಿಭ್ರಮಮ್ = ಕಾಂತಿಯನ್ನು, ಅಧರೀಕುರುತೇ = ಧಿಕ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶಿಖಾಮಣಿಯಾದ ಎಂದರೆ 'ವಿದಿತ ದೈವಗಳೆಲ್ಲ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಿಂದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಈ ಮುಖವು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ, ಷೋಡಶಕಲಾಪೂರ್ಣರೂ, ಶಶರೂಪಲಾಂಛನದ ಕಪ್ಪು ಇಲ್ಲದವರೂ ಆದ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ (ಷೋಡಶಕಲಾಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನು ಶಶರೂಪಲಾಂಛನವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ;

ಆ ಲಾಂಛನವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನಷ್ಟೇ) ಚಂದ್ರರ ಸಮೂಹದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಲಂಕರಹಿತರೂ, ಷೋಡಶ ಕಲಾಪರಿಪೂರ್ಣರೂ ಆದ ಚಂದ್ರರ ಗುಂಪಿನ (ಒಬ್ಬ ಚಂದ್ರನಲ್ಲ) ಕಾಂತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮುಖದ ಕಾಂತಿಯು ಅಧಿಕವೆಂದರ್ಥ

|| 38 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರ ಓಷ್ಣಗಳೆಂಬ ತುಟಿಗಳನ್ನೂ, ದಂತಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ಅರುಣಾಶ್ವ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅರುಣಾಶ್ವದಲಾಂತರೋಲ್ಲಸನ್ ನವಮುಕ್ತಾವಲಿಮಸ್ಯ ಲಜ್ಜಯೇತ್ |

ಹಸತಃ ಸಿತದಂತಸಂತತಿಃ ಪರಮಶ್ರೀರರುಣೋಷ್ಠರೋಚಿಷಃ || 39 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅರುಣಾಶ್ವದಲಾಂತರೋಲ್ಲಸನ್ನವಮುಕ್ತಾವಲಿಮ್, ಅಸ್ಯ, ಲಜ್ಜಯೇತ್, ಹಸತಃ, ಸಿತದಂತಸಂತತಿಃ, ಪರಮಶ್ರೀಃ, ಅರುಣೋಷ್ಠರೋಚಿಷಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅರುಣೋಷ್ಠರೋಚಿಷಃ- ಅರುಣ = ಕೆಂಪಾದ, ಓಷ್ಠ = ತುಟಿಗಳ, ರೋಚಿಷಃ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಹಸತಃ = ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅಸ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಪರಮಶ್ರೀಃ - ಪರಮ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಶ್ರೀಃ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಸಿತದಂತಸಂತತಿಃ - ಸಿತ = ಶುಭ್ರವಾದ, ದಂತ = ದಂತಗಳ, ಸಂತತಿಃ = ಪಂಕ್ತಿಯು, ಅರುಣಾಶ್ವದಲಾಂತರೋಲ್ಲಸನ್ನವಮುಕ್ತಾವಲಿಮ್ - ಅರುಣ = ಕೆಂಪಾದ, ಅಶ್ವ = ಪಾಷಾಣಗಳ, (ಪದ್ಮರಾಗಮಣಿಯ), ದಲ = ಶಕಲದಲ್ಲಿ, ಉಲ್ಲಸತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ನವ = ನೂತನವಾದ, ಮುಕ್ತ = ಮುತ್ತುಗಳ, ಅವಲಿಂ = ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು, ಲಜ್ಜಯೇತ್ = ತಿರಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಓಷ್ಣಗಳು ಕೆಂಪಾಗಿವೆ; ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮಂದಹಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ಶುಭ್ರವಾದ ದಂತಗಳ ಸಾಲಿರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಆ ದಂತಪಂಕ್ತಿಯು ಉತ್ತಮಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಇಂಥಾ ದಂತಪಂಕ್ತಿಯು ಕೆಂಪಾದ ಪದ್ಮರಾಗಮಣಿಯ ಶಕಲವೆಂಬ ಕಟ್ಟುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಭಮಾನವಾದ ನೂತನವಾದ (ಶುಭ್ರ) ಮುತ್ತುಗಳ ಸಾಲನ್ನು ಲಜ್ಜಾಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ || 39 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ವಾಕ್ಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ದ್ವಿಜವೃಂದ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ದ್ವಿಜವೃಂದಕೃತಂ ಕುತೂಹಲಾತ್ ಅನುಯೋಗಾಂಧುಸಹಸ್ರಮುತ್ತಮಮ್ |

ಇಯಮೇಕಪದೇ ಸರಸ್ವತೀ ಶ್ರುತಿಭರ್ತುಃ ಪರಿಪೂರಯತ್ಯಹೋ || 40 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ದ್ವಿಜವೃಂದಕೃತಂ, ಕುತೂಹಲಾತ್, ಅನುಯೋಗಾಂಧುಸಹಸ್ರಮ್, ಉತ್ತಮಮ್, ಇಯಮ್, ಏಕಪದೇ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶ್ರುತಿಭರ್ತುಃ, ಪರಿಪೂರಯತಿ, ಅಹೋ ||

ಅರ್ಥಃ- ಶ್ರುತಿಭರ್ತುಃ - ಶ್ರುತಿ = ವೇದಗಳಿಗೆ, ಭರ್ತುಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಇಯಂ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಸರಸ್ವತೀ = ವಾಕ್ಯವು, ಕುತೂಹಲಾತ್ = ಅತ್ಯಂತ ಸಂಭ್ರಮದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ದ್ವಿಜವೃಂದಕೃತಂ - ದ್ವಿಜ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳ, ವೃಂದ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ಕೃತಮ್ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಉತ್ತಮಂ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಅನುಯೋಗಾಂಧುಸಹಸ್ರಮ್ - ಅನುಯೋಗ = ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೆಂಬ, ಅಂಧು = ಕೂಪಗಳ, ಸಹಸ್ರಂ = ಸಹಸ್ರನ್ನು, ಏಕಪದೇ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇವೇ, ಸರಸ್ವತೀ = ನದಿಯು, ದ್ವಿಜವೃಂದಕೃತಂ - ದ್ವಿಜವೃಂದ = ವಿಪ್ರ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಇವರುಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗಂಭೀರವಾದ, ಅಂಧುಸಹಸ್ರಂ - ಅಂಧು = ಕೂಪಗಳ, ಸಹಸ್ರಂ = ಸಹಸ್ರವನ್ನು, ಯುಗಪದೇವ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇವೇ, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಪರಿಪೂರಯತಿ = ಪೂರ್ಣಮಾಡುತ್ತದೆಯೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಪರಿಪೂರಯತಿ = ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರುತಿನಾಥರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮಾತೆಂಬುದೇ ನದಿಯಿದ್ದಂತೆ. ನದೀಪ್ರವಾಹವು ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗಿ ಒಮ್ಮೆಲೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಹಸ್ರಾರು ಆಳವಾದ ಭಾವಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುವಂತೆ, ವೇದವ್ಯಾಸರ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೆಂಬ ಅನೇಕ ಭಾವಿಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಸಹಸ್ರ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡೋಣದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಮಾಡುತ್ತದೆ; ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ಪ್ರಸಿದ್ಧಕೂಪಗಳು ದ್ವಿಜರೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು. ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಾದರೂ ಋಷಿಗಳ ಸಮೂಹವು. ಅವರಾದರೂ ಅತ್ಯಂತ ಆದರ, ಸಂಭ್ರಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಸಹಸ್ರೋತ್ತರದಾನಾಖ್ಯ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಕ್ಯವು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ)

|| 40 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಆಚಾರ್ಯರು ಬರುತ್ತಿರಲು, ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅವರನ್ನು ದೂರದಿಂದ ನೋಡಿ ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ನಾನು ಕೃತಾರ್ಥನಾದೆನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು - 'ಜಲಜ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜಲಜಾಯತಲೋಚನಸ್ಯ ಮಾಮ್ ಅವಲೋಕೋಽಯಮುಪೇತ್ಯ ಲಾಲಯನ್ |

ಕುರುತೇ ಪರಿರಭ್ಯ ಪೂರಿತಂ ಭುವನಾನಂದಕರಸ್ಮಿತಾನ್ವಿತಃ

|| 41 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜಲಜಾಯತಲೋಚನಸ್ಯ, ಮಾಮ್, ಅವಲೋಕಃ, ಅಮ್, ಉಪೇತ್ಯ, ಲಾಲಯನ್, ಕುರುತೇ, ಪರಿರಭ್ಯ, ಪೂರಿತಂ, ಭುವನಾನಂದಕರಸ್ಮಿತಾನ್ವಿತಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜಲಜಾಯತಲೋಚನಸ್ಯ - ಜಲಜ = ಕಮಲದಂತೆ, ಆಯತ = ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ, ಲೋಚನಸ್ಯ = ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಭುವನಾನಂದಕರಸ್ಮಿತಾನ್ವಿತಃ - ಭುವನ = ಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಆನಂದಕರ = ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ, ಸ್ಮಿತ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ, ಅನ್ವಿತಃ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಅಯಮ್ = ಮದ್ವಿಷಯಕವಾದ, ಅವಲೋಕಃ = ಅವಲೋಕನೆಯು, ಲಾಲಯನ್ = ಆದರವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿ, ಮಾಮ್ = ನನ್ನನ್ನು, ಉಪೇತ್ಯ = ಸಮೀಪಿಸಿ, ಪರಿರಭ್ಯ = ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡಿ, ಪೂರಿತಂ = ಪೂರ್ಣಮನೋರಥನನ್ನು, ಕುರುತೇ = ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪದ್ಮದಂತೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಮದ್ವಿಷಯಕವಾದ ನೋಟವು ಆದರ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡಿ, ನನ್ನನ್ನು ಪೂರ್ಣಮನೋರಥನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆ ನೋಟವು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ || 41 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ತುಲಸಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಉಪಕರ್ಣಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಉಪಕರ್ಣಮಮುಷ್ಯ ಭಾಸಿತಾ ತುಲಸೀ ಮಂತ್ರಯತೀವ ಲಾಲಿತಾ |

ಮಮ ನಾಥ ಪದಂ ನ ಮತ್ಸರಾತ್ ಜಲಜಾದ್ಯಾನಿ ಹರೇಯುರಿತ್ಯಲಮ್ || 42 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಉಪಕರ್ಣಮ್, ಅಮುಷ್ಯ, ಭಾಸಿತಾ, ತುಲಸೀ, ಮಂತ್ರಯತೀ, ಇವ, ಲಾಲಿತಾ, ಮಮ, ನಾಥ, ಪದಂ, ನ, ಮತ್ಸರಾತ್, ಜಲಜಾದ್ಯಾನಿ, ಹರೇಯುಃ, ಇತಿ, ಅಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಮುಷ್ಯ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಉಪಕರ್ಣಮ್ = ಕರ್ಣಗಳ ಸಮೀಪ, (ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ), ಭಾಸಿತಾ = ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ತನ್ನ ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆರೂಪಣ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ, ಲಾಲಿತಾ = ತಮ್ಮ ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆರೂಪಣ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಆದೃತವಾದಂಥ, ತುಲಸೀ = ತುಲಸಿಯು, ಹೇ ! ನಾಥ = ನನಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರೇ, ಜಲಜಾದ್ಯಾನಿ - ಜಲಜ = ಕಮಲವೇ, ಆದ್ಯಾನಿ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳಂಥ ಪುಷ್ಪಗಳು, ಮತ್ಸರಾತ್ = ಮಾತ್ಸರ್ಯದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಮಮ = ನನ್ನ, ಪದಮ್ = ಸ್ಥಾನವಾದ ಕರ್ಣಪ್ರದೇಶವನ್ನು, ನ ಹರೇಯುಃ

= ಅಪಹಾರ ಮಾಡಬಾರದು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮಂತ್ರಯತೀ ಇವ = ಗುಹ್ಯಭಾಷಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ ಎಂಬೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಅಸ್ತಿ = ಇದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ಕರ್ಣಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಭೂತಕರ್ಣ ವಿವರದಲ್ಲಿ, ಅವರಿಂದ ಧಾರಣಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ, ಸ್ವಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ಆರೋಪಣಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಆದ್ಯತವಾದ ತುಲಸಿಯು ಗುಪ್ತಭಾಷಣವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಿದೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರು ತುಲಸಿಯನ್ನು ಧರಿಸೋಣ ತುಲಸಿಗೇ ಭೂಷಣವು (ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗಲ್ಲ).

ಏನು ರಹಸ್ಯ ಮಾತನಾಡುವಂತಿದೆಯೆಂದರೆ, 'ಸ್ವಾಮಿ, ಕಮಲಾದಿ ಪುಷ್ಪಗಳು ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ ನನ್ನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಕರ್ಣಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಅಪಹಾರ ಮಾಡದಿರಲಿ' ಎಂದು.

ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ತುಲಸಿಯೇ ಕರ್ಣಮೂಲದಲ್ಲಿ ಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ; ಯಾವುದೊಂದು ಪುಷ್ಪವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ಕರ್ಣಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ತುಲಸಿಯೇ ಲೋಕಶಿಕ್ಷಾರ್ಥಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ; ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ - ತುಲಸಿಯು ವ್ಯಾಸರ ಕಿವಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, 'ಸ್ವಾಮಿ, ನನ್ನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಕರ್ಣಮೂಲವನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟು ಬಿಡಬೇಡಿ; ನನಗೇ ಇರಲಿ' ಎಂದು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ವಿಜ್ಞಾಪನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ||42 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ವಿಭವ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಭವಾಭಿಭವೋದ್ಭವಾದಿಕಂ ಭುವನಾನಾಂ ಭುವನಪ್ರಭೋಭ್ಯುಃ |

ಅನಯೋರಪಿ ದಭ್ರವಿಭ್ರಮಾತ್ ಸಭವಾಂಭೋಜಭವಾತ್ಮನಾಂ ಭವೇತ್ || 43 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿಭವಾಭಿಭವೋದ್ಭವಾದಿಕಂ, ಭುವನಾನಾಂ, ಭುವನಪ್ರಭೋಃ, ಭ್ರುವೋಃ, ಅನಯೋಃ, ಅಪಿ, ದಭ್ರವಿಭ್ರಮಾತ್, ಸಭವಾಂಭೋಜಭವಾತ್ಮನಾಂ, ಭವೇತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಭುವನಪ್ರಭೋಃ- ಭುವನ = ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಭೋಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಅನಯೋಃ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಭ್ರುವೋಃ = ಲೋಚನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಲಾಟದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಅವಯವ ರೂಪವಾದ ಹುಬ್ಬುಗಳ, ದಭ್ರವಿಭ್ರಮಾದಪಿ

- **ದಭ್ರ** = ಆಲ್ಪವಾದ, **ವಿಭ್ರಮಾದಪಿ** = ಸಂಚಲನೆಯಿಂದಲಾದರೂ, **ಸಭವಾಂಭೋಜಭವಾತ್ಮನಾಮ್**
 - **ಭವ** = ರುದ್ರದೇವರೇನು, **ಅಂಭೋಜಭವ** = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇನು ಇವರುಗಳೆಂಬ, **ಸ-ಆತ್ಮನಾಂ** =
 ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, **ಭುವನಾನಾಂ** = ಲೋಕಗಳಿಗೆ, **ವಿಭವಾಭಿಭವೋದ್ಭವಾದಿಕಂ** - ವಿಭವ
 = ಐಶ್ವರ್ಯವೇನು, **ಅಭಿಭವ** = ಸಂಹಾರವೇನು, **ಉದ್ಭವ** = ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇನು, ಇವೇ **ಆದಿಕಂ**=
 ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳಂಥಾದ್ದು, **ಭವೇತ್** = ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಕಣ್ಣುಗಳ ಮೇಲ್ಬಾಗದಲ್ಲಿ
 ಲಲಾಟಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಧನುರಾಕಾರದಿಂದ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಅವಯವಗಳಾದ ಹುಬ್ಬುಗಳ ಸ್ವಲ್ಪ
 ಚಲನದಿಂದಲೂ (ಕೇವಲ ಹುಬ್ಬು ಹಾರಿಸೋಣದರಿಂದ), ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಭವವೆಂಬ ಐಶ್ವರ್ಯ
 (ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದರ್ಥ) ಅಭಿಭವವೆಂಬ ಸಂಹಾರ, ಉದ್ಭವವೆಂಬ ಸೃಷ್ಟಿ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ನಿಯಮನಾದಿ ಅಷ್ಟ
 - (ಅಷ್ಟೋ) ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆ ಜಗತ್ತು ಭವನೆಂಬ ರುದ್ರ, ಅಂಭೋಜಭವನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮ ಈ
 ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಕವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ದಿಕರ್ತೃತ್ವ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ
 ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಭ್ರೂಚಲನದಿಂದಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಆಯಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ || 43 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರ ನೀಲವರ್ಣಲಲಾಟದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರಕ್ತವರ್ಣತಿಲಕವನ್ನು ಉಪಮಾಪೂರ್ವಕ
 ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ - 'ತ್ರಿಜಗತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತ್ರಿಜಗತ್‌ತಿಲಕಾಲಿಕಾಂತರೇ ತಿಲಕೋಽಯಂ ಪರಭಾಗಮಾಪ್ತವಾನ್ |

ಹರಿನೀಲಗಿರೀಂದ್ರಮಸ್ತಕಸ್ಥುಟಶೋಣೋಪಲಪಂಕ್ತಿಸನ್ನಿಭಃ || 44 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತ್ರಿಜಗತ್ತಿಲಕಾಲಿಕಾಂತರೇ, ತಿಲಕಃ, ಅಯಂ, ಪರಭಾಗಮ್, ಆಪ್ತವಾನ್,
 ಹರಿನೀಲಗಿರೀಂದ್ರಮಸ್ತಕ ಸ್ಥುಟ ಶೋಣೋಪಲಪಂಕ್ತಿಸನ್ನಿಭಃ ||

ಅರ್ಥಃ- **ತ್ರಿಜಗತ್ತಿಲಕಾಲಿಕಾಂತರೇ** - **ತ್ರಿಜಗತ್** = ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ, **ತಿಲಕ**=
 ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯವಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, **ಅಲಿಕ** = ಲಲಾಟದ, **ಅಂತರೇ** = ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ,
ಪರಭಾಗಮ್ = ವರ್ಣಾಂತರ ಸಂಯೋಗಜನ್ಯ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು, **ಆಪ್ತವಾನ್**= ಹೊಂದಿದಂಥ,
ಅಯಂ=ಈ, **ತಿಲಕಃ** =ತಿಲಕವು, **ಹರಿನೀಲಗಿರೀಂದ್ರಮಸ್ತಕಸ್ಥುಟಶೋಣೋಪಲಪಂಕ್ತಿಸನ್ನಿಭಃ**
 - **ಹರಿನೀಲಗಿರೀಂದ್ರ** = ಇಂದ್ರನೀಲಪರ್ವತದ, **ಮಸ್ತಕ** = ಶಿರೋಭಾಗದಲ್ಲಿ, **ಸ್ಥುಟ** =

ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ, ಶೋಣ = ರಕ್ತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ಉಪಲ = ಪದ್ಮರಾಗಮಣಿಗಳ, ಪಂಕ್ತಿ = ಪಂಕ್ತಿಯ, ಸನ್ನಿಭಃ ಸನ್ = ಸದೃಶವಾದಂಥಾದ್ದಾಗಿ, ವಿರಾಜತೇ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮೂರುಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ತಿಲಕಸದೃಶರಾದ ಎಂದರೆ ಅಲಂಕಾರ ಭೂತರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಲಲಾಟವೆಂಬ ಹಣೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲೋಹಿತದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷದಿಂದ (ಕುಂಕುಮಾದಿಯಿಂದ) ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ತಿಲಕವಿದೆ.

‘ತಮಾಲಪತ್ರತಿಲಕಚಿತ್ರಕಾಣಿ ವಿಶೇಷಕಮ್ | ದ್ವಿತೀಯಂ ಚ ತುರೀಯಂ ಚ ನ ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್’ ಎಂದು ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದು, ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ತಿಲಕ, ವಿಶೇಷಕಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಬಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ತಿಲಕ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಪ್ರಯೋಗವು ದೋಷವಲ್ಲ.

ಆ ತಿಲಕವು ತಾನು ಕೆಂಪಾಗಿದ್ದು, ನೀಲವರ್ಣವಾದ ವ್ಯಾಸರ ಘನೆಯ ಸಂಯೋಗದಿಂದಾಗಿ ವರ್ಣಾಂತರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನೀಲಾತ್ಮಕವಾದ - ಇಂದ್ರನೀಲವೆಂಬ ನೀಲಕಾಂತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಪರ್ವತದ ಮಸ್ತಕವೆಂಬ ಊರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕ ರಕ್ತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪದ್ಮರಾಗ ಮಣಿಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯಂತಿದೆ. ಪದ್ಮರಾಗಮಣಿಗಳು ಇಂದ್ರನೀಲವರ್ವತದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ವರ್ಣಾಂತರಸಂಯೋಗ ಹೊಂದಿ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ, ಲೋಹಿತ ಶ್ರೀಗಂಧಾದಿ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಊರ್ಧ್ವಪುಂಜವು ಲಲಾಟಕದ ನೀಲಕಾಂತಿ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಶೋಭೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಇದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ತಿಲಕಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರವು; ತಿಲಕಸಂಬಂಧದಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗಿಲ್ಲ; ಅವರು ಸ್ವರಸ ಸುಂದರರಾದ್ದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಲಾಟಕ್ಕೆ ಗಿರಿಯ ಉಪಮಾದಿಂದ ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ

|| 44 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಜಟಾವನ್ನು ವರ್ಣನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ - ‘ನವಮ್’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನವಮಂಬುಧರಂ ವಿಡಂಬಯದ್ ವರವಿದ್ಯುದ್ವಲಯಂ ಜಗದ್ಗುರೋಃ |

ಅವಲೋಕ್ಯ ಕೃತಾರ್ಥತಾಮಗಾಂ ಸಜಟಾಮಂಡಲಮಂಡನಂ ವಪುಃ

|| 45 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನವಮಂಬುಧರಂ, ವಿಡಂಬಯತ್, ವರವಿದ್ಯುದ್ವಲಯಂ, ಜಗದ್ಗುರೋಃ, ಅವಲೋಕ್ಯ, ಕೃತಾರ್ಥತಾಮ್, ಅಗಾಂ, ಸಜಟಾಮಂಡಲಮಂಡನಂ, ವಪುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ವರವಿದ್ಯುದ್ವಲಯಂ - ವರ = ಉತ್ತಮವಾದ, ವಿದ್ಯುತ್ = ಮಿಂಚುಗಳ, ವಲಯಂ = ಸಮೂಹದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ನವಮ್ = ನೂತನವಾದಂಥ (ನೀಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ), ಅಂಬುಧರಂ - ಮೇಘವನ್ನು, ವಿಡಂಬಯತ್ = ಅನುಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಜಗದ್ಗುರೋಃ - ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ, ಗುರೋಃ = ಗುರುಗಳಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಸಜಟಾಮಂಡಲಮಂಡನಂ - ಜಟಾ = ಜಟಾಗಳ, ಮಂಡಲ = ಮಂಡಲವೆಂಬ, ಸಮಂಡನಂ = ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ವಪುಃ = ಶರೀರವನ್ನು, ಅವಲೋಕ್ಯ ನೋಡಿ, ಕೃತಾರ್ಥತಾಮ್ = ಕೃತಕೃತ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಅಹಮ್ = ನಾನು, ಅಗಾಮ್ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವನಾದೆನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರ ಶರೀರವನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಕೃತಾರ್ಥನಾದೆ. ಅವರ ದೇಹವು ಜಟೆಗಳ ಸಮೂಹವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅವರ ನೀಲಕಾಂತಿ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಲೋಹಿತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟ ಜಟೆ ಇರೋಣದರಿಂದ, ವ್ಯಾಸರ ದೇವು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಹಿತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟ ವಿದ್ಯುತ್(ಮಿಂಚು)ಗಳ ಸಮೂಹವುಳ್ಳ ಮೇಘವನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದೆಯೇ ದೇಹವನ್ನು 'ತದಿದಂ' ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಕಾರ ವರ್ಣಿಸಿರೋಣದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಜಟಾವರ್ಣನಸಹಿತ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಜಟಾವರ್ಣನದಲ್ಲೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನೀಲಮೇಘಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪಾದ ಮಿಂಚಿನ ಸಮೂಹವು ಶೋಭಿಸುವಂತೆ ನೀಲಮೇಘಶ್ಯಾಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅರುಣವರ್ಣವುಳ್ಳ ವಿದ್ಯುತ್ಸಮೂಹದಂತೆ ಇರತಕ್ಕ ಕೆಂಪಾದ ಜಟಾಗಳ ಸಮೂಹವು ಶೋಭಾಯಮನವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಕೃತಾರ್ಥತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳೋಣದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಇಂಥಾ ದೇಹವನ್ನು ದರ್ಶನ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದಲೂ, 'ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾನಿಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದೆನೋ ಆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ನಾನು ಪಡೆದೆನು ಅದಾದರೂ ವ್ಯಾಸರ ದರ್ಶನವು' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ

|| 45 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಆಪಾದಮೌಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ವರ್ಣಿಸಲು ಆಗದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ನ ರಮಾಽಪಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನ ರಮಾಽಪಿ ಪದಾಂಗುಲೀಲಸನ್ ನಖಧೂರಾಜದನಂತಸದ್‌ಗುಣಾನ್ |

ಗಣಯೇತ್ ಗಣಯಂತ್ಯನಾರತಂ ಪರಮಾನ್ ಕೋಽಸ್ಯ ಪರೋ ಗುಣಾನ್ ವದೇತ್ ||46||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನ, ರಮಾ, ಅಪಿ, ಪದಾಂಗುಲೀಲಸನ್ನಖಧೂರಾಜದನಂತಸದ್‌ಗುಣಾನ್, ಗಣಯೇತ್, ಗಣಯಂತೀ, ಅನಾರತಂ, ಪರಮಾನ್, ಕಃ, ಅಸ್ಯ, ಪರಃ, ಗುಣಾನ್, ವದೇತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ರಮಾಽಪಿ = ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವೋತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಕೂಡ, ಅಸ್ಯ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಪದಾಂಗುಲೀ ಲಸನ್ನಖಧೂರಾಜದನಂತಸದ್‌ಗುಣಾನ್ - ಪದ = ಪಾದದ, ಅಂಗುಲೀ = ಕಿರುಬೆಳರಳಿನಲ್ಲಿ, ಲಸತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ನಖ = ನಖದ, ಧೂ = ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ, ರಾಜತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಅನಂತಸದ್‌ಗುಣಾನ್ - ಅನಂತ = ಅಪರಿಮಿತವಾದ, ಸದ್‌ಗುಣಾನ್ - ಸತ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಗುಣಾನ್ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು, ಅನಾರತಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಗಣಯಂತೀ ಅಪಿ - ಗಣನಾ ಮಾಡಿದಾಗ್ಯಾದರೂ ಕೂಡ, ನ ಗಣಯೇತ್ = ಸಾಕಲೈನ ಗಣನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪರಃ = ಲಕ್ಷ್ಮೀವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಯು, ಅಸ್ಯ = ಈ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಪರಮಾನ್ - ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಗುಣಾನ್ = ಗುಣಗಳನ್ನು, ವದೇತ್ = ವರ್ಣನ ಮಾಡಿಯಾನು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ರಮಾ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಚರಣದ ಬೆರಳಿನ ಉಗುರಿನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕ ಅನಂತ ಗುಣಗಳನ್ನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಎಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಾಕಲೈನ ಗಣನ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಚರಣವೇ ಒಂದು ಅವಯವ; ಬೆರಳೆಂಬುದು ಅದರಲ್ಲೂ ಒಂದು ಭಾಗ; ನಖವೆಂಬುದು ಅಂಗುಲಿಯಲ್ಲೂ ಏಕದೇಶ; ಹೀಗೆ ಸಾಕಲೈನ ಏಕಾವಯವದ ಏಕದೇಶದ ಏಕದೇಶದ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿದ್ದ ಗುಣವರ್ಣನ ಮಾಡಲೂ ರಮಾದೇವಿಯರೂ ಶಕ್ತರಲ್ಲ ಎಂದಮೇಲೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದ ಯಾವ (ಮತಿಮಾನ್ ಎಂಬ ಪಾರಾನುಸಾರ) ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತಾನೇ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ (ಪರಮಾನ್ ಎಂಬ ಪಾರಾನುಸಾರ) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸಾಕಲೈನ ವರ್ಣಿಸಿಯಾನು? ಯಾವನೂ ವರ್ಣಿಸಲಾರನೆಂದರ್ಥ.

ಹೀಗಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು; ಪರಎಂದರೆ (ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ) ಲಕ್ಷ್ಮೀವ್ಯತಿರಿಕ್ತನಾದ, ಕಃ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ವೇದವ್ಯಾಸರ (ಕೆಲವಾದ) ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಯಾನು. (ಬ್ರಹ್ಮ ಸಮನಾದ ವಾಯುವತರನಾದ್ದರಿಂದ ನಾನೂ ಸಾಕಲೈನ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂತೂ ವರ್ಣನ ಮಾಡಿದೆ

ಎಂದರ್ಥ). ಭಗವದ್ಗುಣ, ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ (ಆದಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ರೂಪ, ಅವಯವಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು) ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಅಭೇದವಾದ್ದರಿಂದ, ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ನಖದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೂ ಅನಂತಗುಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು || 46 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಇಂಥಾ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ನೋಡಿ ನನಗಾಶ್ಚರ್ಯವಾದದ್ದು ಸಹಜವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು 'ನ ಕುತೂಹಲಿತಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನ ಕುತೂಹಲಿತಾ ಕುತೂಹಲಂ ತನುಮೇನಾಮವಲೋಕ್ಯ ಸದ್ಗುರೋಃ |

ಸನವಾವರಣಾಂಡದರ್ಶಿನೋ ಗೃಹಬುದ್ಧ್ಯಾ ಮಮ ನಿಷ್ಕುತೂಹಲಮ್ || 47 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನ ,ಕುತೂಹಲಿತಾ, ಕುತೂಹಲಂ, ತನುಮ್, ಏನಾಮ್, ಅವಲೋಕ್ಯ, ಸದ್ಗುರೋಃ, ಸನವಾವರಣಾಂಡದರ್ಶಿನಃ, ಗೃಹಬುದ್ಧ್ಯಾ, ಮಮ, ನಿಷ್ಕುತೂಹಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಿಷ್ಕುತೂಹಲಂ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ರಹಿತವಾಗೋಣ ಹೇಗೆ, ಗೃಹಬುದ್ಧ್ಯಾ = ಇದು ಮನೆಯೆಂಬೋ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಸನವಾವರಣಾಂಡದರ್ಶಿನಃ = ನವಾವರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ದರ್ಶನ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಮಮ = ನನಗೆ, ಸದ್ಗುರೋಃ - ಸತ್ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಗುರೋಃ = ಗುರುಗಳಾದಂಥ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಏತಾಂ = ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ, ತನುಮ್ = ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು, ಅವಲೋಕ್ಯ = ನೋಡಿ, ಕುತೂಹಲಿತಾ = ಕುತೂಹಲಿತ್ವವು (ಆಶ್ಚರ್ಯವತ್ತವು), ಭವತಿ = ಆಗುತ್ತದೆ, ಇತ್ಯೇತತ್ = ಹೀಗೆಂಬುವುದು, (ಹೀಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುವುದು ಎಂಬುವುದು), ನ ಕುತೂಹಲಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ನಾನು ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇದು ಮನೆಯೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಜಲ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಆಕಾಶ, ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ, ಮಹತ್ತತ್ತ್ವ, ತಮೋಗುಣಾವರಣ, ರಜೋಗುಣಾವರಣ, ಸತ್ತ್ವಗುಣಾವರಣ ಹೀಗೆ ಒಂಬತ್ತು ಆವರಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಇಂಥಾ ನನಗೆ, ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಪುರೋವರ್ತಿಯಾದ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂಬುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ.

(‘ಕುತೂಹಲಿತಾ ನ ಕುತೂಹಲಂ’ ಎಂದು ಯೋಜನಾ. ಇಲ್ಲವೇ ‘ನ ಕುತೂಹಲಿತಾ ಕುತೂಹಲಂ’ ಎಂದು ‘ನ ಕುತೂಹಲಿತಾ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಸಮಾಸ ಮಾಡಿ ಯೋಜನಾ ಮಾಡಿದರೆ) ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಆಶ್ಚರ್ಯ. ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ರಮಾದೇವಿಯರೂ ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಅಗಣಿತವಾದ ಅನಂತಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ

ದ್ದಾರೆ.

ಅನಂತಗುಣಗಳಿವೆ; ಆದರೆ ರಮಾದೇವಿಯರೂ ಅದನ್ನು ಗಣನ ಮಾಡಲಾರರು - ಹೀಗೆ ರಮಾದೇವಿಯರಿಂದ ಅಗಣಿತವಾದ ಅನಂತಗುಣಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಆಗಣಿತ, ಅನಂತ ಇವು ಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಪತಿತೀರ್ಥರು ರಮಾಽಪ್ಯಸ್ಯಾಗಣಿತಾನಂತಗುಣತ್ವಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

ಪೂಜ್ಯರೂ , ಷಡ್ಗುಣರೂ ಆದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ದೇಹವು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣವೂ ಹೊಸ ಹೊಸದಾಗಿ ರುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ಜನರ ಮನಸ್ಸು, ನೇತ್ರ, ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ, ನನಗೆ ಅಂಥಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ನನಗಾದರೂ ಅಂಥಾ ಶರೀರವನ್ನು ದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತೆಂಬುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ

|| 47 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆಶ್ರಮದ ಹೊರಗೆ ಬರತಕ್ಕ, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ದೇಹದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಸರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಇತಿ ಚಿಂತಯತಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತಿ ಚಿಂತಯತಾ ಮಹಾಧಿಯಾ ಪದವೀಂ ಬಾಹ್ಯಗತಾಮತೀಯುಷಾ |

ಸ ಮನೋನಯನೈಃ ಪುರಾ ಗತಃ ತತಃ ಆಪೇ ವಪುಷಾಽಪಿ ವೇದರಾಟ್ || 48 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇತಿ, ಚಿಂತಯತಾ, ಮಹಾಧಿಯಾ, ಪದವೀಂ, ಬಾಹ್ಯಗತಾಮ್, ಅತೀಯುಷಾ, ಸಃ, ಮನೋನಯನೈಃ, ಪುರಾ, ಗತಃ ತತಃ, ಆಪೇ, ವಪುಷಾ, ಅಪಿ, ವೇದರಾಟ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಚಿಂತಯತಾ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಬಾಹ್ಯಗತಾಂ - ಬಾಹ್ಯ = ಆಶ್ರಮಾದ್ಬಹಿಷ್ಪದೇಶದಲ್ಲಿ, ಗತಾಂ = ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ಪದವೀಮ್ = ಮಾರ್ಗವನ್ನು, ಅತೀಯುಷಾ = ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹೋಗತಕ್ಕ, ಮಹಾಧಿಯಾ - ಮಹಾ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಧಿಯಾ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಮನೋನಯನೈಃ - ಮನಃ = ಮನಸ್ಸೇನು, ನಯನೈಃ = ನೇತ್ರಗಳೇನು ಇವುಗಳಿಂದ, ಪುರಾ = ಆಶ್ರಮಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇವೇ, ಗತಃ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಃ = ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ವೇದರಾಟ್ = ವೇದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ತತಃ = ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ವಪುಷಾ ಅಪಿ = ದೇಹದಿಂದಲಾದರೂ, ಆಪೇ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಆಶ್ರಮಪ್ರವೇಶಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟರು. ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಎಂದರೆ 'ಈ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಅಗಣಿತ ಗುಣಸಮುದ್ರನು, ನಿರ್ದೋಷನೂ ಆದ ನಾರಯಣನೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಚಿಂತಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿ ದ್ದರು; ಆಶ್ರಮದಿಂದ ಹೊರಗಿರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ದಾಟಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಶ್ರಮ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ನಯನಗಳಿಂದಲೂ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಈಗ ದೇಹದಿಂದಲೂ ಸಮೀಪವರ್ತಿಗಳಾದರು

|| 48 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರು ಕೈಜೋಡಿಸಿ, ಕ್ಷಣಕಾಲ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿ ಕ್ಷೊಂಡು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಗುರುಭಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗುರುಭಕ್ತಿಭರಾನತಾಕೃತಿಃ ವಿರಚಯ್ಯಾಂಜಲಿಬಂಧಮಂಜಸಾ |

ಕ್ಷಣಮಾಮುಕುಲೀಕೃತೇಕ್ಷಣಃ ಸ ಗುರುಂ ಕೇವಲಮಭ್ಯವಂದತ

|| 49 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗುರುಭಕ್ತಿಭರಾನತಾಕೃತಿಃ, ವಿರಚಯ್ಯ, ಅಂಜಲಿಬಂಧಮ್, ಅಂಜಸಾ, ಕ್ಷಣಮ್, ಅಮುಕುಲೀಕೃತೇಕ್ಷಣಃ, ಸಃ, ಗುರುಂ, ಕೇವಲಮ್, ಅಭ್ಯವಂದತ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗುರುಭಕ್ತಿಭರಾನತಾಕೃತಿಃ - ಗುರು = ಮಹತ್ತರವಾದ, ಭಕ್ತಿ = ಭಕ್ತಿ ಎಂಬ, ಭರ = ಭಾರದಿಂದ, ಆನತ = ಬಗ್ಗಲ್ಪಟ್ಟ, (ಪ್ರಹೀಭೂತವಾದ), ಆಕೃತಿಃ = ದೇಹವುಳ್ಳ, ಕ್ಷಣಮ್ = ಒಂದು ಕ್ಷಣಕಾಲ, ಅಮುಕುಲೀಕೃತೇಕ್ಷಣಃ - ಆ = ಸ್ವಲ್ಪ, ಮುಕುಲೀಕೃತ = ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ, ಈಕ್ಷಣಃ = ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ, (ಆನಂದಭಾಷ್ಯದಿಂದರುದ್ಧವಾದ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ), ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಅಂಜಸಾ = ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಅಂಜಲಿಬಂಧಮ್ - ಅಂಜಲಿ = ಕರಸಂಪುಟದ, ಬಂಧಂ = ಬಂಧವನ್ನು, ವಿರಚಯ್ಯ = ಕದಲೀಪುಷ್ಪ(ಮೊಗ್ಗ)ದಂತೆ ಮಾಡಿ, ಕೇವಲಂ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಗುರುಮ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು, ಅಭ್ಯವಂದತ = ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಮಹತ್ತರವಾದ ಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ಭಾರದಿಂದ ಬಗ್ಗಿದ ದೇಹವುಳ್ಳವರಾದರು. (ಭಾರ ಹೊತ್ತವನು ಬಗ್ಗುತ್ತಾನಷ್ಟೆ; ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ಭಾರಹೊತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಗ್ಗಿದರು. ನಮ್ರರಾಗಿದ್ದರೆಂದರ್ಥ). ಕ್ಷಣಕಾಲ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡರು. ಆನಂದಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಕಣ್ಣುಗಳು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡವೆಂದರ್ಥ. ಇಂಥಾ ಆಚಾರ್ಯರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕರಸಂಪುಟವನ್ನು ಬಾಳೆಯ ಮೊಗ್ಗಿನಂತೆ ಮುಗಿದುಕೊಂಡು ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಅಭಿವಂದನ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು. ಆ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಉತ್ತರ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಭಿವಂದನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು

|| 49 ||

ಆವತಾರಿಕಾ - ವಿನೀತರಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ-
'ವಿನಯಾಭರಣೇನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋದದಿಂದ

ವಿನಯಾಭರಣೇನ ಭೂಷಿತಃ ಸ್ಫುಟಮಷ್ಟಾಂಗವಿಶಿಷ್ಟಚೇಷ್ಟಿತಃ |

ಭಗವತ್ತಮಪಾದಪಂಕಜೇ ಭಗವಾನ್ ಸ ಪ್ರಣನಾಮ ಭಾಗ್ಯವಾನ್ || 50 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿನಯಾಭರಣೇನ ಭೂಷಿತಃ, ಸ್ಫುಟಮ್, ಅಷ್ಟಾಂಗವಿಶಿಷ್ಟಚೇಷ್ಟಿತಃ, ಭಗವತ್ತಮಪಾದಪಂಕಜೇ, ಭಗವಾನ್, ಸಃ, ಪ್ರಣನಾಮ, ಭಾಗ್ಯವಾನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿನಯಾಭರಣೇನ - ವಿನಯ = ವಿನಯವೆಂಬ, ಆಭರಣೇನ = ಭೂಷಣದಿಂದ, ಭೂಷಿತಃ = ಅಲಂಕೃತರಾದ, ಭಾಗ್ಯವಾನ್ = ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಭಗವಾನ್ = ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಅಷ್ಟಾಂಗವಿಶಿಷ್ಟಚೇಷ್ಟಿತಃ - ಅಷ್ಟ = ಎಂಟಾದಂಥ, ಅಂಗ = ಅವಯವಗಳ, ವಿಶಿಷ್ಟ = ಉತ್ತಮವಾದ, ಚೇಷ್ಟಿತಃ ಸನ್ = ಕರ್ಮವುಳ್ಳಂಥವರಾಗಿ, ಭಗವತ್ತಮಪಾದಪಂಕಜೇ - ಭಗವತ್ತಮ = ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದಂಥವರಿಗೆ ಉತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರ, ಪಾದ = ಚರಣವೆಂಬ, ಪಂಕಜೇ = ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಫುಟಂ = ಸಮಸ್ತ ಋಷಿಗಳು ನೋಡುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಪ್ರಣನಾಮ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಷಡ್ಗುಣವಂತರಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಷಡ್ಗುಣವಂತರಾದ (ಇದರಿಂದ ಭಗವಚ್ಛಬ್ದವು ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಾಸರಲ್ಲೇ ಪರಮಮುಖ್ಯತಃ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ) ಎಂದರೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣವಂತರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಚರಣಸರಸಿಜದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಕಲಮುನಿಗಳು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ಆಚಾರ್ಯರು ವಿನಯವೆಂಬ ಆಭರಣದಿಂದಲಂಕೃತರಾಗಿದ್ದರು.

'ಉರಸಾ ಶಿರಸಾ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಮನಸಾ ವಚಸಾ ತಥಾ |

ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಕರಾಭ್ಯಾಂ ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣಾಮೋಽಷ್ಟಾಂಗ ಈರಿತಃ'

ಎಂಬೀ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಣಾಮದ ಅಂಗತ್ವೇನ ಹೇಳಿದ ಉರಸ್ಸು, ಶಿರಸ್ಸು, ನೇತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯು, ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು, ಎರಡು ಕೈಗಳು, ಎರಡು ಮಂಡಿಗಳೆಂಬ ಎಂಟು ಅಂಗಗಳ ಉತ್ತಮ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆಯಾಯಾ ಅಂಗಗಳ, ನೇತ್ರದಿಂದ ನೋಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವರಾಗಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಸದರ್ಶನ, ಸ್ತವನ, ನಮನಾದಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡತಕ್ಕ ಭಾಗ್ಯವೆಂಬ ಅದೃಷ್ಟವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು

|| 50 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಬ್ಬಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ, 'ಸ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ ಪರಾಶರಾತ್ಮಜಃ ಪ್ರಣತಂ ಪ್ರೇಷ್ಯಮಶೇಷಸದ್ಗುಣೈಃ |

ಕರಯೋರ್ಯುಗಲೇನ ವಲ್ಲುನಾ ತಮುದಸ್ಥಾಪಯದಾಶುಪಾತಿನಾ || 51 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಃ, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ, ಪರಾಶರಾತ್ಮಜಃ, ಪ್ರಣತಂ, ಪ್ರೇಷ್ಯಮ್, ಅಶೇಷಸದ್ಗುಣೈಃ, ಕರಯೋಃ, ಯುಗಲೇನ, ವಲ್ಲುನಾ, ತಮ್, ಉದಸ್ಥಾಪಯತ್, ಆಶು, ಪಾತಿನಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪರಾಶರಾತ್ಮಜಃ - ಪರಾಶರ = ಪರಾಶರ ಋಷಿಗಳ, ಆತ್ಮಜಃ = ಮಕ್ಕಳಾದ, ಸಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಅಶೇಷಸದ್ಗುಣೈಃ-ಅಶೇಷ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಸತ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಗುಣೈಃ = ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ, ವೈರಾಗ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಪ್ರೇಷ್ಯಂ = ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದರಾದ, ತಂ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಪ್ರಣತಂ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರನ್ನಾಗಿ, ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ವಲ್ಲುನಾ = ಸುಂದರವಾದ, ಆಶು = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಪಾತಿನಾ = ಪ್ರಸಾರ್ಯ ಮಾಡಿದವಾದ, ಕರಯೋಃ = ಕರಗಳ, ಯುಗಲೇನ = ಯುಗ್ಮದಿಂದ, ಉದಸ್ಥಾಪಯತ್ = ಮೇಲೆತ್ತಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪರಾಶರಾಖ್ಯಋಷಿಗಳ ಮಕ್ಕಳಾದ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವವರನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರಾದರೂ ಸಮಸ್ತ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯಾದಿಗುಣಗಳ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಾಗಿ, ವ್ಯಾಸರಾದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದರು. ಇಂಥಾ ಆಚಾರ್ಯರು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ, ತಮ್ಮ ಎರಡೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಚಾಚಿ ಮೇಲೆಬ್ಬಿಸಿದರು. ಅವರ ಕೈಗಳು ವಲ್ಲು ಎಂದರೆ ಮೃದುವಾಗಿದ್ದುವು ಇಲ್ಲವೇ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದವು || 51 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮೇಲೆಬ್ಬಿಸಿದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಆಲಿಂಗನ ಕೊಟ್ಟರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅಮಿತಪ್ರಮತಿಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಮಿತಪ್ರಮತಿಂ ಶ್ರುತೀಶ್ವರಃ ಪರಿರೇಭೇ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ತಂ ದ್ರುತಮ್ |

ಪ್ರಣಯಾಮೃತಪೂರ್ಣಮಾನಸಃ ಸ್ಮಿತವಕ್ತ್ರಃ ಪರಿಪುಲ್ಲಲೋಚನಃ || 52 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಮಿತಪ್ರಮತಿಂ, ಶ್ರುತೀಶ್ವರಃ, ಪರಿರೇಭೇ, ಪರಿಗೃಹ್ಯ, ತಂ, ದ್ರುತಂ, ಪ್ರಣಯಾಮೃತಪೂರ್ಣಮಾನಸಃ, ಸ್ಮಿತವಕ್ತ್ರಃ, ಪರಿಪುಲ್ಲಲೋಚನಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪ್ರಣಯಾಮೃತಪೂರ್ಣಮಾನಸಃ - ಪ್ರಣಯ = ಪ್ರೇಮವೆಂಬ, ಅಮೃತ = ಅಮೃತದಿಂದ, ಪೂರ್ಣ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಮಾನಸಃ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ = ಸ್ಮಿತವಕ್ತ್ರಃ- ಸ್ಮಿತ = ಮಂದಹಾಸೋಪೇತವಾದ, ವಕ್ತ್ರಃ = ಮುಖವುಳ್ಳ, ಪರಿಪುಲ್ಲ ಲೋಚನಃ- ಪರಿಪುಲ್ಲ = ಅತ್ಯಂತ ವಿಕಸಿತವಾದ, ಲೋಚನಃ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಶ್ರುತೀಶ್ವರಃ - ಶ್ರುತಿ = ವೇದಗಳಿಗೆ, ಈಶ್ವರಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಅಮಿತಪ್ರಮತಿಮ್ - ಅಮಿತ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಪ್ರಮತಿಂ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ತಂ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ದ್ರುತಂ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಪರಿಗೃಹ್ಯ = ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ, ಪರಿರೇಭೇ = ಆಲಿಂಗನ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶ್ರುತಿಯೆಂಬ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿದರು. ಅವರು ಪ್ರೇಮಪೂರ್ಣವಾದ ಮನಸ್ಕರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಮಂದಹಾಸೋಪೇತ ಮುಖವುಳ್ಳವರೂ, ವಿಕಸಿತವಾದ ನಯನವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದರು || 52 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಧ್ವವ್ಯಾಸರ ಸಮಾಗಮವು ಅಭೂತೋಪಮವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಯಮಜಾಮಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯಮಜಾಮ್ಯುದವಾಹ ಊರ್ಜಿತೋ ಯದಿ ಜಾಂಬೂನದವಾರಿ ಸಂವ್ರಜೇತ್ |

ಕನಕದ್ಯುತಿಮಧ್ವಸಂಗವಾನ್ ಉಪಮೀಯೇತ ಸ ತೇನ ನೀಲಭಾಃ || 53 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಯಮಜಾಮ್ಯುದವಾಹಃ, ಊರ್ಜಿತಃ, ಯದಿ, ಜಾಂಬೂನದವಾರಿ, ಸಂವ್ರಜೇತ್, ಕನಕದ್ಯುತಿಮಧ್ವ ಸಂಗವಾನ್, ಉಪಮೀಯೇತ, ಸಃ, ತೇನ, ನೀಲಭಾಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಊರ್ಜಿತಃ = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಯಮಜಾಮ್ಯುದವಾಹಃ - ಯಮ = ಯಮಧರ್ಮರಾಜನ, ಜಾಮಿ = ತಂಗಿಯಾದಂಥ ಯಮುನಾನಾದಿಯ, ಉದ = ಉದಕದ, ವಾಹಃ

= ಪ್ರವಾಹವು, ಯದಿ = ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಜಾಂಬೂನದವಾರಿ - ಜಾಂಬೂನದ = ಭಂಗಾರದ ನದಿಯ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ, ವಾರಿ = ಜಲವನ್ನಾದರೂ, ಸಂವ್ರಜೀತ್ = ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆ, ತರ್ಹಿ = ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕನಕದ್ಯುತಿಮಧ್ವಸಂಗವಾನ್ - ಕನಕ = ಸುವರ್ಣದಂತೆ, ದ್ಯುತಿ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಮಧ್ವ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ, ಸಂಗವಾನ್ = ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ, ನೀಲಭಾಃ - ನೀಲ = ಮೇಘವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ಭಾಃ = ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಸಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ತೇನ = ಯುಮುನಾಜಲದಿಂದ ಸಂಗತವಾದ ಭಂಗಾರದ ನದಿಯಿಂದ, ಉಪಮೀಯೇತ = ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ವೇದವ್ಯಾಸರು ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟರು; ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ವರ್ಣದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು. ಇಂಥಾ ವ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಮಧ್ವರ ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ಉಪಮೆಯಾಗುವುದಾದರೆ, ನೀಲಕಾಂತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯಮುನಾನಾದಿಯ (ಯಮಜಾಮಿ= ಸೂರ್ಯಪುತ್ರಿತ್ವೇನ ಯಮ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಯಮುನೆ) ಜಲದ ಪ್ರವಾಹವು, ಕನಕನದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗಮ ಹೊಂದಿದರೆ ಆದೀತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಯಮುನಾಜಲಪ್ರವಾಹವು ಸ್ವರ್ಣನದಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದರೆ ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರ ಸಂಗಮಕ್ಕೆ ಉಪಮಾ ದೊರಕುತ್ತದೆ.

ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಯಮುನಾನದಿಯಿದೆ. ಜಾಂಬೂನದವೆಂಬುದು ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನೇರಳೆವೃಕ್ಷದ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಹರಿಯತಕ್ಕ ಭಂಗಾರ ನದಿಯು. ಇವೆರಡರ ಸಂಗಮವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ವವ್ಯಾಸರ ಸಂಗಮವು ಅಭೂತೋಪಮವು.

ಉದ-ಉದಕ. 'ಪೇಷಂ ವಾಸವಾಹನಾಧಿಷು ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಂತೆ, ಉದಕಶಬ್ದವನ್ನು ವಾಹಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉದವಾಹ ಎಂದಾಗಿದೆ || 53 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಅಭೂತೋಪಮವಾದ್ದರಿಂದ, 'ಗಗನಂ ಗಗನಾಕಾರಂ' ಎಂಬಂತೆ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಕಾಶವೇ ಸಮನಾದಂತೆ, ಪರಸ್ಪರ ಆಲಿಂಗಿಸಿದ ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರಿಗೆ ತದಭಿನ್ನರಾದ ಪರಾಸ್ಪರಾಶ್ಲಿಷ್ಟರಾದ ಕೃಷ್ಣಭೀಮರೇ ಸಮರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಯದಿ ರಾಜ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಯದಿ ರಾಜವಿಭೂಷಣೈರ್ಯುತೌ ದ್ವಿಜವರ್ಯಾನ್ವಯಜಾಮಿಮೌ ಹರೀ |

ನ್ಯಪಗೋತ್ರಭುವೋಃ ಪುರಾಽತ್ಮನೋಃ ಸ್ಫುಟತುಲ್ಯಾವುಪಗೂಢಯೋರ್ಮಿಥಃ || 54 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಯದಿ ರಾಜವಿಭೂಷಣೈರ್ಯುತೌ ದ್ವಿಜವರ್ಯಾನ್ವಯಜೌ, ಇಮೌ, ಹರೀ,

नृपगोत्रभुवोः, पुरा, अत्रनोः, सुष्ठुतुल्यो, लुपगोत्रयोः, मिधः ॥

अर्थः- द्विजवर्णान्वयञौ - द्विजवर्ण = ब्राह्मणश्रेष्ठरादण्ड, वसिष्ठु मत्तु मधुगैहक भुष्ठु इवुरुगल, अन्वय = वणुदल्लि, जौ = लुत्तन्नरादण्ड, इमौ = ऀ, हरी = वल्लु मत्तु वलयु इवुरुगलु, यदल = ँदु पक्कदल्लि, राजवल्लुषणैः - राज = राजरुगलुगै योःगुवद, वल्लुषणैः = करील, कुण्डलदल्लुगणुद, यतौ तहल = अलुकुतरागलदु पक्कदल्लि, पुरा = पुरवणुजनुदल्लि, नृपगोत्रभुवोः - नृप = यदु हलगु कुरु संजुलकवद, गोत्र = संततलयल्लि, भुवोः = लुत्तन्नरादण्ड कृषु मत्तु भल्लु इवुरुगलुंल, मल्लुः = परसुवरवगल, लुपगोत्रयोः = अलुंगलतरादण्ड, अत्रनोः = सुसुवरुपगलुगै, सुष्ठुतुल्यो - सुष्ठु = सुसुवद, तुल्यो = सलदुशु रु, स्यात् = अगुत्तारै.

तल्लुः- ऀगु हरीलुवल्लुषणैःराद वल्लु हलगु वलयुगलु वल्लुस, मधुत्तैनु कृमवगल वसिष्ठु हलगु मधुगैहकंल ब्राह्मणर कुलदल्लि लुत्तन्नरागलदुदरै. इवुरु ँदु वल्लु करील, कुण्डल, अणुददल अलुणुगलुणुद यलुकुतरागलदुदल्लि, अणु हलुदु यदुकुल, कुरुकुलवंल राजसंततलयल्लि लुत्तन्नराद, सुसुवरुपगुलतराद, शुरीकृषु भल्लुमरुगलु अलुंगलसुकोणुदरलु हलैगलरुत्तुतु हलगलरुत्तुतु.

ऀगु परलसुवरलुषुणैःराद वल्लुसमधु रु पुरवणुदल्लि संलुषुणैःराद कृषु मत्तु भल्लुमरुगलु लुलुगलु सदुशुरलगुत्तुदुदुदु वणुदणु ॥ 54 ॥

अवतल्लुका - वल्लुसरु मधुवल्लुषणैःरल्लु मल्लुदल अदरणैयनु नोः अल्लुदु तपसुगलु अशुल्लुषणैःतरादरैदु सकरण तल्लुसुत्तारै - 'इदमल्लुष' वणुल शुल्लुकदलुद.

इदमल्लुष शुकोःलु लललनु न समगुंल जगुतलं लुतुः लुतुः ।

अलुलुषु यदुदल्लु धनुंल इत्तु तल्लुतुलुहललमल्लुष तल्लुषुः ॥ 55 ॥

पदल्लुः - इदम, अल, शुकः, अल, लललनु, न, समगुंल, जगुतलं, लुतुः, लुतुः, अलुलुषु, यत्, वल्लुः, धनुंल, इत्तु, अत्तुतुलुहललम, अल, तल्लुषुः ॥

अर्थः- धनुंल = कृतरुणुद, वल्लुः = ऀ पुरुषनु (मधुवल्लुषणैःरु) यत् =

ಯಾವ, ಲಾಲನಮ್ = ಆದರಣವನ್ನು, ಅಲಭಿಷ್ಟ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥರಾದರೋ, ತತ್ = ಅಂಥಾ, ಇದಂ = ಈ, ಸಮಗ್ರಂ = ಸಮಗ್ರವಾದ ಲಾಲನವನ್ನು, ಶುಕೋಽಪಿ = ಶುಕಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡ, ಜಗತಾಂ ಪಿತುಃ - ಜಗತಾಂ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಪಿತುಃ = ತಂದೆಯಾದ, ಪಿತುಃ = ತಮಗೆ ತಂದೆಯಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ನಾಪ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತಾಪಸೈಃ = ಮುನಿಗಳಿಂದ, ಅತಿಕೌತೂಹಲಮ್ = ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವು, ಆಪಿ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮುನಿಗಳಿಂದ 'ಈ ಪುರುಷನು ಧನ್ಯನು' ಎಂದು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಏಕೆಂದರೆ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಸರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಲಾಲನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಇಂಥಾ ಕಣ್ಣುಗಳರಳಿಸಿ, ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಕೈಚಾಚಿ ಬಿಗಿದಪ್ಪುವಂತಹ ಆದರಣೆಯನ್ನು ಶುಕಾಚಾರ್ಯರೂ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ತಂದೆಯೂ ಆದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. 'ತಮ್ಮ ಮಗನಲ್ಲೂ ಮಾಡದ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ವ್ಯಾಸರು ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರಲ್ಲಾ; ಈತನೇ ಧನ್ಯನು' ಎಂದು ಮುನಿಗಳು ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತರಾದರೆಂದರ್ಥ

|| 55 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವ್ಯಾಸರ ಇಂಗಿತವನ್ನರಿತು ಅವರ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯಾಸನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅಮುಷ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಮುಷ್ಯ ಶಿಷ್ಯಾ ವಿನಯೇನ ತಸ್ಮೈ ಗುರೋರಭಿಪ್ರಾಯವಿದೋ ವಿದಗ್ಧಾಃ |

ತದಾನುರೂಪಂ ದದುರಾಸನಂ ತೇ ಚತುರ್ಮುಖಾಯೇವ ಮುಕುಂದದಾಸಾಃ || 56 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಮುಷ್ಯ, ಶಿಷ್ಯಾಃ, ವಿನಯೇನ, ತಸ್ಮೈ, ಗುರೋಃ, ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದಃ, ವಿದಗ್ಧಾಃ, ತದಾ, ಅನುರೂಪಂ, ದದುಃ, ಆಸನಂ, ತೇ, ಚತುರ್ಮುಖಾಯ, ಇವ, ಮುಕುಂದದಾಸಾಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ತದಾ = ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಗುರೋಃ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದಃ - ಅಭಿಪ್ರಾಯ = ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು, ವಿದಃ = ತಿಳಿದಂಥ, ವಿದಗ್ಧಾಃ = ಚತುರರಾದ, ಅಮುಷ್ಯ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ, ತೇ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಶಿಷ್ಯಾಃ = ಶಿಷ್ಯರುಗಳು, ವಿನಯೇನ = ವಿನಯದಿಂದ, ತಸ್ಮೈ = ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ, ಅನುರೂಪಂ = ಅನುರೂಪವಾದ, ಆಸನಂ = ಆಸನವನ್ನು (ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ, ಕುಶಾದ್ಯಾಸನವನ್ನು) ಮುಕುಂದದಾಸಾಃ - ಮುಕುಂದ = (ಮುಕುಂದನ) ಪರಮಾತ್ಮನ, ದಾಸಾಃ = ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಚತುರ್ಮುಖಾಯೇವ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೋಸ್ಕರೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ದದುಃ = ಪ್ರದಾನಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಗ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಸರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸಂತೈಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತ ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿ ವಿನಯದಿಂದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ತಮಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಸಂಭಾವನೆಗೆ ತಕ್ಕ ಆಸನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆ ಶಿಷ್ಯರುಗಳು ಚತುರರಾಗಿದ್ದರು.

ಇದು ಹೇಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾರ್ಷ್ವದರು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಆಸನ ಕೊಡುವಂತಿತ್ತು. ವ್ಯಾಸ, ನಾರಾಯಣರೂ, ಮಧ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮರೂ ಸಮಾನರಾದ್ದರಿಂದ, ಇದು ಸಮಾನೋಪಮಾನವು.

ವೃತ್ತ- 'ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರಾ ಜತಜಾ ಗಗೌಗಃ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಇಲ್ಲಿ ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರಾವೃತ್ತವು (ಜ, ತ, ಜ, ಗು, ಗು) || 56 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಆಸನ ಕೊಡಿಸಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿ, ಅವರ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಉಪವಿಷ್ಟರಾದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಆಸ್ಯತಾಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆಸ್ಯತಾಮಿತ್ಯುದೀರ್ಯೋಪವಿಷ್ಟೇ ಸತ್ಯವತ್ಯಾಃ ಸುತೇ ಸತ್ಯವಾಚಿ |

ಮಾನಯನ್ ಮಂದಹಾಸಾವಲೋಕೈಃ ತಾನ್ ಮುನೀಂದ್ರಾನ್ ಇಹೋಪಾವಿಶತ್ ಸಃ || 57 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಆಸ್ಯತಾಮ್, ಇತಿ, ಉದೀರ್ಯ, ಉಪವಿಷ್ಟೇ, ಸತ್ಯವತ್ಯಾಃ, ಸುತೇ, ಸತ್ಯವಾಚಿ, ಮಾನಯನ್, ಮಂದಹಾಸಾವಲೋಕೈಃ, ತಾನ್, ಮುನೀಂದ್ರಾನ್, ಇಹ, ಉಪಾವಿಶತ್, ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸತ್ಯವಾಚಿ - ಸತ್ಯ = ಕುಶಲಪ್ರಶ್ನರೂಪವಾದ, ವಾಚಿ = ವಚನವುಳ್ಳ, ಸತ್ಯವತ್ಯಾಃ = ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯರ, ಸುತೇ = ಮಕ್ಕಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು, ಹೇ ಮಧ್ವ = ಎಲೈ ! ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೇ, ತ್ವಯಾ = ನಿಮ್ಮಿಂದ, ಆಸ್ಯತಾಮ್ = ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕೂಡೋಣವಾಗಲಿ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು, ಉದೀರ್ಯ = ಮಾತನಾಡಿ, ಉಪವಿಷ್ಟೇ ಸತಿ = ತಮ್ಮ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕೂಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಸಃ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಮಂದಹಾಸಾವಲೋಕೈಃ - ಮಂದಹಾಸ = ಮುಗುಳುನಗೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಅವಲೋಕೈಃ = ದರ್ಶನಗಳಿಂದ, ತಾನ್ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಭೂತರಾದ, ಮುನೀಂದ್ರಾನ್ = ಋಷಿಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳನ್ನು, ಮಾನಯನ್ ಸನ್ = ಬಹುಮಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಇಹ = ಈ ಆಸನದಲ್ಲಿ, ಉಪಾವಿಶತ್ = ಕೂಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯರ ಮಕ್ಕಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು 'ಕೂಡೋಣಾಗಲಿ' ಎಂದು

ಹೇಳಿ ತಾವು ಆಸನಸ್ಥರಾದರು. ಅವರು ಕುಶಲಪ್ರಶ್ನರೂಪ ಸಮೀಚೀನ ಮಾತನಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿದ್ದರು. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಪೀಠವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ ನಂತರ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ವೇದವ್ಯಾಸಶಿಷ್ಯರಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರು. ಅವರು ಮಂದಹಾಸಗಳಿಂದಲೂ, ತಮ್ಮ ನೋಟದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಸಶಿಷ್ಯಭೂತರಾದ ಋಷಿಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳನ್ನು ಬಹುಮಾನಿಸುವರಾಗಿದ್ದರು

|| 57 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮುನಿಗಳು ಆಗಂತುಕರ ಪರಿಚಯ ಪಡೆದು ಪರಮಾದರ ಮಾಡಿ, ಪಂಡಿತಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ - 'ಅವಗಮ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅವಗಮ್ಯ ತಂ ಮುನಿಗಣಾ ವರಿಷ್ಠತೋ

ವಿಧಿವತ್ ವ್ಯಧುವಿಧಿವಿದೋಽಸ್ಯ ಮಾನನಾಮ್ |

ಅಪಿ ಸಂಕಥಾಃ ಶ್ರುತಿಸುಖಾಃ ಕವೀಂದ್ರಯೋಃ

ಅನಯೋರ್ನಿಶಮ್ಯ ಪರಮಾಂ ಮುದಂ ಯಯುಃ || 58 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅವಗಮ್ಯ, ತಂ, ಮುನಿಗಣಾಃ, ವರಿಷ್ಠತಃ, ವಿಧಿವತ್, ವ್ಯಧುಃ, ವಿಧಿವಿದಃ, ಅಸ್ಯ, ಮಾನನಾಮ್, ಅಪಿ, ಸಂಕಥಾಃ, ಶ್ರುತಿಸುಖಾಃ, ಕವೀಂದ್ರಯೋಃ, ಅನಯೋಃ, ನಿಶಮ್ಯ, ಪರಮಾಂ, ಮುದಂ, ಯಯುಃ||

ಅರ್ಥಃ- ಮುನಿಗಣಾಃ - ಮುನಿ = ಋಷಿಗಳ, ಗಣಾಃ = ಸಮುದಾಯಗಳು, ವರಿಷ್ಠತಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರಿಂದ, ತಮ್ = ಆ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಅವಗಮ್ಯ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಅವತಾರಭೂತರನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು, ವಿಧಿವಿದಃ - ವಿಧಿ = ಪೂಜಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರಕಾರವನ್ನು, ವಿದಃ = ತಿಳಿದಂಥ ಅವರುಗಳು ಅಸ್ಯ = ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ, ವಿಧಿವತ್ = ವಿಧಿವಿಹಿತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋಹಾಗೆ, ಮಾನನಾಂ = ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿಪೂಜಾವನ್ನು, ವ್ಯಧುಃ = ಮಾಡಿದರು, ಕವೀಂದ್ರಯೋಃ = ಪಂಡಿತರುಗಳಾದಂಥ, ಅನಯೋಃ = ಮಧ್ವ, ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರುಗಳ, ಶ್ರುತಿಸುಖಾಃ - ಶ್ರುತಿ = ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಸುಖಾಃ = ಸುಖರೂಪವಾದ, ಸಂಕಥಾಃ ಅಪಿ = ಇಷ್ಟಸಂಭಾಷಣಾದಿಗಳನ್ನಾದರೂ, ನಿಶಮ್ಯ = ಕೇಳಿ, ಪರಮಾಂ = ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ, ಮುದಂ = ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಯಯುಃ = ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಋಷಿಗಳಸಮುದಾಯಗಳು ವರಿಷ್ಠವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅವರ ಹೇಳಿಕೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಯ್ವವತಾರರೆಂದು

ತಿಳಿದರು. ಅವರು ಪೂಜಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದರು; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಿಧಿವಿಹಿತವಾಗಿ ಅರ್ಘ್ಯ, ಪಾದ್ಯಾದಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಪಂಡಿತಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ವ ಹಾಗೂ ವೇದವ್ಯಾಸರುಗಳ ಸಂಕಥೆಯೆಂಬ ಇಷ್ಟ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳನ್ನಾದರೂ ಕೇಳಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಅವರ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳು ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಸುಖಕರವಾಗಿದ್ದುವು; (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಂತೋಷ ಹೊಂದಿದರೆಂದರ್ಥ).

ವೃತ್ತ- ವ್ಯಾಸಮಧ್ವರ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಅತಿ ಮನೋಹರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸುವಂತೆಯೇ ಎಂಬಂತೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು 'ಮಂಜುಭಾಷಿಣೀ' ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಸಜಸಾ ಜಗೌ ಚ ಯದಿ ಮಂಜುಭಾಷಿಣೀ' ಎಂದು ಅದರ ಲಕ್ಷಣವು || 58 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವ್ಯಾಸ, ಮಧ್ವರು ಹೀಗೆ ಕಂಗೊಳಿಸಿದರೆನ್ನುತ್ತಾ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ 'ಸಜ್ ಜ್ಞಾನಾಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾಯಾನಂದವಿಜ್ಞಾನಮೂರ್ತೀ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಪೃಥ್ವೀಮಾಶ್ರಮೇ ತತ್ರ ತಾವತ್ |

ಜಾಜ್ವಲ್ಯೇತೇ ವಿಷ್ಣುವಾಯೂ ಸ್ಮ ದೇವೌ ವೇದವ್ಯಾಸಾನಂದತೀರ್ಥಾಭಿಧಾನೌ || 59 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾಯ, ಆನಂದವಿಜ್ಞಾನಮೂರ್ತೀ, ಪ್ರಾಪ್ತೌ, ಪೃಥ್ವೀಮ್, ಆಶ್ರಮೇ, ತತ್ರ, ತಾವತ್, ಜಾಜ್ವಲ್ಯೇತೇ, ವಿಷ್ಣುವಾಯೂ, ಸ್ಮ, ದೇವೌ, ವೇದವ್ಯಾಸಾನಂದತೀರ್ಥಾಭಿಧಾನೌ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾಯ - ಸತ್ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಜ್ಞಾನಾಯ = ತತ್ತ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ಪೃಥಿವೀಂ = ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಾಪ್ತೌ = ಅವತಾರ ಮಾಡಿದಂಥ, ವೇದವ್ಯಾಸಾನಂದತೀರ್ಥಾಭಿಧಾನೌ - ವೇದವ್ಯಾಸ = ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರೇನು, ಆನಂದತೀರ್ಥ - ಆನಂದತೀರ್ಥರೇನು, ಅಭಿಧಾನೌ = ಹೀಗೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಆನಂದವಿಜ್ಞಾನಮೂರ್ತೀ - ಆನಂದ = ಆನಂದವೇನು, ವಿಜ್ಞಾನ = ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವೇನು, ಇವುಗಳೇ, ಮೂರ್ತೀ = ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ವುಳ್ಳ, ದೇವೌ = ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟರಾದ, ವಿಷ್ಣುವಾಯೂ - ವಿಷ್ಣು = ವಿಷ್ಣುವು, ವಾಯೂ = ವಾಯುದೇವರೂ, ತತ್ರ = ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ, ತಾವತ್ = ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಜಾಜ್ವಲ್ಯೇತೇ ಸ್ಮ = ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾಗಿದ್ದರು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಕುಲತಿಲಕತ್ರೀಕಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ

ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮತ್‌ಸುಮಧ್ವವಿಜಯೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯೇ ಆನಂದಾಂಕೇ ಸಪ್ತಮಃ ಸರ್ಗಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ತಾವತ್ ಎಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮತ್ತು ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಆ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಾಕಲೈನ ಶೋಭಿಸುವವರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರುಗಳು ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಗೌತಮಋಷಿಗಳ ಶಾಪದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವತರಿಸಿದ್ದರು.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಕಾಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಾದಿರಾಜರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಪ | ತನ್ನ | ಕೋಪದಿಂದಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಪ ||

ಶಾಪಿಸಲ್ ವಿಜ್ಞಾನ ಲೋಪ | ವಾಗೆ | ಆ ಪರಮೇಷ್ಠಿ ಭವನಾ ತಪ ||

ಶ್ರೀಪತಿಯೆ ಕಾಯೆಂದು ಮೊರೆಯಿಡೆ | ಪಾಪ ವಿರಹಿತಕಾದ ಯಮನೆಯ |

ದ್ವೀಪದಲಿ ಅಂಬಿಗರ ಪೆಣ್ಣಿನ | ರೂಪಕೊಲಿದವನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದೆ ||

ಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ವೇದವ್ಯಾಸ ||' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಾದರೂ ದ್ವಿತೀಯಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ 'ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಮೇವ ಯದಭೂದಸುದೇವ ಏಷಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಭೂಮ್ಯುತ್ಪನ್ನದೈತ್ಯರಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಣ ಮಾಡಲು ಅವತರಿಸಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ವೇದವ್ಯಾಸಾನುಚ್ಛೇದಿಯಿಂದ ಬಂದಿದ್ದರೆಂದು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ವ್ಯಾಸ, ಮಧ್ವರು ಆನಂದ, ವಿಜ್ಞಾನಗಳೇ ದೇಹವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪದೇಹವಿವಕ್ಷಯಾ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕದೇಹವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಜಾಜ್ವಲೈತೇ ಸ್ಮ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಜಾಜ್ವಲೈತೇ ಎಂಬುದು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಿಕವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು

ವೃತ್ತ- ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಲಿನೀ ವೃತ್ತವು.

|| 58 ||

ರಚನಾ ಹಿ ಸು ಪೂರಿತಾ ಸುಸಪ್ತಮತಿಥೌ ಸಪ್ತ ಹಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತಯೇಽಭೂತ್ |

ಮತಿದಸ್ಯ ಹರೇ ಹರೇಸ್ತಥಾ ವೈ ವಿಮಲಸ್ಯೋದಿತಭಾನುವರ್ಣಕಸ್ಯ || 1 ||

ನ ಬುಧಃ ಪದವಾಕ್ಯಯೋರ್ನ ಮಾನೇ ನ ಹಿ ವೇದಾಂತಸುಶಾಸ್ತ್ರಸಾರಕೇ |

ಅಪಿ ಮದ್ಗುರುಸದ್ವಯೇಕ್ಷಣೇನ ಕೃತವಾನಲ್ಪಮತಿರ್ದಯಾಂ ಬುಧಾಃ || 2 ||

ಹನುಮಾನ್ ಹನುದೋ ಭವೇದಯಂ ನೋ ಪೃಥುಜೋ ಪಾರ್ಥಿವರಕ್ತಭಾವದೋ ಸ್ಯಾತ್ |

ಗುರುಮಧ್ವಸುನಾಮಕೋ ವಿದಧ್ಯಾದ್ ಗುರುಬುದ್ಧಿಂ ಗುರುದರ್ಶಿನೀಂ ದೃತಂ ಸಃ || 3 ||

ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತವಾದ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಸರ್ಗದ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ ಎಂಬ ಲಘುತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.